

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Монографія

Суми
ДВНЗ “УАБС НБУ”
2010

УДК 336.71(477)
ББК 65.262.10(4Укр.)
Б23

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи
Національного банку України”,
протокол № 3 від 02.07.2009

Автори:

*В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва,
К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль*

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор, завідувачка кафедри банківської справи
Дніпропетровського національного університету

О.Й. Шевцова;

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, контролінгу та зовнішньоекономічної діяльності
Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”

В.А. Міщенко;

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

І.В. Сало

**Банківська система України [Текст] : монографія / В. В. Коваленко,
Б23 О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ
“УАБС НБУ”, 2010. – 187 с.**

ISBN 978-966-8958-59-5

У монографії досліджено історію виникнення банківської справи, розкрито сутність та особливості формування банківської системи України, функції і завдання Національного банку України, значення грошово-кредитної політики, а також основи діяльності банків другого рівня.

Видання призначене для студентів та аспірантів економічних спеціальностей, викладачів, співробітників банків і науковців.

**УДК 336.71(477)
ББК 65.262.10(4Укр.)**

ISBN 978-966-8958-59-5

© Коваленко В.В., Коренєва О.Г.,
Черкашина К.Ф., Крухмаль О.В., 2010.
© ДВНЗ “Українська академія банківської
справи Національного банку України”, 2010

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ... 7	
1.1. Історія розвитку банківської діяльності..... 7	
1.2. Визначення сутності банківської системи та її функцій в сучасних умовах..... 13	
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІЇ І ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ..... 21	
2.1. Статус та організаційна структура Національного банку України..... 21	
2.2. Завдання і функції Національного банку України 31	
РОЗДІЛ 3. СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ..... 44	
3.1. Концептуальні підходи до формування грошово-кредитної політики 44	
3.2. Тенденції грошово-кредитної політики в період кризи 54	
3.3. Інституційні засади розробки грошово-кредитної політики в Україні 75	
3.4. Цілі грошово-кредитної політики 78	
3.5. Види грошово-кредитних стратегій..... 82	
3.6. Інструменти грошово-кредитної політики..... 89	
РОЗДІЛ 4. ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ДРУГОГО РІВНЯ 131	
4.1. Комерційний банк як ключова складова банківської системи 131	
4.2. Особливості створення та діяльності міжбанківських об'єднань 144	
4.3. Сутність банківської діяльності та основні принципи здійснення банківських операцій 151	
4.4. Основи організації бухгалтерського обліку в банківських установах України..... 158	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 180	

ВСТУП

В останні роки спостерігається чітка тенденція до збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному і глобальному рівнях. Банківські системи, які акумулюють політичні, макроекономічні та інституціональні ризики, в умовах зростаючої нестабільності опиняються в найбільш несприятливому становищі. При цьому виникнення нестабільності безпосередньо у банківському секторі призводить до негативних наслідків розвитку економіки в цілому, а в деяких випадках провокує соціально-політичну кризу.

Вітчизняні банки проходять серйозну перевірку часом в умовах постійних економічних трансформацій. Швидка зміна умов функціонування, вплив зовнішнього середовища, необхідність внутрішніх перетворень зумовлюють постійне удосконалення банківської системи. Рівень розвитку економіки значною мірою залежить від стану банківської системи.

В умовах фінансової кризи банківська система України не мобілізувала і не реалізувала усі властиві їй стимулюючі можливості. Нерозв'язаними залишаються проблеми підвищення рівня капіталізації банків, управління ліквідністю, ефективності функціонування банківської системи, удосконалення державної стратегії розвитку банківської системи, яка б сприяла її надійній та ефективній діяльності. Отже, банківська система потребує удосконалення, розробки фундаментальних та прикладних засад її подальшого зміцнення, усунення негативних проявів, які мають місце в сучасній банківській практиці. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність проаналізувати теоретичні основи банківської системи, запропонувати рекомендації щодо поліпшення управління її розвитком, спрямувати цей розвиток у необхідне для економіки та суспільства русло.

Значний внесок у розробку питань теорії і практики функціонування банківської системи здійснили зарубіжні вчені: Дж. М. Кейнс, Й. Шумпетер, А. Пігу, Дж. Герлі, Е. Коен, Е. Шоу, М. Фрідмен, Ф. Мишкін, П. Роуз, Дж. Сінкі, А. Грязнова, Е. Жуков, В. Колесніков, Л. Красавіна, О. Лаврушин, Ю. А. Львов. Зазначеній тематиці присвячені праці вітчизняних вчених-економістів: О. Барановського, О. Васюренка, А. Гальчинського, О. Дзюблюка, Б. Івасіва, Г. Карчевої, О. Кірєєва, В. Кротюка, В. Лисицького, І. Лютого, А. Мороза, М. Савлука, В.С. Стельмаха, І.В. Сала, В.І. Міщенко, Л. Примостки та ін. Не

применшуючи значення наукових напрацювань, слід констатувати, що в умовах фінансової кризи та економічних трансформацій вони потребують глибшого дослідження.

Сучасну банківську систему необхідно розглядати як велику динамічну цілеспрямовану відкриту систему, яка характеризується наявністю значної кількості елементів, що виконують різні функції і мають багаторівневу ієрархічну структуру; динамічністю поведінки елементів, підсистем і системи в цілому; наявністю складних взаємозв'язків, включаючи зворотні; нерегулярністю впливу зовнішнього середовища та стохастичністю в поведінці системи, наявністю визначеної процедури прийняття рішень.

Банківська система постійно розвивається, навіть якщо даний процес переривається тимчасовими спадами і регресом, що в першу чергу пов'язано із відповідними змінами в економічній системі. Рівень розвитку банківської системи безпосередньо залежить від рівня економічних відносин у країні.

Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні, що об'єктивно визначає головну роль центрального банку стосовно регулювання банківської діяльності. Національний банк України докладает зусиль для реалізації основної стратегічної мети, визначеної для нього законодавством, – забезпечення стабільності національної валюти шляхом проведення цілеспрямованої монетарної політики, зорієнтованої на макроекономічну стабілізацію та зниження темпів інфляції.

Комерційні банки – основна складова кредитної системи держави. У сучасних умовах збільшується потреба в ефективних та стабільних банках, від яких значною мірою залежить відновлення економічного зростання. Оптимальне вирішення проблеми може і повинно здійснюватися на основі програмно-цільового підходу, який включає багато факторів. Поряд з ними велике значення має чітка система бухгалтерського обліку операцій у банках. Чіткий бухгалтерський облік і звітність – необхідна умова розвитку банківської системи, її надійності.

У монографії розкриваються теоретичні засади становлення банківської діяльності та побудови банківської системи, визначення сутності банківської системи та її функцій в сучасних умовах; функції і завдання діяльності Національного банку України; концептуальні підходи до формування грошово-кредитної політики та тенденції грошово-кредитної політики в період кризи, інституційні засади розробки грошово-кредитної політики в Україні; сутність банківської діяльності та основні принципи здійснення банківських операцій банківськими установами другого рівня; основи бухгалтерського обліку в банках.

Дане дослідження розкриває сутність банківської системи як єдиного механізму, що включає сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, метою якого є повноцінне виконання банківських функцій, а також нейтралізація ризиків в умовах фінансової кризи.

Монографія підготовлена на основі статистичної інформації у період виникнення фінансових проблем у банківській системі України.

Автори вважають, що це видання зацікавить фахівців, які займаються дослідженнями у сфері забезпечення фінансової стійкості та ефективності функціонування вітчизняної банківської системи, ролі банків у стабілізації економіки, а також широку читацьку аудиторію.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

1.1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Традиційно вважається, що слово “банк” походить від італ. *banco*, що означає лава, конторка, стіл, на якому середньовічні італійські міняйли розкладали свої монети [23]. Поступово діяльність міняйл розширюється до приймання на зберігання грошових коштів, видачі позик за рахунок власних і залучених коштів. З’являються перші банки, які здійснюють розрахункові операції, видають кредити і приймають депозити. Вважається, що перший банк був заснований в 1171 р. у Венеції, а у XIV-XV ст. банкіри вже були потужною суспільною силою [23].

Однак у багатьох дослідженнях можна зустріти думку про те, що батьківщиною банківської справи була зовсім не Греція. На питання про період виникнення перших банків немає чіткої відповіді, дослідники наводять приклади надання банківських послуг у стародавніх Вавилоні, Греції, Римі, а розкид думок за часом складає більше двох тисяч років. Більшість дослідників вважають, що початок банківської діяльності сягає часів Стародавнього Вавилону, де храми приймали вклади на зберігання і видавали позички під проценти, беручи у клієнтів письмові зобов’язання чи заставу. Вже у VIII ст. до н.е. Вавилонський банк приймав внески, платив по них відсотки, видавав позики і навіть випускав банківські квитки (“гуду”) [10]. На думку деяких істориків, набагато раніше, ще за 2300 років до н.е., у халдеїв були торгові компанії, які разом з виконанням своїх безпосередніх функцій видавали також позики.

Виділяють чотири основні етапи розвитку банківської діяльності:

- I етап – від античності до виникнення Венеціанського банку;
- II етап – з 1156 р. до заснування Англійського банку в 1694 р.;
- III етап – з 1694 р. до кінця XVIII ст.;
- IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу [3].

I етап розвитку банківської діяльності (зародження банківництва)

У стародавніх Вавилоні і Греції першими банкірами були жерці. Храми одержували великі доходи від їх земельної власності, грошові штрафи, подарунки та ін. Завдання жерців полягало в тому, щоб шляхом умілого завідування майном, видачі позик і участі у вигідних підприємствах збільшити доходи і зібрати такі скарби, які давали б можливість гідно підтримувати пишність святині [3].

Наявні кошти використовувалися для видачі лихварських кредитів, які за рахунок великого відсотка приносили дохід. З'явилися нові види кредитів, наприклад, під заставу майна, яке переходило у власність церкви при неповерненні кредитів.

Грецькі храми приймали на зберігання гроші за певну процентну плату і зберігали їх в спеціальних підвалах-сховищах. Поступово з ослабленням храмів припинялася їх діяльність як банків.

У IV ст. до н.е. в Афінах конкурентами храмів стають трапезити (трапезити). Ця назва походить від грец. *трапеза*, що означає стіл, на якому міняйли проводили свої операції. Крім обмінних операцій, міняйли займалися зберіганням грошей та видачею кредитів [3].

Різноманітність банківських операцій призвела до спеціалізації трапезитів. Наприклад, існували аргираймоси, які займалися міняльною справою, і довейстаї, які видавали не тільки лихварські позики, але і промислові, здійснювали довгострокові інвестиції у промислові підприємства, за що одержували певні відсотки [3].

Подальший розвиток банківської справи зумовив появу і розповсюдження банків у Єгипті, де О. Македонський організував "королівські банки", якими управляли греки.

Банківська справа в Римі була організована на зразок банківської справи у Греції в III ст. до н.е. Банки називалися аргентарії або мензарії. Вони приймали гроші на зберігання, здійснювали обмінні операції і видавали позики – лихварські, промислові, під заставу нерухомості – іпотечні. Вони також займалися організацією і проведенням аукціонів. З аукціонів продавалося закладене майно свого та інших банків з отриманням комісійних [3].

Починаючи з епохи великого переселення до хрестових походів, банківська практика обмежувалася міняльною справою. З огляду на те, що перевезення грошей було пов'язане з величезним ризиком, міняйли займалися також видачею грошових переказів у міста, де відбувалися ярмарки або де у них були ділові відносини з місцевими міняйлами. Це було пов'язано з появою паперових грошей: золото

стиралось і втрачало свою цінність, тому з'явилися дрібні золоті монети, потім їх замінили міддю і сріблом.

Грошові знаки, які використовувалися в кожній країні, мали свій грошовий зміст та назву, тому купцям доводилося не тільки перевозити, але й міняти гроші. У цьому їм допомагали міняйли або банкіри. В одному з документів про проведення такої операції записано: міняйло Симон Розі свідчить, що він одержав 34 генуезки і 32 динари, за які брат його Вільгельм у Палермо повинен сплатити пред'явнику цього папера 48 марок добрим сріблом. Записка, що відображає таку обмінну операцію, називалася “вексель”. Надалі такі обмінні операції набули досить значного поширення [3].

Аналогічні операції, а також грошові розрахунки здійснювалися у Стародавній Греції жрецькими, храмами і міняйлами-трапезитами, а у Стародавньому Римі – менсаріями. Із занепадом Римської імперії занепади і банківські ремесла.

II етап розвитку банківської діяльності (жирооборот)

Велику роль у відродженні банківської справи (фінансова активність в Європі занепадала з розпадом Римської імперії) відіграли хрестоносці. У той час найкрупнішими банкірами були тамплієри. Орден тамплієрів – це релігійна і військова організація, яка не була банком у сучасному розумінні цього слова, оскільки її фінансові операції були лише побічною діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувалися в загальний фонд і не розміщувалися в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників та були доступні лише за їх згоди [92].

На початку своєї діяльності тамплієри використовували тільки звичайний депозит: вкладник, зберігаючи право власності на предмет внеску, сплачував організації певну суму за охорону. У подальшому вже італійські банкіри, які не були під впливом церкви, удосконалили цю операцію таким чином, що з'явився вклад до запитання, терміновий депозит з відчуженням власності, а також відновлюваний терміновий вклад. Фактично тамплієри були монопольними фінансистами хрестоносців і, крім того, знатними міняйлами. Вони сприйняли і ґрунтовно переробили теорію обміну, створену стародавніми греками, яку після розпаду Римської імперії успадкувала вся Європа через посередництво євреїв і ломбардів. Протягом декількох сторіч прийом вкладів на поточній і терміновій основі, обмін готівки здійснювалися за правилами, встановленими тамплієрами, оскільки не було необхідності змінювати їх. Використовувалися ці операції для надання позик солідним

позичальникам, які, продовжуючи традиції монастирів, оперували сільськогосподарськими позиками і фінансово сприяли прогресу галузі.

Завдяки тампліерам банківська справа була вдосконалена також в частині подвійного запису, тобто зазначалися одночасно джерела коштів і напрям їх використання. Касовий журнал штаб-квартири в Парижі у 1295-1296 рр., що зберігся до наших днів, відображає баланс рахунків короля з 1286 по 1295 р. На кожному аркуші журналу вказувалося ім'я окремого члена ордена, дата, надходження і виплати коштів за день. Для кожного внеску зазначалася сума, ім'я вкладника, походження коштів, ім'я утримувача рахунку призначення, реєстр, де відображалася видана розписка про отримання коштів. Якщо вклад здійснювався за підсумками операції з обміну готівки, детально записувалися грошові знаки і курс обміну. Здійснюючи подібні фінансові операції, тамплієри стали дуже відомими, тому що їх послугами із збору, зберігання і транспортування грошей користувалися королі. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум грошей та інших цінностей із заходу на схід [92].

Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківництва. У багатьох країнах Європи банки виникли завдяки розвитку торгівлі. Вони створювалися купцями для зберігання грошей і здійснення розрахунків. Поступово банки з'явилися по всій Італії, особливо у великих торгових центрах, ганзейських містах – Генуї, Венеції, Флоренції, а потім – у Франції, Гамбурзі, Нідерландах, Англії.

Внаслідок того, що стан міжнародних грошових оборотів був не найкращим, а також через різноманітність мінової одиниці і зловживання мінйял, деякі міські управління і торгові класи відкрили громадські банки. До цього спонукало й те, що у банкірів поступово зосереджувалися всі наявні кошти торговців, які в результаті цього здійснювали між собою грошові розрахунки не готівкою, а безготівковими розрахунками, тобто шляхом письмового перенесення грошей в книгах банкірів з рахунку боржника на рахунок кредитора [3]. Ця операція одержала назву жирооборот, що від грецького означає коло.

Перші громадські банки з'явилися в Італії. У 1156 р. у Венеції утворився жиробанк “Монтеньєва” – громадська установа, куди вносилися податки і де проводилися окремі банківські операції.

У 1407 р. банк Святого Георгія був створений шляхом злиття дрібних банків і знаходився під заступництвом Генуї. Як кредитор республіки банк мав колосальні привілеї. Генуезький дож (мер) при вступі на посаду повинен був присягати, що він зобов'язується захищати самостійність банку Святого Георгія. У 1463 р. Папа Римський

надав банку право відлучати від церкви всіх боржників. Цим правом банк користувався 42 роки, тому боржників у нього не було. На жиро-банк цей банк був перетворений тільки в 1675 р. [3].

У 1587 р. у Венеції після краху великого приватного банку Пізани був відкритий державний жиробанк з назвою “Banco di Rialto”.

Отже, можна зробити висновок про те, що банки не виникали раптово до конкретної історичної дати, а еволюціонували разом з розвитком грошового обігу, починаючи із первинних форм, які не були схожі на майбутні розвинені форми банківських установ, але зберігали їх суттєві риси.

II етап розвитку банківської діяльності (державні банки)

У 1609 р. уряд Голландії внаслідок зловживань місцевих банкірів заснував Амстердамський банк під гарантію міста. У 1619 р. Гамбург за прикладом Амстердама з тих же причин заснував під гарантію міста жиробанк, який проіснував до 1812 р. Основними операціями, які виконували ці банки, були операції зі зберігання коштів та розрахункові операції [3], а саме:

1. Банки приймали гроші на зберігання і забезпечували надійне їх зберігання у важкі часи. Це не були депозитні операції у сучасному розумінні, оскільки кошти приймалися лише на зберігання. Банк не користувався ними для проведення власних операцій, тому клієнти не одержували проценти, а навпаки сплачували банку комісійну винагороду за надійне зберігання.

2. Клас торговців, які мали гроші на своїх рахунках у банках, здійснював розрахункові операції через проведення переказів або за допомогою перенесення коштів із своїх рахунків на рахунки одержувачів, якщо ті мали рахунки в цьому ж банку.

Отже, на цьому етапі розвитку банківської справи банки у Європі були тільки жиробанками, які створювалися в основному для проведення розрахунків та надійного зберігання коштів.

III етап розвитку банківської діяльності (спеціалізовані банки)

Подальший розвиток банків відбувався в Англії. Основним банком, що з'явився у цей час, був Англійський банк, створений в 1694 р. шотландцем Уільямом Петерсоном для вирішення урядових фінансових проблем. Статутний капітал банку в сумі 1 200 000 фунтів стерлінгів був вилучений державою, внаслідок чого були випущені банківські квитки на таку ж суму. Банк розплачувався цими квитками, мав

право торгувати золотом (був монополістом), дисконтувати векселі. З'явилося заставне право, тобто банк надавав позики під заставу майна з умовою його відчуження при неповерненні кредиту. Крім того, йому було дозволено приймати внески для поповнення свого капіталу і виплачувати по них відсотки.

Поступово виникають спеціалізовані банки: у Шотландії – Королівський (1695 р.), Банк Британської компанії для торгівлі полотном (1706 р.), Віденський банк (1703 р.), Прусський банк для морської торгівлі (1767 р.), Паризька облікова каса (1776 р.), Петербурзький банк (1780 р.) [3].

У цих банках з'являється новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою чекового обігу. Сьогодні за кордоном значна частка розрахунків здійснюється за чеками.

На даному етапі розвитку банківської справи з'являються депозитні операції, які раніше називалися операціями зі зберігання коштів. Після багаторічної практики банкіри зробили висновок про те, що сума грошей, які депонуються, майже не змінюється, виплати покриваються надходженнями, а залишок вкладу поступово навіть збільшується. Отже, значну частину довірених їм грошей можна без збитку для вкладників пустити в оборот шляхом обліку векселів і видачі позик [3].

Цей висновок одержав практичне втілення, і відразу змінився характер вкладних операцій та самих банків – вони перетворилися на депозитні банки. Вкладники, для яких ця зміна не була таємницею, відмовилися від сплати комісійних і зажадали виплати відсотків [3].

Депозитні операції набули значного поширення, оскільки стали вигідними і банкірам, і клієнтам. З'явилися три основні види депозитів: до запитання, строкові, ощадні.

Ще однією з характерних рис цього періоду була поява емісійних банків, основною функцією яких стала емісія банкнот.

IV етап розвитку банківської діяльності (розширення повноважень банків)

На даному етапі особливого поширення набули депозитні банки в Англії, Шотландії, Австрії, Німеччині, Швейцарії, а також у Північній Америці.

На початку XIX ст. з'явилися центральні банки, які монопольно виконували функцію емісії банкнот. Наприклад, у Франції Центральний банк був створений Наполеоном у 1800 р., Австрійський банк – у 1806 р., Російський державний банк – у 1860 р.

Виникали і спеціалізовані банки: іпотечні (під заставу нерухомості), народні, які обслуговували населення, ремісничі – для ремісників.

Функціонували також позикові каси, які видавали кредити. Ощадні каси, які приймали внески від населення і не мали права займатися кредитуванням, були державними установами і розміщували гроші у державні цінні папери [3]. У 1848 р. у Пруссії з'явилися ломбарди, які стали дуже популярними і швидко розповсюдилися в інших країнах.

Отже, у XIX ст. у Європі та Північній Америці існувало немало банків. Крім того, у деяких країнах починають формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні банки, універсальні та спеціалізовані банки.

IV етап розвитку банківської діяльності (ринок цінних паперів)

Конкуренція серед банків призводить до універсалізації банків, в процесі якої депозитні операції все більше переплітаються з чековими і переказами, розширюються депозитні і кредитні операції, з'являються нові види банківських операцій.

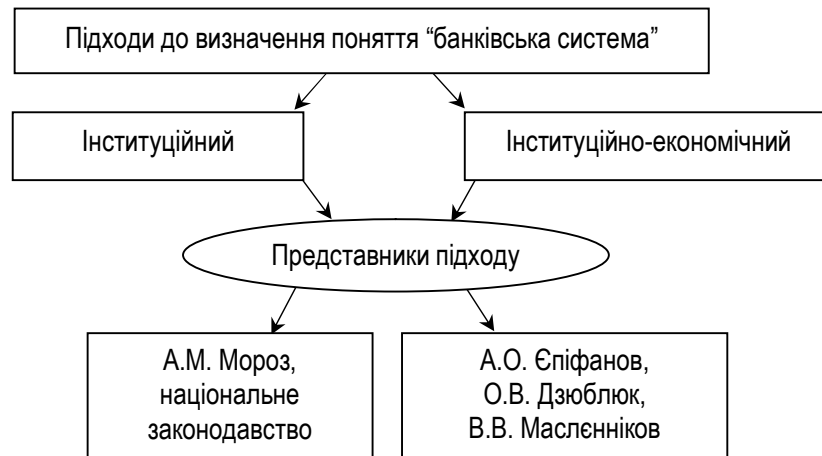
Так, у 1877 р. були запроваджені лізингові операції, а пізніше банки починають проводити факторингові операції. Розвиток ринку цінних паперів зумовив розширення операцій з цінними паперами, а згодом, у 70-ті рр. XX ст., і сек'юритизацію активів [3].

Законодавчі обмеження участі банків на ринку цінних паперів, участь в капіталах підприємств сприяли виникненню трастових операцій. Банки розширювали торгівлю золотом, займалися валютними операціями, розвивали кореспондентські відносини.

Отже, постійне удосконалення банківської діяльності зумовило формування сучасних банків як установ, які займаються досить широким колом фінансових питань, здійснюють розрахунково-касове обслуговування клієнтів і відіграють значну роль у розвитку економіки. Особливий статус банків пов'язаний з їх відповідальністю за стан економіки, оскільки вони впливають на масу грошей в обігу. Саме тому необхідна була особлива система контролю і регулювання діяльності банків – банківська система.

1.2. ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ФУНКЦІЙ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Перш ніж визначити, в чому сутність банківської системи, її основних функцій, розглянути їх модифікацію у сучасних умовах, слід зазначити, що існує кілька підходів до визначення поняття “банківська система”. Вважаємо за доречне виділити з них два основних підходи – інституційний та інституційно-економічний (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Основні підходи до визначення поняття “банківська система”

Інституційний підхід передбачає визначення банківської системи як сукупності банків, які її утворюють. А.М. Мороз розглядає банківську систему як сукупність різноманітних видів банківських, інших кредитних установ та інституцій у їх взаємозв’язку, яка існує в тій чи іншій країні в певний історичний період і функціонує в межах єдиного фінансового механізму, є складовою кредитної системи [4].

Даний підхід до визначення сутності банківської системи простежується у національному законодавстві. Так, згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону [64].

Слід зауважити, що за даним підходом банківська система лише розглядається як сукупність банківських установ, які є складовими кредитної системи. Водночас, як зазначає А.О. Єпіфанов, банківська система виникає не внаслідок механічного поєднання окремих банків, а ґрунтується на заздалегідь виробленій концепції, у межах якої кожний вид банків і кожний окремий банк займає певне місце. Структура банківської системи залежить від певних суспільно-економічних умов [25].

Отже, інституційно-економічний підхід передбачає розгляд банківської системи, виходячи з економічних, правових, організаційних умов, які визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності.

В.В. Масленніков визначає банківську систему як складну систему, що належить до систем вищого рівня, самоорганізовується та історично складається під впливом зовнішніх і внутрішніх процесів, є цілісною сукупністю установ, що здійснюють банківську діяльність

і виконують функцію внутрішнього управління банківськими інститутами [39].

О.В. Дзюблюк визначає банківську систему як сукупність усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись установленим нормам і правилам ведення банківської справи з метою забезпечення можливостей для ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських установ [19].

Отже, можна стверджувати, що банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому. Порівнюючи банківську систему з іншими, можна виявити в ній спільні для усіх систем риси, що підтверджує її системний характер, а також суто специфічні риси, які підкреслюють банківську специфіку.

До загальних рис банківської системи можна віднести такі:

- 1) *поєднання багатьох однотипних елементів*. Ці елементи підпорядковуються однаковим цілям. У банківській системі такими елементами є окремі банки, основною метою діяльності кожного з них, за винятком Національного банку України, є отримання прибутку;
- 2) *динамічність системи*. Банківська система постійно розвивається, адаптуючись до зміни економічної ситуації в країні, вдосконалюється в міру нових вимог ринкової економіки, зокрема змінюються методи та інструменти банківської діяльності, розширюється коло банківських операцій;
- 3) *закритість системи*. Банківська система є системою закритого типу, що проявляється концентрацією уваги її суб'єктів переважно на специфічній діяльності, яка пов'язана з грошовою сферою, виконанням банками суто банківських операцій. Значний обсяг банківської інформації згідно з національним законодавством є банківською таємницею і не може розголошуватися чи передаватися в інші системи;
- 4) *саморегуляція системи*. Банківська система здатна саморегулюватися, тобто у випадку банкрутства одного з банків інші банки займають його нішу. Якщо змінюється економічна ситуація в країні, в банках негайно адекватно змінюються методи діяльності, наприклад, вони перетворюються зі спеціалізованих в універсальні.

До специфічних рис банківської системи можна віднести такі:

1. Дворівнева структура, яка характерна для сучасної економіки України. У період, коли Україна входила до складу Радянського Союзу,

її банківська система була однорівневою. Дворівнева структура – ключовий принцип формування банківських систем у ринкових економіках. Згідно з цим принципом банківська система складається з двох рівнів: на першому перебуває один банк, якому надається статус центрального (в Україні – це Національний банк), на другому – усі інші банки. Центральний банк – емісійний, кредитний, розрахунковий і касовий центр держави. Він володіє монопольним правом випуску в обіг банківських білетів, а також здійснює фінансово-контрольні функції. Головними завданнями центрального банку є забезпечення стійкості національної грошової одиниці, а також регулювання та координація діяльності грошово-кредитної системи.

Банки другого рівня юридично й економічно відокремлені. Вони здійснюють свою діяльність на комерційних засадах з метою одержання прибутку в умовах вільної конкуренції. Ці банки обслуговують економічних суб'єктів – учасників грошового обороту, зокрема юридичних та фізичних осіб, державні структури. Через банки, які належать до другого рівня, банківська система обслуговує народне господарство відповідно до завдань, які випливають з грошово-кредитної політики центрального банку.

Однорівнева банківська система, на відміну від дворівневої, передбачає горизонтальні зв'язки між банками. При здійсненні уніфікованих операцій всі банки перебувають на одній ієрархічній лінії. М.І. Савлук та І.М. Михайловська зазначають, що однорівнева банківська система можлива, але тільки за тоталітарної економіки. При ній достатньо створити один державний банк, який на адміністративно-командних засадах може здійснювати і емісійно-касову функцію, і кредитно-розрахункове обслуговування господарської клієнтури, як це було в СРСР до 1987 р. [17, 48]. Однорівнева структура можлива при умові, що в країні немає центрального банку, або ж усі банківські операції виконує лише один банк.

Центрального банку може не бути в умовах перехідних економік, коли ще не сформувалася повноцінна банківська система або вона має нетривалий характер, тобто є тимчасовою. Існування лише центрального банку в країні та виконання ним усіх банківських операцій можливе лише в умовах адміністративно-командної економіки.

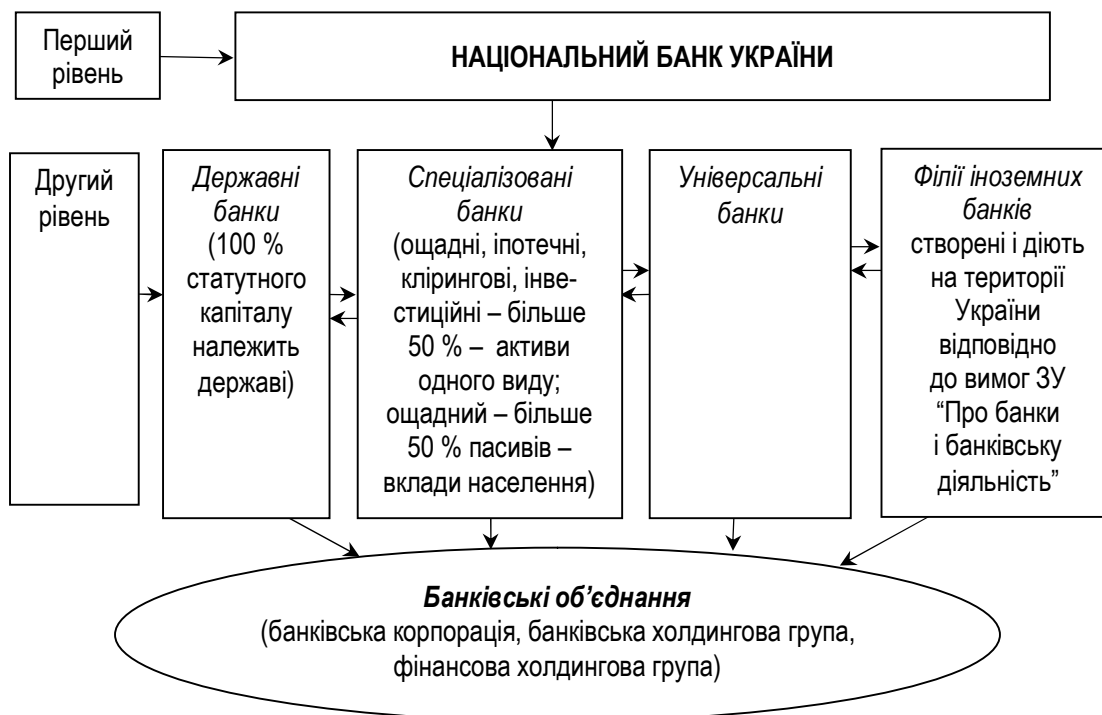
2. Централізоване регулювання діяльності кожного банку окремо і банківської діяльності в цілому.

3. Гнучке поєднання високого рівня централізованої керованості банківської системи із збереженням повної економічної незалежності та відповідальності за результати своєї діяльності в кожному банку, який входить у систему.

4. Наявність загальносистемної інфраструктури, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків. Таким прикладом може бути система кореспондентських відносин між банками з використанням новітніх технологій.

Банківська система України у загальному вигляді представлена на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Структура банківської системи України

Ефективна діяльність банківської системи забезпечується на законодавчому рівні, який відображає національні потреби в її управлінні та організації. У розвинених країнах існують дві найбільш поширені моделі організаційної структури банківських систем, які визначаються особливостями функцій, які вони виконують.

Згідно з першою моделлю центральний банк країни проводить грошово-кредитну політику, що є частиною інструментарію, яким володіють органи влади для регулювання економіки. При цьому грошово-кредитна політика пов’язана із структурною, бюджетною, кон’юнктурною політиками, хоча використовується для виконання економічних і соціальних завдань уряду. Дана модель організації центральних банків характерна для таких країн, як Франція, Великобританія, Японія.

Відповідно до другої моделі основною метою центрального банку є підтримання стабільності цін за допомогою використання

інструментів грошово-кредитної політики, яка не залежить від уряду. У рамках цієї моделі, яка характерна для Німеччини та Нідерландів, центральний банк є незалежним, але при цьому виконує чітко визначені завдання.

Розглядаючи банківську систему України, яка почала формуватися ще у 1991 р. після проголошення незалежності, слід зауважити, що основним завданням Національного банку, який знаходиться на першому рівні, є підтримання стабільності національної грошової одиниці – гривні. Однак, враховуючи ситуацію, що склалася внаслідок фінансової кризи, одним із основних завдань також є стримування темпів інфляції. При цьому грошово-кредитна політика повинна узгоджуватися з урядом. Отже, можна стверджувати, що в Україні існує специфічна модель організаційної побудови банківської системи.

Загальносистемна інфраструктура, яка має міжбанківське призначення, забезпечує координацію та об'єднання зусиль усіх банків як посередників на грошовому ринку, дозволяє банківській системі виконувати функції, які властиві лише їй. До таких функцій банківської системи належать [25]:

- трансформаційна;
- створення платіжних засобів;
- регулювання грошової маси в обігу;
- стабілізаційна.

Трансформаційна функція банківської системи ґрунтується на аналогічній функції окремих банків. Однак це не сума від механічного складання подібних функцій всіх банків, які входять у систему. У масштабах системи виникає якісно нова функція трансформації – більш масштабна, більш глибока, більш завершена й ефективна, ніж сума трансформаційних потенціалів окремих банків, що зумовлено певними обставинами.

Зокрема у трансформаційний процес включається центральний банк. Він є банком банків і активно здійснює всі види трансформаційних процесів на міжбанківському рівні. Застосовуючи механізми рефінансування шляхом проведення кредитних аукціонів, тендерів, кредитування через “облікове вікно”, прямого надання кредитів, центральний банк трансформує ресурси грошового ринку і за строками, і за розмірами, і за ризиками в регіональному аспекті у більших масштабах, ніж окремі комерційні банки. Він завершує трансформаційні процеси в межах усього грошового ринку, які були розпочаті комерційними банками.

Банківська система істотно підвищує трансформаційний потенціал вузькоспеціалізованих банків. Саме тому спеціалізовані банки

мають можливість виконувати дану функцію в кооперації з універсальними банками. Наприклад, Ощадбанк України, спеціалізуючись на депозитних операціях, у межах системи має можливість запропонувати мобілізовані кошти банкам, які здійснюють кредитні операції. Як складові системи спільно ці банки можуть забезпечити весь комплекс трансформації грошового капіталу на ринку.

Отже, дана функція особливо актуальна в Україні в умовах фінансової кризи, оскільки значна кількість банків мають недостатню ресурсну базу для здійснення активних операцій. Національний банк України через вищезазначені механізми проводить рефінансування банків, забезпечуючи таким чином ресурсний потенціал банків другого рівня.

Функція створення платіжних засобів, або емісійна, полягає у випуску платіжних інструментів. У її виконанні беруть участь усі ланки системи – центральний банк, який здійснює готівкову емісію, оскільки він має монопольне право на її випуск, а також банки другого рівня, які випускають кредитні платіжні інструменти.

Слід зазначити, що дана функція нерозривно пов'язана з функцією регулювання грошового обороту, яка полягає в тому, що банківська система оперативно змінює масу грошей в обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. Банківська система здатна управляти пропозицією грошей залежно від потреб економіки. Дана функція банківської системи якісно відрізняється від аналогічної функції окремого банку. Кожний банк здатний брати участь у формуванні пропозиції грошей і навіть зацікавлений у розширенні своєї діяльності, оскільки це дає йому можливість отримати додатковий прибуток. У цьому випадку лише в системі можна визначити межі такої діяльності, що адекватні попиту на гроші, і обмежити емісійну функцію кожного банку. Це досягається шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики центрального банку.

Особливої актуальності дана функція набуває у сучасних умовах, оскільки одним із завдань у даний період є недопущення різкого збільшення грошової маси в обігу з метою стримування темпів інфляції. З цієї причини значно зменшується кредитна емісія банків другого рівня, водночас як Національний банк проводить рефінансування в основному проблемних банків.

Функція забезпечення стабільної банківської діяльності та грошового ринку (стабілізаційна функція) впливає з надзвичайно високих ризиків у банківській діяльності. Існує загроза того, що наслідком дестабілізації цієї діяльності може бути розбалансування грошового ринку, що спровокує загальноекономічну кризу. Як посередники на

грошовому ринку банки функціонують переважно за рахунок чужих капіталів – акціонерного капіталу, залучених коштів вкладників та позичок інших банків. Тому вони перебувають під постійним контролем і тиском з боку великої кількості клієнтів та акціонерів, дії яких визначаються не тільки економічними розрахунками, а й чутками, очікуваннями, припущеннями. Отже, діяльність банків залежить від великої кількості зовнішніх факторів, які зумовлюють значне вилучення депозитів з банків. Сьогодні це призвело до зменшення фінансових ресурсів у банках та запровадження у деяких з них тимчасової адміністрації і призначення кураторів з метою недопущення банкрутства, яке негативно позначиться на економічній системі. Тому забезпечення високої довіри до банків – це завдання не тільки окремих банків, а й усієї банківської системи.

Банки як посередники на грошового ринку повинні брати на себе відповідальність перед інвесторами за економічні ризики своїх позичальників. Завдяки широким масштабам своєї діяльності банки потенційно можуть диверсифікувати ці ризики і максимально пом'якшити їх для інвесторів. Однак успіху в цьому можна досягти лише завдяки зусиллям всієї банківської системи. Тільки в межах банківської системи можна створити дієвий механізм страхування банківських ризиків та банківських депозитів.

Стабілізаційна функція банківської системи здійснюється шляхом прийняття низки законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх її ланок, – від центрального банку до вузько-спеціалізованих комерційних банків, а також створення дієвого механізму контролю і нагляду за дотриманням цих законів і діяльністю банків у цілому.

Розділ 2

ФУНКЦІЇ І ЗАВДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

2.1. СТАТУС ТА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні, яка об’єктивно визначає ключову роль центрального банку щодо регулювання банківської діяльності.

Центральні банки в їх сучасному вигляді існують відносно недавно. На ранніх стадіях розвитку капіталізму чіткого розмежування між центральними і комерційними банками не було. Комерційні банки здійснювали випуск банкнот в обіг з метою накопичення капіталу, у міру розвитку кредитної системи відбувався процес централізації банківської емісії в окремих з них. Підсумком цього процесу стало закріплення за одним банком монопольного права на випуск грошових знаків, що призвело до виникнення центральних банків у державах.

Перший центральний банк “Ріксбанк” було створено у Швеції в 1668 р. – на межі переходу від феодалізму до капіталізму. У 1694 р. був заснований Банк Англії. Однак ці банки не мали виключного права на емісію грошових знаків і їх функції суттєво відрізнялися від функцій сучасних центральних банків. Так, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати промисловість і торгівлю, а Банк Нідерландів – внутрішню і зовнішню торгівлю.

У сучасному вигляді центральні банки виникли в ХІХ ст. Центральні банки – це юридичні особи з особистим статусом, особливістю якого є відокремлення майна банку від держави. Хоча зазначене майно формально знаходиться у державній власності, але центральний банк має право розпоряджатися ним як власним.

За належністю капітал центрального банку можна поділити на три складових:

- капітал банку належить державі (Франція, Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Іспанія);
- капіталом банку частково володіє держава (Бельгія, Японія);
- капітал центрального банку належить комерційним банкам (США).

Щодо взаємодії уряду держави і центрального банку слід зазначити, що система управління може бути подана у вигляді двох моделей:

- 1) центральний банк виступає агентом Міністерства фінансів і провідником його грошово-кредитної політики;
- 2) центральний банк не залежить від уряду при прийнятті рішень.

Однак на практиці зазначені моделі у чистому вигляді не існують. У більшості країн функціонують проміжні моделі, в рамках яких використовуються принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком при збереженні до певної міри незалежності останнього.

Після отримання незалежності в Україні виникла нагальна потреба у формуванні дворівневої банківської системи, яка б відповідала світовим стандартам. У результаті відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” у березні 1991 р. на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР утворено Національний банк України, який є державною установою. Цей закон визначає статус і принципи діяльності Національного банку України. Основні функції, завдання та організаційно-правові засади діяльності Національного банку України визначені в Законі України “Про Національний банк України”, який був прийнятий Верховною Радою в 1999 р.

Національний банк України (НБУ) є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління. Юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації його визначаються Конституцією України, Законом України “Про банки і банківську діяльність”, Законом України “Про Національний банк України”, Статутом Національного банку України, який затверджений постановою Президії Верховної Ради України 7 жовтня 1991 р.

Слід зазначити, що взаємовідносини між Національним банком України і Урядом будуються на принципах підзвітності першого.

Створення Національного банку України починалося практично з нуля, у надзвичайно складних умовах перехідної економіки, формування принципово нової системи державного управління, докорінної зміни політичної ситуації в країні, наростання хронічної економічної та фінансової кризи. За таких обставин Національному банку України було дуже складно вирішувати не лише загальноекономічні та політичні завдання. Основними з них були такі: отримання належних центральному банкові держави статусу і ролі в системі державного управління; розробка і реалізація адекватної умовам грошово-кредитної політики; управління грошовим оборотом; регулювання валютного ринку, а також конкретні практичні завдання, пов’язані зі створенням матеріально-технічної бази, формуванням персоналу, розробкою нормативно-правової бази банківської діяльності.

Найпомітнішими подіями, що визначали розвиток НБУ як центрального банку держави, було закріплення за ним права на емісію національних грошей України, розробка теоретично-методологічних засад грошово-кредитної політики та організаційного механізму її реалізації.

Неконфіскаційна грошова реформа, проведена Національним банком України в 1996 р., вважається одним із найзначніших досягнень влади за всі роки незалежності України, а також однією з кращих повоєнних реформ у Європі. Демократично проведена грошова реформа забезпечила створення національної грошової системи та перетворення грошей у важливий фактор економічного і соціального розвитку країни.

Віхою у розвитку Національного банку України стало ухвалення Верховною Радою України в 1999 р. Закону України “Про Національний банк України”. Цим по суті завершився етапом інституційного становлення Національного банку України як центрального банку. Законодавчо зафіксовано його місце в економічній системі нашої держави, чітко окреслений статус, функції та механізми управління відповідно до нових умов та перспектив розвитку України.

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, банків другого рівня, а останні не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України.

Національний банк України має статутний капітал, який є державною власністю і становить 10 млн. грн. Розмір його може змінюватися за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису і в деяких випадках – кошти Державного бюджету України.

Національний банк України як економічно самостійна державна установа здійснює видатки, як правило, за рахунок власних доходів, хоча одержання прибутків не є метою його діяльності. Для виконання своїх функцій НБУ має право придбавати та розпоряджатися рухомим і нерухомим майном.

Кошторис видатків Національного банку на кожний рік затверджується Радою НБУ. Цей же орган затверджує основні напрямки грошово-кредитної політики Національного банку України.

Організаційна структура Національного банку формується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням і являє собою сукупність підрозділів і схем розподілу між ними функцій та повноважень, які покладені на центральний банк, а також систему взаємовідносин між його підрозділами.

Організаційна структура Національного банку України має функціонально-територіальний характер. Вона складається із центрального апарату, який функціонує у м. Києві, територіальних управлінь

в Автономній Республіці Крим, м. Києві і Київській області та 23 обласних центрах України. У центральному апараті організовано функціональні департаменти, у складі яких створені управління та відділи. Департаменти організовують роботу з питань грошово-кредитної політики, готівково-грошового обігу, банківського регулювання і нагляду, валютних операцій, розрахунків, бухгалтерського обліку, звітності, персоналу, фінансів тощо.

Національному банку України підпорядковані структурні одиниці – Операційне управління, Центральна розрахункова палата, Державна скарбниця України, Центральне сховище, Група управління проектами міжнародних кредитних ліній, Господарсько-експлуатаційне управління, Банкотно-монетний двір і Фабрика банкотно-паперу; структурні підрозділи – Центр наукових досліджень, Навчальний центр та ін.; банківські навчальні заклади – ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”, Університет банківської справи.

Після введення у дію Банкотної фабрики, Фабрики банкотно-паперу та Монетного двору Національного банку в Україні створено замкнутий цикл із виготовлення національних грошей – банкнот і монет.

Схематично організаційна структура Національного банку України подана на рис. 2.1. [54].

Розглянемо більш детально функціональні обов’язки кожного із підрозділів Національного банку України [66].

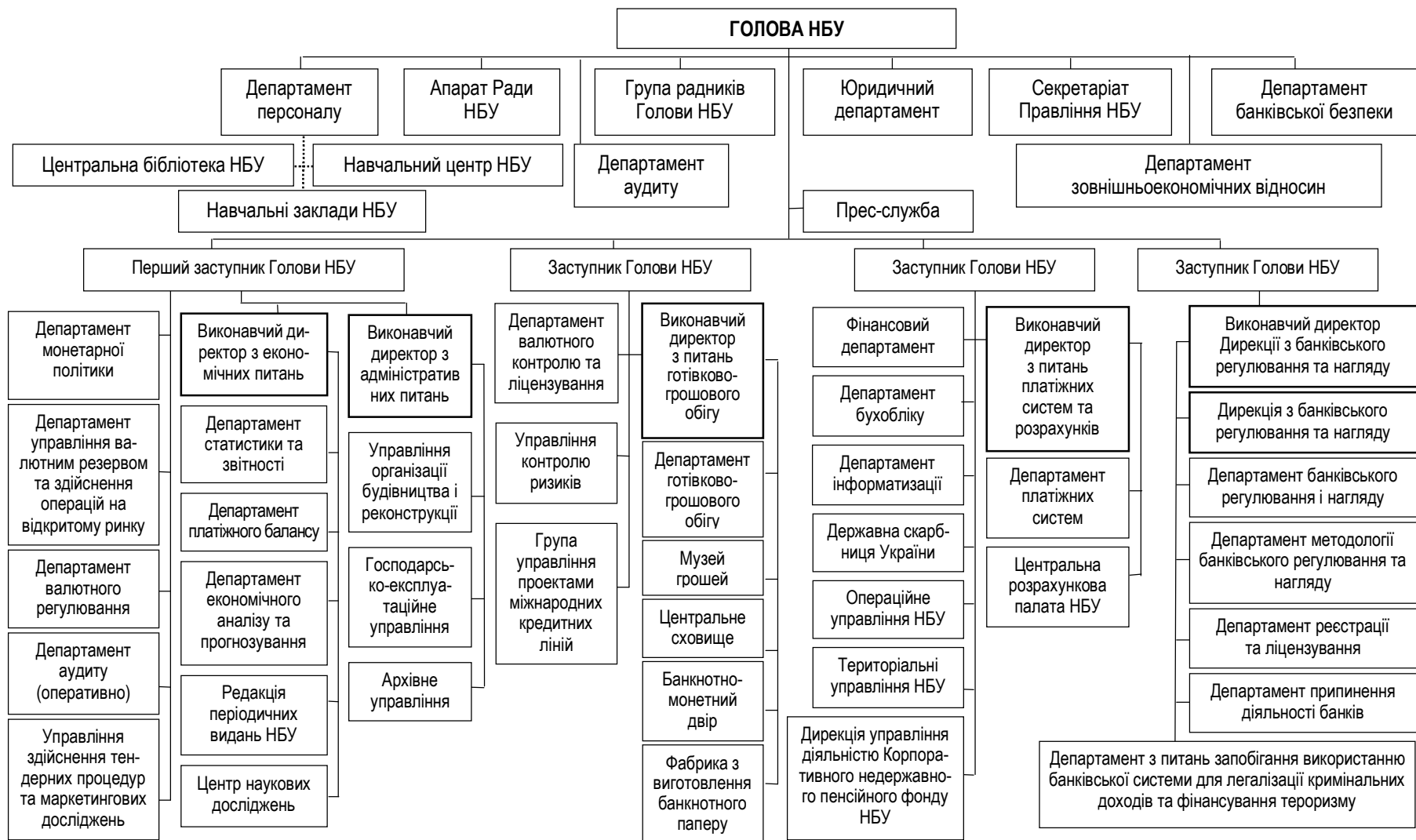
Рада Національного банку України

Вищим органом управління Національного банку є Рада Національного банку України, яка складається з чотирнадцяти осіб. Її членом може бути громадянин України, який має вищу економічну освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів, досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах в органах центральної виконавчої влади України, або в банківських установах.

Сім членів Ради Національного банку України призначає Президент України шляхом прийняття відповідного Указу. Серед них – Голова Національного банку України за посадою.

Кандидатури в члени Ради Національного банку України, які підлягають затвердженню Верховною Радою України, обговорюються на спеціальному відкритому засіданні профільного комітету Верховної Ради України.

Рис. 2.1. Організаційна структура Національного банку України

Строк повноважень членів Ради Національного банку України – 7 років, крім Голови Національного банку України, який призначається на строк здійснення його повноважень на посаді (5 років).

Засідання Ради Національного банку України проводяться не рідше одного разу на квартал і вважаються правомочними за наявності не менше 8 членів Ради. Проводить засідання Голова Ради Національного банку України, а у разі його відсутності відповідно до Регламенту – заступник. Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради Національного банку України.

Голова Ради Національного банку України та його заступник обираються Радою строком на 3 роки.

Голова Ради:

- організовує засідання Ради Національного банку України;
- скликає позачергові засідання за власною ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради.

Слід зазначити, що, виконуючи свої повноваження, Рада Національного банку України:

- 1) відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку, основних параметрів економічного та соціального розвитку України до 15 вересня розробляє “Основні засади грошово-кредитної політики” і подає їх до Верховної Ради України для інформування, здійснює контроль за виконанням “Основних засад грошово-кредитної політики”;
- 2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції про внесення відповідних змін до неї;
- 3) затверджує Регламент Ради Національного банку України;
- 4) затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку, подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення в проект Державного бюджету України на наступний рік;
- 5) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку України;
- 6) визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку України, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс НБУ, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс НБУ;

- 7) затверджує щорічно до 1 липня звіт про виконання кошторису Національного банку та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;
- 8) затверджує рішення Правління Національного банку України про участь у міжнародних фінансових організаціях;
- 9) надає рекомендації Правлінню Національного банку України в межах розроблених “Основних засад грошово-кредитної політики” щодо:
  - методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;
  - окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;
  - політики курсоутворення та валютного регулювання;
  - розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;
  - вдосконалення платіжної системи;
  - інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку;
- 10) надає рекомендації Кабінету Міністрів України щодо впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитного ринку України;
- 11) з метою забезпечення виконання “Основних засад грошово-кредитної політики” має право застосувати відкладальне вето щодо рішень Правління Національного банку України з питань:
  - диверсифікації активів НБУ та їх ліквідності;
  - лімітів позабалансових зобов’язань;
  - формування резервів, покриття фінансових ризиків;
  - порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;
  - мінімального розміру золотовалютних резервів;
  - з інших питань, віднесених до її компетенції.

Рада Національного банку України не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад Голови Національного банку, членів Правління Національного банку або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб НБУ.

Рада Національного банку України дає оцінку діяльності Правління Національного банку щодо виконання “Основних засад грошово-кредитної політики” та з інших питань, рішення з яких є обов’язковими для Правління Національного банку.

При неодноразовому невиконанні або неналежному виконанні Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку,

які є обов'язковими, Рада Національного банку має право звернутися до Голови Національного банку або до Верховної Ради України та Президента України із своїми пропозиціями.

Правління Національного банку України

Очолює Правління Національного банку України Голова Національного банку. Кількісний та персональний склад Правління затверджується Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку. Заступники Голови Національного банку входять до складу Правління Національного банку України за посадою.

Порядок організації та проведення засідань Правління Національного банку України визначається його Регламентом.

Правління Національного банку України згідно з “Основними засадами грошово-кредитної політики” через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій відповідно до статей 6 і 7 Закону “Про Національний банк України” та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Правління Національного банку України:

1) приймає рішення про:

- економічні засоби та монетарні методи, які необхідні для реалізації “Основних засад грошово-кредитної політики” відповідно до прийнятих Радою Національного банку рішень з цих питань та забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;
- емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;
- зміну процентних ставок Національного банку;
- диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідність;
- ліміти позабалансових зобов'язань Національного банку;
- формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;
- розподіл прибутку та порядок відрахування доходів до Державного бюджету України;
- мінімальний розмір золотовалютних резервів Національного банку;
- встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;
- перелік цінних паперів та інших цінностей, які придатні для забезпечення кредитів Національного банку;
- умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;
- встановлення економічних нормативів для банків;

- розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;
  - застосування заходів впливу щодо банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність”;
  - створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;
  - участь у міжнародних фінансових організаціях;
  - купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;
  - встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);
- 2) подає на затвердження Ради Національного банку річний звіт Національного банку, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік та інші документи і рішення відповідно до ст. 9 Закону України “Про Національний банк України”;
  - 3) на вимогу Ради Національного банку надає для інформування бухгалтерські, статистичні та інші відомості про діяльність Національного банку та банківської системи України, які необхідні для виконання нею своїх завдань;
  - 4) визначає організаційні основи та структуру Національного банку України, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;
  - 5) затверджує штатний розпис Національного банку України та форми оплати праці;
  - 6) установлює порядок надання банківських ліцензій банкам, інших ліцензій юридичним особам на здійснення окремих банківських операцій, а також інших ліцензій та дозволів;
  - 7) видає нормативно-правові акти Національного банку України;
  - 8) затверджує Регламент Правління Національного банку України;
  - 9) виконує функції, передбачені статтями 3, 23, 28, 60 і 64 Закону України “Про Національний банк України”, та інші функції, що впливають із основної мети діяльності Національного банку.

Голова Національного банку України

Голова Національного банку України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на 5 років.

У разі незатвердження Верховною Радою України кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури

регулюються Законом України “Про тимчасове виконання обов’язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України”. Одна кандидатура може вноситися не більше двох разів.

Голова Національного банку звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України у таких випадках:

- 1) закінчення строку повноважень;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;
- 3) у зв’язку із заявою про відставку з політичних або особистих причин, поданою у письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;
- 4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісно відсутньою;
- 5) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- 6) за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

Голова Національного банку України:

- 1) керує діяльністю Національного банку;
- 2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, з банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами та організаціями;
- 3) головує на засіданнях Правління Національного банку;
- 4) підписує протоколи, постанови Правління Національного банку, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;
- 5) розподіляє обов’язки між заступниками Голови Національного банку;
- 6) видає розпорядчі акти, обов’язкові для виконання усіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами;
- 7) приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності Національного банку, крім віднесених до виключної компетенції Ради Національного банку та Правління Національного банку;
- 8) одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність Національного банку.

Голова Національного банку має одного першого заступника та трьох заступників, які призначаються та звільняються ним за погодженням з Радою Національного банку.

Директори департаментів Національного банку призначаються та звільняються з посади Головою Національного банку відповідно до законодавства України про працю.

2.2. ЗАВДАННЯ І ФУНКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Завдання, які стоять перед Національним банком України, визначають його роль та місце в економічній системі України. Виконуючи відповідні функції та операції, Національний банк впливає на всі сфери економічного життя країни і передусім забезпечує стабільність національної грошової одиниці.

Оскільки Національний банк є центральним банком нашої країни, він виконує традиційні функції, які притаманні центральному банку будь-якої країни.

Серед багатьох функцій центральних банків слід визначити основні, без яких неможливе виконання головного завдання центрального банку – забезпечення стабільності національної грошової одиниці та цінової стабільності, і додаткові, які допомагають вирішенню цього завдання.

Враховуючи те, що банківська система займає важливе місце в економіці країни, а також високий рівень залежності економічної і загальної безпеки держави від стану банківської системи, надзвичайної важливості набуває питання організації державного управління у цій сфері. Вирішення цього завдання покладено на Національний банк України як особливий орган державного управління, основною функцією якого відповідно до Закону України “Про Національний банк України” є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Виконуючи свою основну функцію, Національний банк України сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень – цінової стабільності.

Відповідно до ст. 7 Закону України “Про Національний банк України” [66] Національний банк виконує такі функції:

- 1) відповідно до розроблених Радою Національного банку “Основних засад грошово-кредитної політики” визначає та проводить грошово-кредитну політику;
- 2) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг;
- 3) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування;
- 4) встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- 5) організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної, банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

- 6) визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
- 7) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 8) здійснює банківське регулювання та нагляд;
- 9) веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;
- 10) складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- 11) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 12) здійснює валютне регулювання відповідно до визначених спеціальним законом повноважень, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;
- 13) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
- 14) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;
- 15) організовує інкасацію і перевезення банкнот, монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет, інших цінностей;
- 16) реалізовує державну політику щодо питань захисту державних секретів у системі Національного банку;
- 17) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;
- 18) здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, яка визначена законом.

Усі вищенаведені функції Національного банку України можна умовно поділити на дві групи. Перша група – це функції, притаманні Національному банку України як банківській установі (кредитування, операції з валютою та банківськими металами, інкасація тощо). Друга група – це функції, які характеризують Національний банк України як орган державного управління. Головною функцією його є здійснення банківського регулювання та нагляду.

Розглянемо функції Національного банку України за ступенем важливості.

Центральний банк

Як центральний банк держави Національний банк України відповідно до розроблених Радою Національного банку основних засад грошово-кредитної політики здійснює грошово-кредитну політику, використовуючи відповідні інструменти. Національний банк веде Державний реєстр банків, організовує діяльність Державної скарбниці України.

Національний банк України видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, у формі постанов Правління Національного банку України, а також інструкцій, положень, правил. Ці акти є обов'язковими для органів державної влади, банків, суб'єктів господарювання та фізичних осіб незалежно від форм власності. Вони підлягають обов'язковій державній реєстрації у Міністерстві юстиції України. Для забезпечення стабільності національної грошової одиниці НБУ як центральний банк держави здійснює регулювання обсягу грошової маси, застосовуючи відповідні інструменти.

Однією з важливих функцій Національного банку є представлення інтересів України у взаємовідносинах із центральними банками інших держав та міжнародними фінансовими організаціями. НБУ тісно співпрацює з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та Європейським банком реконструкції і розвитку, Європейським центральним банком, національними центральними банками держав – членів Європейського Союзу, Банком міжнародних розрахунків у м. Базелі, центральними банками багатьох держав, а також провідними комерційними банками Західної Європи та Сполучених Штатів Америки з питань монетарної політики, організації банківського нагляду, грошово-кредитної і банківської статистики, складання платіжного балансу, впровадження прийнятих у міжнародній практиці систем розрахунків та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, має кореспондентські відносини з банками інших держав.

Емісійний центр

Національному банку України належить монопольне право на емісію грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків (банкнот, монет). Для друкування банкнот створена банкнотна фабрика. Карбування монет в Україні здійснюється на замовлення Національного банку. У 1996 р. Національний банк успішно провів грошову реформу, в результаті якої в Україні з'явилася власна грошова одиниця – гривня.

Згідно з Указом Президента України від 25 серпня 1996 р. “Про грошову реформу в Україні”, починаючи з 2 вересня 1996 р., Національний банк ввів у обіг гривню, яка втретє за свою історію почала функціонувати в Україні як національна грошова одиниця.

Грошова реформа 1996 р. – одна з яскравих сторінок історії України. Ця подія була другим етапом у створенні самостійної грошової системи, яке розпочалося наприкінці 1992 р., коли згідно з указом Президента України на території країни з листопада було припинено функціонування рубля – грошової одиниці СРСР і в безготівковий обіг уведено тимчасову грошову одиницю – український карбованець. Готівковий обіг забезпечував купон Національного банку України. Він став базою для подальшого поглиблення процесу створення повноцінної грошової системи нашої держави.

Національний банк України до 1996 р. вважав, що через некерованість економічних процесів у державі введення повноцінної грошової одиниці є передчасним. Воно призведе до швидкого знецінення гривні, поглиблення дестабілізації з усіма наслідками розбалансованості грошово-кредитного і валютного ринків, державних фінансів та економіки в цілому, до ще більшого падіння життєвого рівня населення України.

Часовий лаг у чотири роки між першим і другим етапами становлення грошової системи (1992-1996 рр.) дозволив досягти стабілізації економічних процесів. В умовах економічних перетворень інфляційний потенціал в Україні сягав такого гіперінфляційного рівня (10 156 % у 1993 р.), якого в мирний час не знала жодна країна світу. Однак він вичерпав себе на тимчасовій грошовій одиниці – українському карбованці. Введення гривні у 1996 р. створило економічне підґрунтя для стабільності.

Вибір безконфіскаційного типу реформи та часу її проведення був вдалим і приніс очікувані результати. Саме вересень 1996 р. був найсприятливішим для введення гривні як з економічної і технічної точок зору, так і з соціальної. Адекватний ситуації був і термін проведення грошової реформи – 15 днів.

Загалом грошова реформа пройшла успішно і досить спокійно. Передусім завдяки тому, що впродовж реформи, з 2 по 16 вересня, населення мало право використовувати як законні засоби платежу або розміщувати на вкладах у банках і гривні, і карбованці.

У перші дні реформи вилучення карбованців з обігу, в тому числі шляхом обміну на гривні, відбувалося помірними темпами. Найактивнішим був третій день, коли з обігу було вилучено 27,8 трлн. українських крб. (8,7 %). Починаючи з шостого дня реформи, активність населення зменшилася, хоча в обігу залишалося майже 45 % готівки у карбованцях.

Після 16 вересня 1996 р. ще кілька років обмін карбованців на гривні здійснювався за окремими дозволами. За станом на 1 січня 1997 р. було вилучено майже 13 млрд. фальшивих українських карбованців, на 15 серпня 1997 р. необмінними залишалися 6,8 трлн. українських крб., тобто 2 % від готівки, емітованої НБУ.

Грошову реформу в Україні було проведено на засадах безумовного виконання державою всіх прийнятих зобов'язань, що зумовило її неконфіскаційний характер і максимальну прозорість. За результатами грошової реформи банківська система отримала великий кредит довіри суб'єктів господарювання і населення, який був підкріплений послідовною грошовою політикою Національного банку, спрямованою на створення сучасного ринку національних грошей. Все це значною мірою обумовило економічний розвиток країни в подальші роки. Грошова реформа в Україні залишається надзвичайною подією для нашої держави і Національного банку за останні 15 років. У результаті цієї реформи було створено один із невід'ємних символів державності і незалежності – національну валюту.

Забезпечення економіки готівковими грошима здійснюється через мережу територіальних управлінь Національного банку на замовлення комерційних банків.

З уведенням у дію Банкнотної фабрики, Фабрики банкнотного паперу та Монетного двору Національного банку в Україні створено замкнутий цикл із виготовлення національних грошей – банкнот і монет.

Виробництво банкнот і монет постійно розвивається. За 15 років випущено 216 найменувань та 276 видів пам'ятних і ювілейних монет, які виготовлені на високому художньому рівні

Провідник грошово-кредитної політики держави

Оскільки основним економічним завданням Національного банку України є захист та забезпечення стабільності національної грошової одиниці, він як центральний банк країни розробляє і проводить державну політику в сфері грошового обігу, кредиту, використовуючи відповідні інструменти.

Згідно із ст. 24 Закону України “Про Національний банк України” [66] засади грошово-кредитної політики ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрах економічного і соціального розвитку України на відповідний період, які містять прогностичні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Щорічно Національний банк інформує Верховну Раду України про напрями грошово-кредитної і валютної політики, розроблені Національним банком на наступний рік і на більш тривалий період.

Положення про зміст і порядок розробки “Основних засад грошово-кредитної політики” та здійснення контролю за їх виконанням, затверджене рішенням Ради Національного банку України від 7 липня 2006 р. № 13, встановлює, що Рада Національного банку України до 15 вересня розробляє “Основні засади грошово-кредитної політики” і подає їх до Верховної Ради України для інформування.

Законом визначено, що “Основні засади грошово-кредитної політики” являють собою комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, які дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів і методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення.

“Основні засади грошово-кредитної політики” ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрах економічного та соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торговельного балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України. Правові, економічні та організаційні засади формування прогностичних і програмних документів економічного та соціального розвитку України визначаються Законом України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”.

Рада Національного банку у разі зміни основних параметрів економічного та соціального розвитку України має право вносити уточнення до “Основних засад грошово-кредитної політики”.

Валютний орган

Національний банк України є головним органом, який визначає валютну політику.

У сфері валютного регулювання Національний банк:

- здійснює валютну політику на основі принципів загальної економічної політики України;
- складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;

- контролює дотримання ліміту зовнішнього державного боргу України, затвердженого Верховною Радою України;
- визначає ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків-нерезидентів;
- нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;
- визначає способи встановлення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях.

У сфері валютного контролю Національний банк:

- 1) здійснює контроль за виконанням правил валютних операцій на території України;
- 2) забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю.

Орган банківського нагляду

Головна мета банківського регулювання і нагляду – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Національний банк здійснює функції банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків в межах та порядку, передбачених законодавством України. Він здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими об'єднаннями, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами дотримання банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку та економічних нормативів.

Останнім часом Національний банк України активно удосконалює нормативну базу, впроваджує міжнародні підходи та стандарти з нагляду та регулювання комерційних банків, але основа щодо організації нагляду залишається незмінною. Сучасна організаційна структура банківського нагляду подана на рис. 2.2.

Слід зазначити, що наглядові та регулюючі функції Національний банк здійснює шляхом:

- вступного контролю, змістом якого є отримання банками і кредитними установами ліцензії на проведення банківських операцій;
- попереднього контролю, змістом якого є контроль за виконанням економічних нормативів, встановлення вимог до ведення справ

- банками чи іншими фінансово-кредитними установами з мінімальним ризиком, заборона або обмеження здійснення ними окремих видів діяльності, застосування санкцій згідно з діючим законодавством;
- поточного контролю, змістом якого є визначення методів перевірки банків і розробка заходів щодо поліпшення їх фінансового становища.

Рис. 2.2. Організаційна структура банківського нагляду

Вступний контроль

Нормативною базою для проведення вступного контролю є:

- Глава 3 Закону України “Про банки і банківську діяльність” [63];
- Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17.07.2001 № 275 [70];
- Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене Постановою Правління Національного банку України від 31.08.2001 № 375 [74];

- Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджені постановою Правління Національного банку від 15.08.2001 № 343 [61].

Щоб запобігти нераціональним витратам і безгосподарності, незаконним діям і різним втратам, вступний контроль здійснюється перед виконанням господарської операції.

У банківській системі вступний контроль запроваджується на етапі реєстрації та ліцензування банківської діяльності. Він починається з чіткого і вичерпного визначення вимог, необхідних для отримання установами банків ліцензій на проведення банківських операцій, а також порядку та терміну цієї процедури.

Вимоги вступного контролю стосуються:

- вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних фондів банків та складу їх учасників;
- кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками;
- питань щодо іноземних акціонерів (учасників);
- відповідних технічних питань;
- умов, за яких Національний банк України відмовляє у наданні ліцензії на проведення банківських операцій;
- умов виконання окремих банківських операцій.

Попередній контроль

Нормативною базою для проведення попереднього контролю є:

- стаття 73 Закону України “Про банки і банківську діяльність” [64];
- Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.11.2001 № 489 [42];
- Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368 [72];
- Положення “Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства”, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 369 [65];
- Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України № 480 від 12.07.2007 [73].

Попередній контроль запроваджується з метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків, відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” та Закону України “Про Національний банк України”.

У рамках цього контролю Національний банк встановлює для всіх комерційних банків такі обов'язкові економічні нормативи:

Поточний контроль

Нормативною базою поточного контролю є:

- Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17.07.2001 № 276 [69];
- Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 369 [65];
- Положення про автоматизовану інформаційну систему банківського нагляду “Досьє банків”, затверджене постановою Правління Національного банку України від 01.11.2000 № 430 [62];
- Положення про порядок накладення адміністративних штрафів, затверджене постановою Правління Національного банку України від 29.12.2001 № 563 [71].

Поточний контроль здійснюється з метою визначення ризиків, притаманних банку, рівня безпеки і стабільності його операцій, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку України.

Стан банківської діяльності як об'єкта управління визначається:

- видами активних операцій (напрямами розміщення коштів банку) та їхньою структурою;
- видами пасивних операцій (джерел коштів банку) та їхньою структурою;
- підходами до управління капіталом та капіталізації банку;
- ліквідністю банку та ліквідністю балансу банку;
- збалансованістю між витратами та доходами і, як наслідок, – прибутковістю банку;
- рівнем адміністративно-господарського, фінансового та стратегічного управління (менеджменту).

Банк банків

Національний банк України здійснює державну реєстрацію банків і кредитних установ у Республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ, а також ліцензування банківських операцій.

Національний банк встановлює для банківської системи та кредитних установ єдині правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації та коштів.

З метою підтримки стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей Національний банк надає комерційним банкам кредити, які використовуються для задоволення тимчасових потреб банків і для кредитування цільових програм, пов'язаних з реорганізацією і модернізацією виробництва, розвитком окремих галузей народного господарства та структурною перебудовою економіки України.

Надання комерційним банкам короткотермінових кредитів здійснюється Національним банком через аукціон, що забезпечує створення рівноправних умов доступу комерційних банків до централізованих кредитних ресурсів. Запроваджено також ломбардний кредит.

Банк держави

На Національний банк України покладено виконання операцій із державними цінними паперами, для обліку яких створено депозитарій.

Згідно із законом “Про банки і банківську діяльність” Національному банку забороняється фінансування дефіциту державного бюджету.

Розрахунковий центр

Національний банк України відповідно до покладених на нього функцій визначає систему, порядок і форми розрахунків, в тому числі між банками та кредитними установами.

Важливим складовим чинником успішного функціонування платіжної системи є нормативно-правова база, зорієнтована на створення сприятливих умов для її ефективної діяльності, забезпечення своєчасного завершення розрахунків між суб'єктами господарювання.

Із січня 1994 р. у нашій країні впроваджено автоматизовану систему міжбанківських розрахунків з використанням прогресивних технологій у банківській справі. Для функціонування цієї системи в Республіці Крим та кожній області створено регіональні розрахункові палати, що об'єднані у загальнодержавну мережу розрахункових палат України, на верхньому рівні якої знаходиться Центральна розрахункова палата у м. Києві.

Базовим законом, що визначає загальні засади функціонування платіжних систем в Україні та загальний порядок проведення переказу коштів у межах України, є Закон України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні”. За цим Законом система електронних платежів (СЕП) Національного банку України є державною системою міжбанківських розрахунків.

Основним нормативно-правовим актом Національного банку України, що визначає загальні вимоги до функціонування в Україні СЕП та порядку виконання міжбанківського переказу коштів через кореспондентські рахунки банків-резидентів у національній валюті України, є Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 № 320 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 06.09.2006 за № 1035/12909 (із змінами).

СЕП забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків. СЕП виконує міжбанківський переказ у файловому режимі та в режимі реального часу. Початкові платежі у файловому режимі банк повинен здійснювати в обов'язковому порядку, а в режимі реального часу – за рішенням Національного банку України. Водночас банк, який працює в СЕП у файловому режимі, забезпечує приймання платежів у режимі реального часу.

У файловому режимі обмін платіжними документами здійснюється відповідно до сформованих пакетів за технологічними циклами шляхом приймання і передавання відповідних документів. Тривалість циклу складає 15-20 хв.

У режимі реального часу кошти зараховуються на рахунок одержувача негайно, тобто у момент надходження платежу від відправника СЕП. Саме це згідно з міжнародною класифікацією є головною ознакою платіжних систем класу RTGS.

За станом на 1 квітня 2009 р. учасниками СЕП є: 1504 установи, із них 182 – банки України; 1258 – філії банків України; 28 – органи Державного казначейства України; 36 – установи Національного банку України. Учасники системи, враховуючи свої потреби, самостійно вирішують, працювати їм за незалежним чи консолідованим кореспондентським рахунком.

За станом на 1 квітня 2009 р. за незалежним кореспондентським рахунком працювало 115 банків, що складало 62,5 % від загальної кількості банків – юридичних осіб, які є учасниками системи. Ними у I кварталі 2009 року виконано 12 129 тис. початкових платежів на суму 488 820 млн. грн., що відповідно на 17 % та 10 % більше від таких же показників порівняно з відповідним періодом 2008 р.

Аналіз статистичних даних роботи системи електронних платежів Національного банку щодо переказу коштів між банками свідчить про те, що протягом I кварталу 2009 р. система успішно виконувала покладені на неї функції державної системи міжбанківських розрахунків, задовольняла потреби її учасників у переказі коштів, забезпечува-

ла максимальну швидкість, прозорість, високий рівень безпеки та надійності проведення платежів.

Система обслуговується комплексом програмно-технічних засобів, які забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз та захист від несанкціонованого втручання.

Національний банк України тісно співпрацює з МВФ, Європейським банком реконструкції та розвитку, Банком міжнародних розрахунків у Базелі (Швейцарія), центральними банками Німеччини, Нідерландів, Австрії, Великобританії, Франції, Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Фінляндії, США, а також провідними комерційними банками Західної Європи та США з питань монетарної політики, організації банківського нагляду, банківської статистики, складання платіжного балансу, впровадження прийнятих у світовій практиці системи розрахунків і міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Розділ 3

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

У світовій економічній науці чітко визначені два підходи до вивчення теоретичних проблем грошей. Представники одного з них шукають відповіді на питання, пов'язані з внутрішньою природою грошей: що таке гроші; чому вони з'явилися та існують у суспільстві; як вони розвиваються і чому набували тієї чи іншої форми; у чому полягає і як формується вартість грошей тощо. Для цього напряму в теорії грошей характерне явне перебільшення уваги до внутрішніх аспектів явища грошей і недооцінка їх зовнішніх аспектів, що проявляються у впливі грошей на економічні процеси. Цей підхід до вивчення природи грошей можна назвати абстрактною теорією грошей. Найбільш відомими проявами такого підходу є такі теорії: номіналістична, металістична, державна, функціональна, марксистська та ін.

Представники другого напряму сприймають гроші такими, якими вони є, і, не заглиблюючись у дослідження їхньої природи, шукають відповіді на питання, які пов'язані з місцем і роллю грошей у відтворювальному процесі. Гроші – це проста вуаль на реальній економіці або активний елемент та чинник, що впливає на її розвиток і структурні зміни: якими своїми проявами гроші найактивніше впливають на реальну економіку і на які саме її процеси; який конкретно механізм впливу грошового фактора на реальну економіку (передатний механізм); чи може держава використати цей механізм у своїй економічній політиці і як саме; якою має бути у зв'язку з цим грошово-кредитна політика в країні та ін. Цей підхід у науковому аналізі грошових проблем можна назвати прикладною теорією грошей. У західній літературі вона називається монетаристською теорією.

Монетаристська теорія не тільки посідає ключове місце в науковій думці про гроші та грошові відносини, а й справляє помітний вплив на розвиток усієї економічної теорії. Жодне з наукових чи навчальних видань ХХ ст. з економічної теорії, макроекономіки не обійшлося без аналізу впливу на економіку грошових факторів – попиту та пропозиції грошей, процента, фінансового ринку та ін.

Ця теорія також створює наукову та методологічну базу грошово-кредитної політики держав з розвинутими ринковими економіками. Сьогодні жодний уряд в західних країнах не розпочне реалізацію своєї економічної політики, поки чітко не визначиться, на яких монетаристських рекомендаціях він буде її будувати.

Монетаристська теорія не однозначно монолітна, а має кілька напрямів, кожний з яких розглядається як окрема теорія. Найбільш відомим, ключовим напрямом монетаристської теорії є кількісна теорія, яка у свою чергу залежно від етапів її розвитку поділяється на класичну кількісну теорію, неокласичну кількісну теорію та сучасний монетаризм. Одночасно з неокласичним напрямом кількісної теорії грошей як її відносно самостійне відгалуження сформувалася спочатку кейнсіанська, а потім і неокейнсіанська концепція монетаристської теорії.

У літературі кейнсіанську концепцію грошей нерідко протиставляють неокласичній кількісній теорії і розглядають їх як дві альтернативні теорії. Проте обидві вони мають єдину методологічну базу – прикладну теорію грошей, що більше їх зближує, ніж роз'єднує. Завдяки їх зближенню на сучасному етапі формується третій напрям монетаристської теорії, який отримав назву кейнсіансько-неокласичного синтезу.

Грошово-кредитна політика України в перехідний період пройшла складний шлях розвитку. Зробимо спробу оцінити характер її на окремих етапах розвитку під кутом зору відповідності основним положенням кейнсіанської та монетаристської концепцій.

На першому етапі (1991-1994 рр.) підходи до вирішення завдань економічної політики в Україні мали переважно кейнсіанську концепцію. На цьому етапі вирішальну роль при прийнятті владними структурами економічних рішень відігравали поточні переважно короткострокові цілі, що визначалися в основному політичними чи соціальними міркуваннями. Довгострокові стратегічні цілі (стабілізація цін, макроекономічна стабілізація, забезпечення економічного зростання, підвищення зайнятості тощо) відходили на другий план. Навіть перехід до ринкової економіки і запровадження ринкових методів господарювання, проголошені як стратегічна ціль економічної політики, найчастіше не враховувалися при прийнятті тактичних рішень. Це проявлялося у надмірному втручанні органів державного управління в господарські процеси, переважно ручному управлінні при вирішенні конкретних економічних завдань, замість того, щоб створити ринковий механізм економічного розвитку і забезпечити його функціонування на засадах саморегулювання. Такий підхід зумовлював надто повільний перебіг ринкових реформ в Україні, сприяв поглибленню економічної кризи.

У цей період явно перебільшувалася роль та можливості держави в регулюванні економіки, переоцінювалися можливості фіскально-бюджетного механізму у вирішенні всіх соціально-економічних завдань – тактичних і стратегічних, доводилися доцільність і ефективність прямого втручання державних органів в економічні процеси. Оскільки такі методи управління економікою в нових умовах не спрацьовували, економічне життя країни виявилось некерованим і опинилося у вкрай складному становищі: ринки розбалансовані, державні фінанси підірвані, бюджет непомірно дефіцитний, сфера обігу переповнена зайвими грошима, виробництво швидко скорочується.

Кейнсіанський підхід проявлявся також у ставленні до інфляції, загроза якої явно недооцінювалася. Емісія грошей широко використовувалася для фінансування всіх поточних потреб, які не були передбачені державним бюджетом, та для покриття бюджетного дефіциту.

У руслі кейнсіанського підходу вживалися конкретні заходи в монетарній політиці – жорстка фіксація валютного курсу в 1993-1994 рр., переважне використання адміністративно-обмежувальних монетарних інструментів: висока норма обов'язкового резервування та часті її зміни, пряме обмеження кредитної діяльності комерційних банків через установлення кредитних стель, обмеження доступу банків до централізованих кредитних ресурсів тощо.

З 1994 р. в економічній політиці відбулися певні зміни, особливо в монетарній сфері:

- у загальноекономічній політиці був проголошений курс на макроекономічну стабілізацію, на прискорення ринкових реформ та формування ринкового механізму функціонування економіки;
- у фіскально-бюджетній політиці визнавалося необхідним переорієнтування на подолання бюджетного дефіциту і послаблення дефіцитного фінансування економіки, зменшення податкового тиску і переведення суб'єктів господарювання на самофінансування;
- у грошово-кредитній політиці було взято курс на подолання гіперінфляції, лібералізацію кредитного та валютного ринків, формування ринку цінних паперів, відмежування емісійного механізму НБУ від бюджетного механізму і скорочення фінансування бюджетного дефіциту за рахунок сеньйоражу.

Ці зміни більше відповідали монетаристському підходу, ніж кейнсіанському. Однак подальший розвиток подій показав, що досить поспішно проголошеного курсу дотримувався лише Національний банк України. У загальноекономічній та фіскально-бюджетній політиці суттєвих змін щодо посилення засад ринкового саморегулювання не відбувалося.

Отже, є підстави вважати, що на другому етапі перехідного періоду, який розпочався з 1994 р., економічна політика в Україні проводилася на дуальних засадах: управління реальною економікою та фінансово-бюджетною сферою здійснювалося більше в руслі кейнсіанських підходів, а управління монетарною сферою – у руслі монетаристських підходів. Це негативно вплинуло на хід ринкової трансформації економіки, на стан макроекономічної стабілізації та оздоровлення державних фінансів, поглибився розрив між сектором реальної економіки та грошово-кредитним сектором. Механізм ринкової саморегуляції економіки як неминуча передумова монетаристських ідей грошово-кредитного регулювання не був створений. Це істотно знизило результативність антиінфляційної політики, обмежило її позитивні наслідки переважно монетарною сферою.

Орієнтація грошово-кредитної політики в Україні на монетаристські підходи до економічного регулювання проявилася в багатьох діях і рішеннях Національного банку України. Це насамперед перехід до жорсткої грошово-кредитної політики та орієнтація її на регулювання грошової маси в обороті відповідно до динаміки обсягу ВВП. Однак мова не йде про дотримання НБУ “грошового правила” М. Фрідмана, адже для цього ще було достатніх передумов, проте орієнтація динаміки пропозиції грошей на динаміку ВВП досить чітко відповідає підходам сучасних монетаристів.

Як адекватну монетаристській концепції можна оцінити послідовну орієнтацію Національного банку України на утвердження своєї самостійності у проведенні монетарної політики, збереження незалежності від органів виконавчої влади, лібералізацію кредитного і валютного ринків, запровадження режиму плаваючого валютного курсу, розвиток ринку цінних паперів, на посилення ролі суто економічних інструментів грошово-кредитного регулювання тощо. Позитивними наслідками такої політики Національного банку України були:

- поступове (протягом 1994-1995 рр.) зниження інфляції з гіпервисокого рівня (10 260 % у 1993 р.) до помірної (139 % у 1996 р.);
- помітна стабілізація валютного курсу гривні;
- формування авторитету Національного банку України як органу монетарного управління серед українських та міжнародних банків та інших фінансових структур;
- утвердження самостійного статусу Національного банку України як органу державного управління економікою.

Щоб реалізувати ці досягнення в грошово-кредитній сфері і вивести економіку зі стану тривалої стагнації, потрібно прискорити формування ринкового механізму функціонування економіки України.

Тільки за цієї умови можна довести, що результативність монетаристських підходів не обмежується лише грошово-кредитною сферою, а проявляється у сфері реальної економіки. Необхідно також більш ефективно використовувати рекомендації представників обох напрямів сучасної монетаристської теорії, що формуються на засадах кейнсіансько-неокласичного синтезу.

Враховуючи це, можна зробити такі висновки:

1. Кількісна теорія грошей – це не окрема концепція, а загально-методологічний підхід в економічній теорії, згідно з яким гроші впливають на економіку лише своєю кількістю. Тому функціонування економічних систем вивчається у взаємозв'язку зі зміною маси грошей в обороті (кількісним фактором).

2. Залежно від того, як прибічники кількісної теорії пояснюють механізм впливу маси грошей на сферу реальної економіки, виділяється кілька її напрямів:

- класична кількісна теорія;
- неокласична кількісна теорія;
- кейнсіанський напрям;
- сучасний монетаризм;
- кейнсіансько-монетаристський синтез.

3. Класична кількісна теорія грошей зміну цін пояснює лише зміною кількості грошей в обігу. При цьому вплив кількості грошей на ціни є безпосереднім, прямо пропорційним і загальним, тобто однаково дійсним для всіх товарів. Механізм впливу кількості грошей на ціни та наслідки зміни цін у сфері виробництва ця теорія не вивчає.

4. Сутність неокласичної кількісної теорії грошей полягає в тому, що вона, вивчаючи механізм впливу кількості грошей на ціни, а цін на виробництво, визнає, що цей вплив не є прямо пропорційним, що він не однаковий на різних часових інтервалах і залежить від багатьох чинників, які повинні враховуватися при розробленні рекомендацій для практики грошово-кредитного регулювання.

5. Кейнсіанський напрям у кількісній теорії грошей характерний тим, що, не заперечуючи принципово значення кількісного чинника впливу на ціни і реальну економіку, зовсім по-іншому трактує механізм цього впливу і його значення. Дж. М. Кейнс виходив з того, що ринковій економіці внутрішньо властива розбалансованість та нерівномірність (циклічність) відтворювального процесу, який зумовлює низьку ефективність монетарних факторів економічного регулювання, особливо на коротких часових інтервалах, і вимагає більш прямого і потужного втручання держави в економічні процеси, зокрема через механізм фіскально-бюджетної політики. У самому механізмі впливу

кількісного фактора на економіку Кейнс на перше місце ставив не зміну цін, а динаміку процентної ставки та пов'язаний з нею інвестиційний процес.

6. Представники сучасного монетаризму відновили ключову ідею класичної теорії про здатність ринкової економіки до саморегулювання і на цій підставі в першу чергу розглядали кількісний чинник і монетарну політику. У “передатному” механізмі впливу грошей на економіку вони повернулися до прямого зв'язку між кількістю грошей і цінами, істотно конкретизували механізм цього зв'язку через зміну попиту і пропозиції на гроші та зміну структури активів. Практичні рекомендації представників сучасного монетаризму полягають насамперед у:

- проведенні жорсткої монетарної політики, основою якої є сформульоване М. Фрідманом “грошове правило”;
- максимальному обмеженні прямого адміністративного втручання держави у процеси суспільного відтворення, лібералізації ринку, цін, підприємницької діяльності тощо.

7. Загальноекономічна та грошово-кредитна політика, що проводилася в Україні у перехідний період, поступово трансформувалася від суто кейнсіанського спрямування до монетаристського та кейнсіансько-монетаристського синтезу. На першому етапі (1991-1994 рр.) у ній переважали настрої недооцінки стабільності грошей та монетарної політики, пріоритетності прямого державного регулювання економіки, перебільшення значення фіскально-бюджетної політики тощо. На другому етапі (1995-1999 рр.) був проголошений курс на прискорене формування ринкового механізму, проведення жорсткої антиінфляційної політики, стимулювання розвитку підприємництва, посилення стимулюючих якостей податкового механізму та підвищення ролі монетарної політики в системі економічного регулювання. Подібна переорієнтація адекватна ідеям сучасного монетаризму, проте більш-менш послідовно вона була реалізована лише у сфері монетарної політики. У цей період антиінфляційна спрямованість монетарної політики Національного банку України набула послідовного характеру й ґрунтувалася на таких засадах:

- 1) запровадження практики обов'язкового резервування для валютних депозитів, що є умовою зниження надлишкової ліквідності комерційних банків;
- 2) встановлення порядку, згідно з яким комерційні банки зобов'язані коригувати власні процентні ставки відповідно до змін облікової політики НБУ, яка у свою чергу коригується стосовно темпів зростання цін, що дозволило вивести процентні ставки банківської системи на позитивний рівень, стимулюючи заощадження;

- 3) використання державних цінних паперів як інструмента фінансування дефіциту бюджету шляхом мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів ринку;
- 4) запровадження ломбардного кредитування комерційних банків під заставу облігацій внутрішньої державної позики;
- 5) лібералізація і децентралізація валютного ринку, відновлення торгів на Українській міжбанківській валютній біржі та міжбанківському валютному ринку, встановлення обмінного курсу під впливом попиту і пропозиції, проведення стабільного курсу гривні;
- 6) оптимізація структури кредитів, наданих Національним банком України шляхом зниження частки прямих кредитів на покриття дефіциту державного бюджету.

На третьому етапі (2000-2006 рр.) спостерігається перехід у фазу економічного зростання. Цьому певною мірою сприяла лібералізація монетарної політики НБУ. Її заходи зокрема передбачали: зниження і встановлення диференційованих норм мінімальних обов'язкових резервів, зниження облікової ставки, збільшення обсягів рефінансування тощо. Як результат, обсяг кредитних вкладень в економіку України зріс до 19,5 млрд. грн. у 2000 р. і до 245 млрд. грн. у 2006 р., тобто у 12 разів.

Істотно збільшився коефіцієнт монетизації економіки, який на початку 2007 р. становив понад 48 %. Фактично мова йде про процес демонетизації економіки.

Збільшення коефіцієнта монетизації свідчить про те, що національна валюта поступово посилює свої позиції з точки зору виконання нею класичних грошових функцій.

Слід зазначити, що певною мірою на інфляцію 2007 р. вплинули несприятливі чинники зовнішнього походження, зокрема загальносвітові тенденції до зростання цін на енергоносії та продовольчі товари. На індекс споживчих цін у 2007 р. також істотно вплинули ціни виробників промислової продукції, які зросли на 23,3 % за рік.

Однак головні причини прискорення інфляції полягають насамперед у накопиченні макроекономічних дисбалансів, зумовлених неефективним управлінням економікою впродовж останніх років. Невідповідність темпів зростання зарплати та продуктивності праці впливала на пропозицію (ціну виробників) внаслідок збільшення вартості трудових ресурсів, а неадекватність співвідношення зростання ВВП та доходів населення – на попит (споживчі ціни).

Прискорення темпів зростання доходів населення внаслідок змін у бюджетній політиці впливало на темпи збільшення грошової маси за такими напрямками:

- через зростання готівки поза банками за підсумками року. Готівка поза банками збільшилася на 48,2 %, або на 36,1 млрд. грн., – до 111,1 млрд. грн. Готівкова частина грошової маси за допомогою монетарних інструментів може бути пов'язана лише в довгостроковому періоді через загальне подорожчання грошей;
- через зростання обсягів кредитування фізичних осіб та пов'язане з цим збільшення обсягів зовнішнього залучення банками коштів за кордоном обсяг надання кредитів фізичним особам у 2007 р. збільшився на 97,9 %. За рахунок цього загальний обсяг кредитних вкладень збільшився на 74,1 %.

Банківська система адекватно відреагувала на збільшення попиту на кредитні продукти. В умовах нерозвинутого фінансового ринку зростаючий попит на кредитні ресурси задовольнявся за рахунок активних запозичень за кордоном, інтенсивність яких у 2007 р. значно збільшилася. За таких обставин, навіть за умов від'ємного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, обсяг інтервенцій Національного банку з купівлі валюти в 2007 р. становив 7,6 млрд. дол. США.

Отже, високі темпи кредитування населення були наслідком не м'якої монетарної політики, а посилення соціалізації економічної політики. Однак вплив процесів розширення кредитування населення на інфляцію був обмежений, оскільки переважна частина отриманих коштів спрямовувалася на купівлю нерухомості та товарів, ціни на які мають незначний вплив на загальний індекс споживчих цін (імпортна побутова техніка, автомобілі тощо).

Крім того, слід зазначити, що на динаміку монетарних агрегатів у грудні 2007 р. значно вплинули зміни в динаміці коштів єдиного казначейського рахунку. Кошти уряду в національній валюті на рахунках у Національному банку після поступового і відносно рівномірного нарощування протягом перших 11 місяців 2007 р. збільшилися на 67,4 % порівняно з початком року, у грудні зменшилися відразу на 71,1 % – до 4,4 млрд. грн. Це було вагомим чинником прискорення зростання монетарних агрегатів упродовж останнього місяця року: у грудні монетарна база збільшилася на 8,9 %, грошова маса – на 8,4 %.

За підсумками 2007 р. монетарна база збільшилася на 46,0 % – до 141,9 млрд. грн., грошова маса – на 51,7 % – до 396,2 млрд. грн. Крім номінального збільшення монетарної бази, грошова маса збільшувалася за рахунок активізації процесу мультиплікації коштів, адже значення грошового мультиплікатора протягом 2007 р. збільшилося з 2,69 до 2,80.

Розширення грошової пропозиції певним чином абсорбувалося за рахунок процесу ремонетизації економіки: у 2007 р. розрахунковий рівень монетизації економіки за оперативними даними збільшився майже на 10 % – до 46,5 %.

Під час здійснення грошово-кредитної політики в першому півріччі 2007 р. урахувалося те, що на початку року існувала тенденція до зниження темпів зростання ВВП: за перші 5 місяців кумулятивне значення приросту ВВП знизилося з 9,3 % у січні до 7,9 % у травні. За таких умов у II кварталі, доки інфляційні ризики не встигли проявитися повною мірою, Національний банк вдався до більш стимулюючої грошово-кредитної політики, знизивши облікову ставку до 8 % і тимчасово припинивши проведення мобілізаційних операцій.

Під час опрацювання тактики дій в умовах посилення інфляційного тиску також враховувалося те, що застосування традиційних монетарних механізмів та інструментів при посиленні ролі зовнішніх запозичень у структурі ресурсної бази банків має обмежений ефект. Іноді це може призвести до небажаних наслідків, адже монетарні інструменти центрального банку впливають насамперед на гривневу частину грошової маси. При подорожчанні гривневих ресурсів ще більш привабливим стає запозичення коштів за кордоном, зумовлюючи накопичення макроекономічних і пруденційних ризиків.

З огляду на це заходи Національного банку концентрувалися не лише на кількісному обмеженні грошової пропозиції, а й на досягненні якісного ефекту від попередження дисбалансів на фінансовому ринку.

Виходячи саме з таких міркувань, Правління Національного банку України в 2007 р. спрямувало свої зусилля передусім на проведення операцій у національній валюті та поступове обмеження економічними методами обсягів залучення коштів за кордоном. До таких заходів, зокрема, належали:

- уведення з 20 листопада 2007 р. до складу зобов'язань банків, які підлягають обов'язковому резервуванню, коштів, які залучені банками від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів. Цей захід певним чином вплинув і на обсяг ліквідності банківської системи;
- підвищення коефіцієнтів резервування за кредитами, наданими в іноземній валюті. Відповідні зміни до Положення про порядок формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків були внесені в березні 2007 р.;

- підвищення вимог щодо оцінки якості кредитних операцій. Відповідні зміни до Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків були внесені в липні 2007 р.;
- запровадження вимог до покриття регулятивним капіталом валютного ризику та ризику довгострокової ліквідності, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності. Відповідні зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні були внесені в грудні 2007 р., набрали чинності з 13 лютого 2008 р.

Національний банк, здійснюючи регулювання грошово-кредитного ринку, підтримував таку динаміку грошової маси, яка, з одного боку, задовольняла попит економіки на гроші, а з іншого – не створювала загрози для динаміки цін.

Відповідно до “Основних засад грошово-кредитної політики” на 2008 р. темпи приросту грошової маси повинні становити 30-35 %. Такому розширенню грошової маси відповідатиме збільшення монетарної бази на 24-29 %.

Монетарна програма, яка розроблялася в листопаді 2007 р. для виконання показників, закладених в “Основних засадах грошово-кредитної політики” на 2008 р., базувалася на інших припущеннях щодо показників бюджету порівняно з тими, які були затверджені Законом України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України”.

На валютному сегменті грошово-кредитного ринку політика Національного банку спрямовувалася на забезпечення прогнозованої динаміки обмінного курсу гривні до долара США в межах, установлених “Основними засадами грошово-кредитної політики” на 2008 р. (4,95-5,25 грн. за долар США).

Національний банк України для поліпшення регулювання грошово-кредитного ринку більш активно застосовував фондові інструменти, сприяючи уряду в розвитку прозорого та ліквідного фондового ринку. Він стимулював розвиток безготівкових розрахунків, вживав заходів щодо оптимізації структури активно-пасивних операцій банків, зниження ризиків у банківській діяльності та попередження виникнення дисбалансів у фінансовій сфері.

Утримання інфляції в необхідних межах виключно монетарними методами в нинішніх економічних умовах України неможливе, тому що наслідком цього може бути зменшення темпів економічного зростання без відчутного ефекту зниження цін. З огляду на це Національний банк України готовий максимально узгоджувати свої дії

з урядом, зокрема щодо координації грошово-кредитної та фіскальної політики, розвитку фінансових ринків, нівелювання негативного впливу зовнішніх чинників на фінансову стабільність у державі тощо.

3.2. ТЕНДЕНЦІЇ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В ПЕРІОД КРИЗИ

У нашому дослідженні не ставилася мета розглядати усі етапи розвитку грошово-кредитного ринку України, а тільки розглянути кризові явища, що відбувалися після проведення грошової реформи у 1996 р.

Найбільш кризовим для банківської системи України можна вважати 1998 р. Хоча слід зазначити, що таку ситуацію в основному спричинила криза у Росії.

У цей період Національний банк та Кабінет Міністрів України вжили заходів з метою запобігання можливій дестабілізації на грошово-кредитному ринку внаслідок азійської та російської фінансових криз, а саме:

- із 7 вересня 1998 р. введено обов'язковий продаж валютних надходжень на користь резидентів;
- запроваджено проведення безготівкових операцій із купівлі-продажу вільно конвертованої валюти лише через Українську та Кримську міжбанківські валютні біржі;
- для забезпечення валютного ринку іноземної валюти організовано продаж готівкової іноземної валюти на аукціонах Української міжбанківської валютної біржі;
- під час подання заявок на купівлю іноземної валюти запроваджено обов'язкові підтвердження клієнтом фактичного надходження товару та отримання послуг;
- установлені обмеження на здійснення резидентами попередньої (авансової) оплати у вільно конвертованій валюті за договорами про купівлю імпортованих товарів та послуг;
- установлені обмеження на купівлю валюти банками-нерезидентами;
- установлені обмеження на продаж іноземної валюти фізичним особам;
- знижено рівень маржі за операціями з купівлі-продажу валют із 10 % до 5 %;
- уповноваженим банкам заборонено мати відкриту валютну позицію;
- призупинено кредитування в іноземній валюті;

- підвищені норми обов'язкового резервування для банків і вилучено з їх покриття обсяги активів, розміщених у державні цінні папери;
- посилена робота із залучення Національним банком коштів від банків на депозитні рахунки;
- Міністерство фінансів України вжило заходів щодо конверсії ОВДП, які перебували у власності Національного банку та комерційних банків.

Зазначені заходи дали змогу зменшити вплив наслідків фінансової кризи в Росії на грошово-кредитний ринок України, значною мірою відновити збалансований режим функціонування всіх його сегментів – кредитного, валютного та фондового, а також уникнути руйнування банківської системи.

Падіння реального ВВП відбувалося протягом 1997-1999 рр. Особливо відчутним було після серпневої кризи 1998 р. у Росії, хоча темпи його рік у рік уповільнювалися. Крім того, у цей період було досягнуто суттєвого прогресу в обмеженні темпів інфляції в основному завдяки проведенню монетарної політики Національним банком України. Обмінний курс використовувався як номінальний якір для утримання інфляції та інфляційних очікувань на прийнятному рівні. Однак фіскальна ситуація залишалася складною, тому економічна активність значною мірою залежала від стану світових ринків капіталу. В Україну надходив здебільшого спекулятивний капітал іноземних інвесторів, але після азійської кризи інвестори почали масово залишати ринки, що розвивалися, зокрема український.

Інфляція зменшилася із 40 % у 1996 р. до 10 % у 1997 р. та до 7 % в кінці серпня 1998 р. Різке її зростання у вересні та жовтні 1998 р. зумовлене вересневою девальвацією, яка була пов'язана із кризою в Росії.

Падіння ВВП (на 3 % у 1997 р.) протягом 8 місяців 1998 р. також призупинилося завдяки високому урожаю та активізації будівництва. Однак через світову фінансову кризу, зокрема російську, обсяги світової торгівлі зменшилися, що негативно вплинуло на економічне зростання в Україні. Як наслідок, ВВП у 1998 р. скоротився ще на 2 %.

Основні причини різкого падіння російського рубля та української гривні у другій половині 1998 р. майже однакові. В обох країнах відбувалися бюджетні кризи та уповільнення структурних і системних реформ. Із цим пов'язані значні бюджетні дефіцити, різноманітні бюрократичні обмеження підприємницької діяльності, відсутність податкових реформ. Крім того, падіння економіки посилювало бюджетну кризу.

В умовах стабільних бюджетних дефіцитів покладатися на монетарну політику як на інструмент впливу для утримання ситуації під контролем можна було лише протягом короткого проміжку часу. У 1995 р. відбувався перехід від фінансування бюджетних дефіцитів шляхом емісії центрального банку до випуску урядових цінних паперів та федеральних облігацій позики в Росії, а в 1996 р. до випуску облігацій внутрішньої державної позики в Україні.

Така політика дозволила уповільнити зростання грошової бази, стабілізувати курси національних валют, знизити інфляцію. Як Росія, так і Україна залучали фінансовий капітал завдяки відносно сприятливим умовам і досягли припливів короткострокового капіталу у значних обсягах. Однак інвестори швидко відчули нестабільність макроекономічної ситуації в обох країнах. Додатковим чинником, який ще більше підірвав їх довіру до ринків, що розвиваються, стала серія криз в азійських країнах.

Широкомасштабний відтік капіталів за кордон, який посилювався внаслідок ефекту поширення, був ініційований нерезидентами, а потім до нього приєдналися резиденти. Це спричинило значні труднощі для фінансування державного бюджету і швидке скорочення міжнародних резервів. Різне зниження рівня резервів ще більше зменшило довіру інвесторів до центральних банків обох країн щодо їх спроможності захистити національні валюти від різкої девальвації. Центральні банки не проводили стерилізацію грошової бази під час припливу капіталів і зростання зовнішніх резервів через скорочення чистих внутрішніх активів. Після початку відтоку капіталу різниця між рівнями зовнішніх резервів і грошової бази не дозволила забезпечити достатню підтримку національної валюти на випадок спекулятивної атаки.

Зокрема Національний банк України практично відновив широкомасштабне бюджетне фінансування шляхом купівлі ОВДП на первинному ринку. Зазначимо що з погляду сьогодення некоректно критикувати центральний банк за відсутність жорсткої монетарної політики, адже в той час він не мав реальної незалежності. Новий Закон "Про Національний банк України" Верховна Рада ухвалила лише в 1999 р. Монетарна політика по суті була заручницею бюджетних дисбалансів того періоду. Темпи інфляції наприкінці 1998 р. вдалося загальмувати завдяки тому, що Національний банк України зміг стабілізувати обмінний курс і продовжував здійснювати жорстку монетарну політику.

Незважаючи на подібність основних причин девальваційних криз, ситуація в Україні виявилася не настільки драматичною, як у Росії. Основні відмінності перебігу криз такі:

- відносний рівень боргу уряду, а також відносний рівень дефіциту державного бюджету в Росії були вищими, ніж в Україні;
- структура зовнішньої торгівлі в Росії відрізнялася від структури цього показника в Україні, тому девальвація в Росії призвела до важчих інфляційних наслідків;
- оскільки українська банківська система в той час поступалася в розвитку російській, на її балансі не було такої значної позиції з іноземних запозичень, як у Росії, що певною мірою згладило девальваційні наслідки;
- через нерозвиненість фондового ринку Україна уникнула масового відтоку капіталу;
- наша країна офіційно не оголосила дефолту облігацій ОВДП, а руйнівні наслідки дефолту в Росії переконали інвесторів у необхідності добровільної конверсії заборгованості;
- Національний банк України та Уряд України не декларували наміри з вжиття рішучих заходів щодо комерційних банків, а натомість запровадили оперативні заходи щодо реорганізації банківської системи та валютної біржі. Це дозволило стримати надмірні девальваційні очікування, запобігти масовому вилученню депозитів і спекулятивним атакам;
- фінансова криза в Росії швидко перетворилася на урядову, що фактично сприяло зростанню паніки на валютному та фінансовому ринках. Водночас Україна спромоглася уникнути серйозної політичної напруги.

Із 1998 р. Україна співпрацювала з МВФ за програмою розширеного фінансування (EFF). Основними її цілями стало зміцнення державних фінансів та реалізація амбітних структурних перетворень з метою сприяння економічному зростанню і підвищенню життєвих стандартів населення. Водночас були вжито заходів для протидії негативному впливу регіональних шоків.

З огляду на регіональні шоки і погіршення перспектив зовнішнього фінансування цією програмою передбачалося проведення жорсткої бюджетної політики, реструктуризації боргових зобов'язань і запровадження нового валютного коридору.

Реалізація монетарної політики здійснювалася у рамках виконання критеріїв ефективності, які включали нижню межу для змін чистих міжнародних резервів та стелю для чистих внутрішніх активів Національного банку України. При цьому грошова база розглядалася як індикатор моніторингу.

Україна частково пережила банківську кризу, але, за заявою Голови ради НБУ А. Гальчинського, банківська система ще майже півроку буде відчувати результати відтоку коштів з банків унаслідок “помаранчевої революції” [29].

У 2004 р. своєчасні та скоординовані дії Національного банку України на всіх сегментах грошово-кредитного ринку сприяли попередженню фінансової кризи, яка могла виникнути в результаті політичної та економічної ситуації в період проведення президентських виборів.

Національний банк України розробив нормативні документи, які регламентують його відносини з банками під час регулювання грошово-кредитного ринку на всіх його сегментах – кредитному, валютному, фондовому. Це – положення про формування банками обов’язкових резервів, про процентну політику, про регулювання ліквідності банків України, про регулювання діяльності банків України, про План рахунків бухгалтерського обліку Національного банку і комерційних банків та багато інших.

Характеризуючи риси фінансової кризи України, зазначимо, що вона викликана переважно психологічними очікуваннями. Ситуація на грошовому і валютному ринках наприкінці 2004 р. була скоріше не кризою, а проявом негативних тенденцій, що не встигли себе проявити протягом останніх років.

Конкуренція дрібних за європейськими масштабами фінансових установ за ринкові ніші при незначній диверсифікації послуг, з одного боку, і зростання заощаджень населення при одній з найвищих реальних відсоткових ставок в Європі, з іншого боку, повинні були рано чи пізно призвести до різкого збільшення дефіциту ліквідності комерційних банків. В останні роки банки фінансували переважно ті проекти, які приносили найшвидші прибутки, тобто пов’язані з експортною чи імпоротною діяльністю (добувна промисловість) і з приватним споживачем (оптова і роздрібна торгівля, яка становить майже 40 % у кредитному портфелі банків). Доречно згадати вислів Дж. Стюарта Мілла про те, що паніка не знищує капітал, вона лише розкриває ступінь його попереднього знищення через його вкладення у безнадійно непродуктивні справи [97].

Виділимо характерні риси кризи на фінансовому ринку України. За сучасними теоріями, які розглядають моделі економічних криз, вони розподіляються на два типи: валютні кризи і фінансові кризи. Перші проявляються при різких змінах руху капіталу між країнами і змінах валютних курсів, другі – неплатоспроможністю банківської системи, різким падінням ціни активів переважно на ринку цінних паперів.

При неплатоспроможності банківської системи відбувається масове вилучення коштів з банків. Можливі також націоналізація, державні програми санації проблемних банків чи наявність значної частки проблемних боргів у кредитному портфелі банків. Слід зазначити, що про наявність валютної кризи чи відтоку капіталу з України говорити було передчасно. Незважаючи на панічну купівлю валюти приватними особами в останні чотири місяці 2004 р., Національний банк України виконував основну функцію – забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Однак за рахунок цього не були досягнуті інші цілі, зокрема підтримка низького рівня цін та контролю за грошовою масою. За цей період фізичні особи зняли з банківських рахунків коштів більше, ніж знаходилося у касах комерційних банків. Проблема полягала в тому, що валюта купувалася не лише за рахунок попередньо накопичених заощаджень, але й за рахунок коштів, знятих з вкладів.

Обсяг цих вилучень за дев'ять тижнів, починаючи з листопада, становив майже 4,5 млрд. грн. За цей же період чистий обсяг купівлі валюти населенням перевищив еквівалент 1,73 млрд. дол. США, або 9,359 млрд. грн. за ринковим курсом. Отже, купівля майже половини валюти забезпечувалася попередніми заощадженнями, тоді як другу половину становили вилучення з банківської системи. Слід зазначити, що відношення загальної суми наявних готівкових гривневих коштів до обсягу вкладень на депозитах приватних осіб, тобто прагнення останніх до утримування заощаджень в банківській системі, скоротилося незначно – з 2,13 раза на початку 2003 р. до 1,9 раза в грудні 2004 р. Якщо рахувати обсяги цих коштів у валюті, то відношення становить майже 1:1, тобто явних чинників виникнення кризи практично не спостерігалось. Основною причиною виникнення кризи була структура кредитного портфеля банків, а також певною мірою диверсифікація послуг.

У першу чергу розглянемо ті чинники, які спричинили різку зміну тенденції до нарощування вкладень населення в банки. Як відомо, до цього спонукали інфляційні очікування. До початку кризи у вересні-жовтні 2003 р. частка валютних вкладень була досить високою, у травні 2004 р. вона становила 39 % від усіх коштів. Однак через відсутність девальваційних чинників протягом року спостерігалось відносно повільне зростання обсягів вкладень в іноземній валюті і їх частка скоротилася до 22 % на кінець листопада. Лише протягом останнього тижня жовтня вкладення становили 133 млн. дол. США, а невдовзі вони почали зменшуватися і досягли негативного значення.

Першою причиною різкого короткострокового зростання депозитних доларових вкладень наприкінці жовтня стала активна купівля населенням валюти. Якщо з початку року спостерігалася тенденція

перевищення продажу валюти над купівлею, то з вересня все відбувалося навпаки: населення запасалося валютою, яка продавалася з валютних резервів НБУ через комерційні банки. Закономірно, що саме з вересня інтервенції НБУ на валютному ринку були постійно негативними, а це призвело на зниження валютних резервів майже на 3 млрд. дол. США.

Інша закономірність проявилася в тому, що при особливо активній купівлі валюти населенням в листопаді приріст споживання був невисоким і рівень інфляції незначним – 1,6 %. Зростання цін у промисловості становило 2,2 % в основному за рахунок підвищення цін на продукцію хімічної галузі.

Щодо роботи банків у цей період, слід зазначити, що погіршилися нормативи ліквідності багатьох з них, зокрема показник адекватності капіталу в першій за активами групі знизився на 9,6 % у середині 2003 р. до 8 % на кінець листопада 2004 р. Крім того, НБУ різко збільшив обсяги рефінансування. Починаючи з листопада, операцій з рефінансування було проведено в обсязі понад 15 млрд. грн., тобто майже в 10 разів більше ніж з початку року.

Реальні доходи населення за січень-жовтень зросли на 16,2 %, що закономірно відбилося на високому рівні витрат та інфляції протягом вересня-жовтня. Однак потенціал споживання підтримувався заощадженнями, витраченими на купівлю валюти. Тобто при збереженні тенденції недовіри населення до банків валютна готівка мала тенденцію до збільшення. Це, по-перше, зменшило споживчі можливості населення, по-друге, змусило банки частіше звертатися до НБУ за рефінансуванням.

Враховуючи вищевикладене, а також характерні риси попередніх фінансових криз, можна назвати основні причини кризи 2004 р. в Україні:

- недостатня диференціація бізнесу банків;
- відсутність або незначна присутність інших посередників на фінансовому ринку;
- незначна частка цінних паперів у кредитному портфелі банків;
- відсутність в останні роки консолідації банків при швидкому розширенні мережі філій;
- відсутність передумов для приватних вкладень на довготривалій період;
- макроекономічні наслідки, зокрема високий рівень інфляції, який не стимулює довгострокові гривневі вкладення;
- висока питома вага доларових вкладень, що зумовлювало досить високі валютні ставки;
- недостатньо жорсткий контроль за активними операціями комерційних банків.

Отже, після десятирічного економічного застою 2000 р. став першим роком реального економічного зростання після отримання Україною незалежності. Збільшення обсягів реального ВВП на 6 % стало поштовхом до широкомасштабного піднесення української економіки. У 2001 р. темпи зростання реального ВВП досягли 9,1 %. Протягом 2000-2004 рр. реальне зростання ВВП у середньому за рік перевищувало 8 %, тобто цей показник був значно вищим, ніж у Центральній і Східній Європі (3,8 %) та країнах СНД (8 %). Його максимальне значення (12,4 %) припало на 2004 р.

Однак економічне відновлення розпочиналося з дуже низької бази. Порівняно з більшістю інших країн із транзитною економікою реальний випуск в Україні протягом 1990-х років скоротився більш ніж удвічі. Затримка структурних реформ і несприятливий бізнес та інвестиційний клімат гальмували інвестиції. Крім того, економічне зростання через нерівномірність розподілу національного доходу не супроводжувалося зростанням стандартів життя для широких верств населення.

Якщо поштовхом до економічного зростання, починаючи з 1999 р., було збільшення обсягів експорту, то в подальші роки дедалі вагомішого значення в цьому процесі почав набувати внутрішній попит.

Значне зростання світового попиту стимулювало експорт української сталі як за рахунок обсягів, так і завдяки підвищенню світових цін на метали. Поряд із зростанням ВВП у Росії і відповідним зростанням експорту продукції машинобудування та хімії щорічне збільшення обсягів експорту, починаючи з кінця 2002 р., перевищувало 25 % і зумовило значне позитивне сальдо поточного рахунку та накопичення міжнародних резервів.

Прибутки експортних галузей збільшували обсяги інвестицій та створювали “бум” у будівництві. Значне збільшення обсягів кредитування банківською системою приватного сектора економіки та зростаючі доходи населення стимулювали внутрішній попит.

Іншими важливими чинниками економічного зростання були різке зростання цінової конкурентоспроможності економіки після глибокої девальвації гривні у другій половині 1998 р. та в 1999 р. і використання значних резервних виробничих потужностей.

Рівень інфляції був помірним, але, починаючи з другої половини 2002 р., виник суттєвий інфляційний тиск та стійкий тренд до зростання як споживчих цін, так і цін виробників. Починаючи з найнижчої точки, що припала на середину 2002 р., коли 12-місячна інфляція мала від’ємні значення, у першій половині 2005 р. її показник перевищував 14 %.

З одного боку, це пояснювалося ціновими шоками у вигляді підвищень цін на певні продукти харчування внаслідок низького врожаю в 2003 р. та адміністративним підвищенням цін на житлово-комунальні і транспортні послуги в умовах нерозвиненості ринку та структурної перебудови в промисловості та сільському господарстві, з іншого – впливом монетарного фактора у вигляді підвищення темпів зростання пропозиції грошей.

Індекс цін виробників у 2004 р., реагуючи на зростання світових цін на енергоносії та метали, перевищив 24 %. Широка базова інфляція перевищила 9 %, що було відображенням впливу монетарного фактора.

Фіскальна політика до середини 2004 р. залишалася досить стриманою. Дефіцит консолідованого бюджету за методологією МВФ становив у 2003 р. 0,7 % від валового внутрішнього продукту. Однак таке становище відображало і зростаючу заборгованість із повернення податку на додану вартість.

Цінова конкурентоспроможність залишалася достатньо високою, девальвація реального ефективного обмінного курсу, починаючи з 2002 р., відображала меншу інфляцію в Україні порівняно зі зваженою у країнах – торговельних партнерах (в основному із великою інфляцією в Росії) та посилення рубля і євро відносно долара США, а тому і відносно гривні.

Починаючи з 2000 р. Україна запровадила режим керованого плаваючого обмінного курсу замість валютного коридору. У контексті фактичної прив'язки до долара США суттєве зростання грошових агрегатів супроводжувалося однозначними показниками інфляції, що було віддзеркаленням процесу ремонетизації української економіки.

Монетарна політика у цей період характеризувалася масованими і значною мірою нестерилізованими валютними інтервенціями Національного банку України. Рішення НБУ про проведення операцій стерилізації тільки в обмежених обсягах відображало точку зору, згідно з якою високі темпи збільшення грошової маси відповідали зростанню попиту на гроші у зв'язку з реальним економічним зростанням та посиленням важливості грошових розрахунків після багатьох років переважання бартеру та різних форм негрошових розрахунків.

Наприклад, частка продукції промисловості, включаючи продукцію паливно-енергетичного комплексу, яка реалізувалася за гроші, зросла із 48 % у 1999 р. до приблизно 72 % у 2000 р. Водночас частка продукції промисловості, яка реалізувалася за бартерними угодами, зменшилася з 33 % до майже 17 %. У 2000 р. значно скоротився обсяг

бартерних угод у міжнародній торгівлі. Завдяки уповільненню річної інфляції, починаючи з жовтня 2000 р., НБУ поступово знижував ставку рефінансування – з 27 % за станом на кінець вересня 2000 р. до 8 % у 2004 р. Водночас Національний банк України продовжував політику поступового зниження рівня мінімальних резервних вимог.

Незважаючи на постійні заходи з боку Національного банку України щодо вдосконалення пруденційного регулювання та банківського нагляду, кредитна експансія та якість кредитного портфеля банківської системи у цей період викликали стурбованість. Відношення обсягів кредитів банківського сектора до ВВП у 2004 р. зросло до 30 %, хоча в 2000 р. цей показник становив 12,4 %. Кредити становили понад 2/3 від загальної суми банківських активів, що було чи не найвищим показником серед транзитних економік.

2005 р. суттєво відрізнявся від попередніх п'яти років швидкого економічного зростання. Різке погіршення умов торгівлі і значна апреціація реального ефективного обмінного курсу стали чинниками зменшення позитивного сальдо поточного рахунку із 10,5 % від ВВП у 2004 р. до 3,1 % у 2005 р. Зростання ВВП суттєво зменшилося – із 12,4 % у 2004 р. до 2,6% у 2005 р.

Монетарна політика, згідно з якою підтримувалася прив'язка гривні до долара США, була недостатньо гнучкою для реагування на зміну макроекономічних умов, хоча НБУ здійснив кілька кроків у напрямі більшої гнучкості обмінного курсу. Першим із них було пом'якшення заходів валютного регулювання, зокрема щодо вимоги обов'язкового обміну експортної виручки та положення, яке зобов'язувало нерезидента попередньо розміщувати на депозитному рахунку повну суму за угодою купівлі державних облігацій.

У серпні 2005 р. Національний банк України скасував заборону, за якою банки повинні були здійснювати на валютному ринку лише односторонні операції з купівлі або продажу протягом одного дня, і дозволив проводити форвардні операції.

Завдяки фіскальній політиці, яку проводив новий уряд, у 2005 р. продовжився процес експансіоністського зростання поточних витрат. Загальні витрати від корпоративного сектора з високим рівнем заощаджень перерозподілялися на користь домогосподарств із нижчим рівнем заощаджень. Водночас відставання структурних реформ та передбачене бюджетом різке зростання податкового тягаря зменшувало попит на приватні інвестиції.

У цей період інфляція зросла до двозначного числа. Починаючи з 2000 р., в умовах монетарного устрою, який базувався на захисті

де-факто фіксованого обмінного курсу гривні до долара США, вона була дуже нестабільною упродовж останніх шести років, особливо у 2005 р. Причиною інфляційного тиску було зростання внутрішнього попиту на продукти харчування в умовах значного підвищення соціальних витрат і заробітної плати, а також тенденцій до зростання вартості адміністративних послуг. У другій половині 2005 р. інфляція знизилася до 10 % із 15 % у середині року внаслідок уповільнення сукупного попиту, що позначилося на утворенні від'ємного розриву відносно потенційного ВВП.

Незважаючи на це, і надалі існують значні інфляційні ризики через різке зростання цін на імпортований газ та подальше погіршення умов торгівлі.

Відсутність чіткої структурної політики, зорієнтованої на ринок, погіршує і без того складний інвестиційний клімат, що створює тиск на економіку з боку пропозиції. Затягування дискусій щодо обсягу та процедури перегляду прийнятих рішень з приватизації у першій половині 2005 р. посилювало невизначеність щодо прав власності. У результаті внутрішні та зовнішні інвестори зайняли вичікувальну позицію. Однак нова урядова команда змогла успішно здійснити приватизацію найбільшого в Україні металургійного підприємства “Криворіжсталь”, яке було продане за 4,8 млрд. доларів США.

Незважаючи на певні успішні політичні та економічні кроки в напрямі вступу до СОТ, відсутність політичного консенсусу та затримка структурних реформ перешкоджали прискоренню трансформації на шляху до ринкової економіки. Перед Україною, як і перед іншими країнами з новою економікою, стояла дилема: підтримувати існуючий де-факто режим прив'язки до долара США із незначними коливаннями чи перейти до режиму, за якого обмінний курс коливатиметься у значно ширших межах.

Упродовж останнього десятиріччя (з короткою перервою у період різкої девальвації гривні в 1998-1999 рр.) українська влада фактично використовувала кілька різних режимів фіксованого обмінного курсу. До кризи в Росії Національний банк України застосовував вузький коридор обмінного курсу гривні до долара США. Після кризи, в 2000 р., НБУ запровадив режим керованого обмінного курсу, однак і донині фактично використовує прив'язку до долара США.

Необхідно зазначити, що при гнучкішому обмінному курсі Україна зможе проводити більш незалежну монетарну політику, впроваджуючи в економіку своєрідний стабілізатор, який нейтралізуватиме дію внутрішніх і зовнішніх шоків. Однак в умовах експансійної

фіскальної політики та недостатньо стійкої фінансової системи України ще рано переходити до більшої лібералізації потоків капіталу, адже досягнута макроекономічна стабільність може наразитися на значні ризики.

На наш погляд, слід розглянути фактори, що зумовлюють необхідність запровадження плаваючого валютного курсу.

По-перше, за суттєвого позитивного сальдо поточного рахунку платіжного балансу України Національний банк України був змушений для підтримання курсу купувати значну кількість іноземної валюти. Збільшення чистих міжнародних резервів (NIR) пов'язане із відповідним зростанням монетарної бази та пропозиції грошей в економіці.

По-друге, стерилізація грошової маси у дуже великих обсягах надто витратна для Національного банку і для економіки в цілому як із точки зору зменшення прибутку НБУ, так і з огляду на зростання процентних ставок та ефекту витіснення. Отже, стерилізаційні заходи не можуть використовуватися упродовж тривалого часу. Саме тому значне збільшення грошової маси при одночасному зменшенні темпів реального економічного зростання та ремонетизації економіки створює інфляційне навісання, яке разом із м'якою фіскальною політикою певною мірою впливає на підвищення споживчих цін. Однак найважливішим є те, що інфляція дуже нестабільна та непрогнозована.

Враховуючи заяви керівників держави про курс на транспарентність економічної політики, зменшення корупції, встановлення однакових правил гри для всіх учасників ринку, та при умові, що ці заяви будуть підкріплені реальними кроками у напрямі структурних реформ, можна очікувати на певне збільшення іноземних інвестицій, зокрема прямих іноземних інвестицій, що буде додатковим чинником для зміцнення гривні. Ще одним джерелом припливу капіталу є купівля нерезидентами державних цінних паперів за внутрішніми запозиченнями уряду, а також зростання зовнішнього боргу резидентів.

Однак найвагомим аргументом на користь збільшення гнучкості обмінного курсу гривні є те, що українська економіка дуже відкрита. Відношення експорту до ВВП у 2004 р. становило 60,6 %, а середнє відношення експорту до ВВП за 2000-2003 рр. перевищувало 55 %. Відповідно середнє відношення товарообігу до ВВП становило близько 110 %. Саме тому економіка України залишається досить вразливою як до зовнішніх, так і до внутрішніх шоків. З огляду на це в умовах незалежної монетарної політики з гнучким обмінним курсом економіка може краще пристосуватися до таких шоків. Попри загальну думку про недооцінку реального обмінного курсу гривні,

мова повинна йти не про обов'язкове, а тим більше планове, зміцнення номінального обмінного курсу (або навпаки), не про цілеспрямовану девальвацію з метою підтримки експортних галузей, а про більшу гнучкість гривні залежно від ситуації на валютному ринку, стану платіжного балансу тощо. Тобто обмінний курс гривні буде визначатися в основному ринковими методами та відповідати фундаментальним чинникам, які з'являтимуться в економіці. Це спонукатиме всіх суб'єктів економічної діяльності перебирати на себе частину валютних ризиків і примусить валютних спекулянтів не розхитувати ринок, а рухати його у потрібному напрямі.

Слід зазначити, що в Україні режим керованого плавання грошової одиниці офіційно функціонував із початку валютної кризи 1998 р. Політики здебільшого до запровадження більшої гнучкості обмінного курсу ставляться з упередженістю, висуваючи низку відповідних аргументів та застережень. Така їх поведінка навіть отримала загальну назву “острах плавання”.

Найвагомішими аргументами не на користь запровадження режиму більшої гнучкості обмінного курсу гривні були такі:

- втрата цінової конкурентоспроможності як українських експортерів, так і виробників, які працюють на внутрішній ринок, через дешевший імпорт в умовах значного зміцнення гривні;
- наявність значних валютних дисбалансів у банківській системі та бізнесі;
- втрата курсового орієнтира для всіх макроекономічних агентів;
- впровадження фіксованого обмінного курсу потребує стриманої фінансової політики, тому в разі зростання внутрішніх запозичень зросте й приплив спекулятивного капіталу і відповідно збільшиться ризик валютної кризи.

Як свідчить міжнародний досвід, переходити до більш гнучкого валютного курсу краще за сприятливих макроекономічних умов – економічного зростання, фінансової стабільності, позитивного сальдо поточного рахунку [59, с. 5].

В Україні відносно давно проголошений стратегічний напрям на євроінтеграцію. Основними етапами на цьому шляху повинні бути: визнання України країною з ринковою економікою, вступ до СОТ, асоційоване членство в ЄС.

Дедалі більша інтеграція української економіки у світову зумовлює більшу чутливість країни до зовнішніх шоків. Це зумовлює проведення автономної монетарної політики та використання таких ринкових інструментів, як ключова процентна ставка Національного банку України. Обмежене використання процентної ставки як інструмента

монетарної політики може, по-перше, призвести до надлишкової ліквідності у банківській системі та, по-друге, ускладнити монетарне управління.

У цьому контексті частина топ-менеджменту України дедалі частіше визнає необхідність запровадження більш гнучкої політики обмінного курсу, але при цьому або асоціює гнучкість лише із цілеспрямованим зміцненням (чи девальвацією) номінального курсу гривні до долара або визнає таку можливість у віддаленій перспективі.

Необхідно зазначити, що гнучкість обмінного курсу не обов'язково передбачає вільне плавання. Спочатку в Україні можна встановити для гривні широкий коридор, а потім прив'язати її до кошика валют, наприклад, до долара та євро, а не лише до долара. У цьому сенсі для України був корисним досвід країн із перехідною і ринковою економіками, які перейшли від фіксованого до плаваючого режиму обмінного курсу, підтримуючи баланс між гнучкістю та стабільністю грошової одиниці. Зростання експорту є одним із ключових факторів економічного піднесення України. Тому можливе зміцнення гривні викликає стурбованість щодо обмеження експорту і зниження конкурентоспроможності української економіки.

Банківські кризи – це невід'ємна риса ринкової економіки. Вони супроводжують процес поступового розвитку суспільства. В умовах похилої рівноваги ринкової економіки, що розвивається, будь-які потрясіння у банківській сфері призводять до паралізації платіжної системи, коливань курсу національної валюти, викликають загострення політичної обстановки.

Банківські кризи залежно від їх масштабу та ступеня дестабілізуючого впливу на економіку можна поділити на такі, що:

- відбуваються на макроекономічному рівні;
- поширюються на мікроекономічний рівень;
- характеризуються повномасштабною бюджетно-фінансовою дестабілізацією, що призводить до високої інфляції та демонетизації економіки [27].

Криза проявляється як в умовах складної ситуації в економіці, так і в період її гармонійного розвитку, має стихійний характер або може бути передбачуваною на підставі розрахунків. Однак випадків неочікуваної появи кризи без будь-яких сигналів для спеціалістів небагато.

Слід зазначити, що попередження кризових явищ в економіці є одним із пріоритетних напрямів забезпечення економічної безпеки. Важливе практичне значення мають дослідження, пов'язані з розробкою системи комплексного моніторингу фінансового сектора, яка

призначена для оцінки його стійкості та прогнозування ризику настання валютно-фінансові кризи [29].

У запобіганні банківських криз ключову роль відіграє своєчасна діагностика стану банківської системи та визначення вірогідності виникнення банківських криз. Необхідно визначити методику, яку доцільно використовувати для зазначених цілей. Рекомендації з цього питання надають експерти МВФ та Всесвітнього банку [27].

У 1997 р. Міжнародний банк розрахунків (МБР) вирішив проблему ідентифікації банківської кризи. За визначенням МБР можна вважати, що банківська криза відбулася, якщо у країні проіснує хоча б один з таких її факторів:

- проблемні активи банків становлять більше 2 % ВВП країни;
- сума коштів, необхідних для порятунку банківської системи, перевищує 2 % ВВП;
- у банківському секторі націоналізація набула масового характеру, банківські депозити заморожені, а влада вводить “банківські канікули”;
- центральний банк гарантує виплати населенню за всіма банківськими депозитами, не забезпечуючи свої гарантії матеріально [27].

Слід відмітити, що сьогодні відбувається світова фінансова криза, яка базується на вищезазначених факторах. Україна також потерпає від впливу світової фінансової кризи. Голова представництва Світового банку в Україні, Білорусії та Молдові Мартін Райзер зазначає, що закони, які регулюють український фінансовий ринок, слід негайно адаптувати до європейських вимог [12]. На жаль, в Україні нині не найкраща ситуація для розвитку капіталу. Все може змінитися, якщо Україна стане привабливішою для інвестування, а внутрішні фінансові ресурси населення будуть мобілізовані. У першу чергу слід відмовитися від політичного впливу на регулятори українського ринку фінансових послуг.

Світова фінансова криза примусила уряди провідних країн переглянути свою політику щодо фінансових ринків. Зокрема уряди США, Великобританії, Німеччини, Росії, країн Бенілюксу та ін. прийняли рішення про державну підтримку окремих фінансових установ, які переживають фінансові труднощі.

Слід зазначити, що проблеми, які у США та інших розвинених країнах призвели до іпотечної і фінансової криз, та проблеми, які можуть сформувані негативні тенденції у розвитку економіки України, істотно відрізняються між собою.

По-перше, проблеми, які пов'язані із зовнішньою торгівлею. Враховуючи велику залежність української економіки від експорту,

частка якого у ВВП складає понад 47 %, вважаємо, що тенденції на світовому ринку негативно позначаться на динаміці розвитку експортного виробництва і на галузях, які залежать від експорту. Так, у серпні 2008 р. обсяги виробництва промислової продукції зменшилися у порівнянні з відповідним місяцем 2007 р. на 0,5 %, зокрема в металургії – на 8,6 %, хімічній промисловості – на 9,1 %, у виробництві коксу, продуктів нафтопереробки – на 4,9 %. Отже, спостерігається уповільнення зростання виробництва під впливом комплексу зовнішніх шоків.

По-друге, проблеми, пов'язані з банківською системою. У зв'язку з нейтралізацією впливу зовнішньої фінансової кризи та забезпеченням стабільності банківської системи, захистом інтересів вкладників та інших кредиторів банків Національний банк України прийняв Постанову “Про додаткові заходи щодо діяльності банків”. Нею передбачені антикризові заходи з боку регулятора щодо розширення програм фінансового оздоровлення банків з метою підтримки їх ліквідності, посилення відповідальності власників істотної участі в банку за адекватність капіталу; вимоги до обов'язкового резервування коштів, проведення активно-пасивних операцій і валютних операцій, своєчасного забезпечення заробітної плати, пенсій, стипендій і соціальних виплат.

У вересні 2008 р. Національний банк здійснив операції з рефінансування банків на загальну суму 6 047,3 млн. грн., з них 2 489,4 млн. грн. – кредити овернайт, 357,9 млн. грн. – кредити, надані на тендерах з підтримання ліквідності банків, 1 200 млн. грн. – операції прямого репо з державними облігаціями України, 2 000 млн. грн. – інші кредити. З початку року обсяг операцій з рефінансування банків становив 64 078,1 млн. грн., з них 48 800,4 млн. грн. – кредити овернайт, 5 275,52 млн. грн. – кредити, надані на тендерах з підтримання ліквідності банків, 6 143,5 млн. грн. – операції прямого репо з державними облігаціями України, 1 858,7 млн. грн. – операції своп, 2 000 млн. грн. – інші кредити.

Одночасно з метою регулювання рівня ліквідності банків Національний банк України у вересні 2008 р. здійснив операції з мобілізації коштів банків на суму 8 419 млн. грн., а з початку року – на суму 46 475,3 млн. грн.

Для стабільності банківського сектора потенційну загрозу становлять банки з іноземним капіталом у разі, якщо материнські компанії зазнаватимуть збитків та матимуть проблеми з ліквідністю. У банківському секторі частка іноземного капіталу в загальному обсязі капіталу становить 37,2 % і перевищує порогове значення на межі економічної безпеки, тобто на рівні 30 %.

По-третє, проблеми боргів. За перше півріччя 2008 р. обсяг валового зовнішнього боргу становив 59,9 % ВВП, або 100,06 млрд. дол. США. При цьому майже 85 % складає заборгованість приватного сектора економіки. За дослідженнями МВФ, максимально допустимою сумою зовнішнього боргу для країн із низьким та середнім рівнем доходів є сума на рівні 49,7 % ВВП. При перевищенні цього рівня ймовірність розгортання фінансових криз становить близько 70 %.

Отже, можна виділити два етапи у розвитку грошово-кредитної політики: передкризовий період та період кризи.

Монетарна політика в передкризовий період

Динаміка показників стану грошово-кредитного ринку, зокрема показників вартості національної грошової одиниці, безпосередньо залежить від показників розвитку реального сектора економіки. За наявності тиску з боку фундаментальних чинників Національний банк через використання монетарних механізмів та інструментів може лише тимчасово втримувати національну валюту від знецінення.

Крім того, чим довше тривають спроби штучно втримати вартість гривні, тим більші дисбаланси виникають в економіці і болючішим є подальше коригування вартості національної грошової одиниці до реального рівня.

Національний банк неодноразово наголошував на ризиках внутрішнього і зовнішнього характеру, які постійно зростали і були великою загрозою для стабільності економіки. Ще до виникнення загострення в економіці та на фінансовому ринку України Національний банк у міру можливостей намагався вживати заходів щодо нівелювання зовнішніх ризиків, а саме:

- посилював пруденційні нормативи діяльності банків, зокрема у частині вимог адекватності капіталу, стимулюючи їх до укладання угод в національній валюті і більш зваженого підходу до управління ризиками;
- розширював можливості банків з підтримки їх ліквідності, у т.ч. через розширення переліку можливої застави, яка береться під забезпечення у разі надання кредитів рефінансування. Крім того, в умовах інфляційного тиску обсяг операцій Національного банку з рефінансування перевищував обсяги проведення мобілізаційних операцій;
- проводив адекватну процентну політику, яка була спрямована на стимулювання активності населення до заощаджень;
- нарощував валютні резерви, які дозволяли збалансовувати попит і пропозицію на іноземну валюту в період загострення. Лише

в січні-серпні 2008 р. Національний банк викупив у резерви 6,5 млрд. дол. США;

- через вжиття заходів у сфері валютного регулювання та посилення курсової гнучкості намагався зменшити вплив зовнішніх шоків на стан грошово-кредитного ринку та збалансувати попит і пропозицію на валютному ринку.

Зазначені дії Національного банку певною мірою забезпечили стійке підґрунтя для протидії кризовим явищам як в економіці, так і у фінансовій сфері. Цей висновок підтверджується такими фактами: міжнародні резерви за 9 місяців 2008 р. збільшилися на 5 млрд. дол. США і на 1 жовтня становили 37,5 млрд. дол. США; вдалося забезпечити низхідну інфляційну тенденцію. Досягши свого піку у річному вимірі (31,1 %) у травні, за результатами 2008 р. інфляція становила 22,3 %; на початок жовтня 2008 р. банківська система мала досить значний запас ліквідності – обсяги ліквідних коштів банків удвічі перевищували їх потреби, пов'язані з поточною діяльністю.

Монетарна політика в період загострення кризи

У жовтні 2008 р. доступ до зовнішнього фінансування внаслідок загострення ситуації на світових фінансових ринках був суттєво обмежений. Одночасно виникла напружена ситуація в діяльності окремих великих банків. Загалом це спровокувало посилення недовіри вкладників до банківської системи та відтік коштів з банків.

У жовтні-грудні 2008 р. загальний обсяг депозитів у національній валюті зменшився на 13,7 %, або на 31,8 млрд. грн., зокрема депозити фізичних осіб у національній валюті зменшилися на 14,8 %, або на 18,7 млрд. грн., юридичних осіб – на 12,4 %, або на 13,1 млрд. грн. За цей же період загальний обсяг депозитів в іноземній валюті (в доларовому еквіваленті) зменшився на 8,0 %, або на 1,8 млрд. дол. США., зокрема депозити фізичних осіб в іноземній валюті зменшилися на 12,6 %, або на 2,0 млрд. дол. США, а юридичних осіб збільшилися на 3,6 %, або на 228 млн. дол. США.

Кошти, які вилучалися з депозитних рахунків, перетворювалися у готівку та частково спрямовувалися на готівковий валютний ринок. Так, за жовтень-грудень 2008 р. обсяг готівки поза банками збільшився на 15,9 %, або на 21,2 млрд. грн., а її частка в грошовій масі зросла з 28 % до 30 %. За цей же період обсяги перевищення продажу банками готівкової іноземної валюти над її купівлею становили 3,3 млрд. дол. США. Це відповідним чином зменшувало кредитний потенціал банківської системи, адже готівкові кошти можуть використовуватися лише безпосередньо їх власники, в результаті чого готівкова частина

грошової маси стає пасивною і не бере участі у створенні нових грошей через механізми мультиплікації.

Водночас погіршення ситуації на зовнішніх фінансових і товарних ринках зумовлювало скорочення пропозиції іноземної валюти на внутрішньому ринку через зменшення обсягів її надходжень на рахунки українських резидентів. Зокрема обсяги щоденної пропозиції іноземної валюти на міжбанківському ринку зменшилися з 514 млн. дол. США в серпні до 313 млн. дол. США в грудні 2008 р.

Це у свою чергу зумовлювало зменшення довіри між банками, погіршення ліквідності як окремих банків, так і банківської системи в цілому, створило додатковий тиск на споживчі ціни та на обмінний курс гривні. Офіційний обмінний курс гривні до долара США знизився у жовтні-грудні 2008 р. на 58,4 %, а з початку 2008 р. – на 52,5 % – до 7,7 грн./дол. США.

У період загострення ситуації на фінансовому ринку в жовтні-листопаді 2008 р. дії Національного банку України спрямовувалися насамперед на забезпечення своєчасного проведення банками розрахунків, недопущення відтоку коштів з банківської системи та збалансування ситуації на валютному сегменті ринку. Зокрема, тоді Національний банк лібералізував вимоги до формування банками обов'язкових резервів, а також розширив можливості банків з підтримки ліквідності через механізми рефінансування. Крім того, застосовувалися додаткові механізми рефінансування банків на основі програм фінансового оздоровлення та у випадку суттєвого зменшення строкових депозитів, які передбачали розширений перелік можливої застави та більш оперативну процедуру ухвалення рішень.

Для збільшення довіри вкладників до банківської системи Національний банк відповідно до ухвалених рішень перерахував 1 млрд. грн. для поповнення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що дало змогу збільшити максимальну суму відшкодування до 150 тис. грн.

Зазначені заходи сприяли зниженню напруги на грошово-кредитному ринку, що зумовило поступове припинення тенденцій до відтоку коштів з банківської системи, збільшення її ліквідності, забезпечення безперебійного здійснення розрахунків в економіці.

Загальний обсяг депозитів у національній валюті протягом грудня збільшився на 0,6 млрд. грн., у листопаді він зменшився на 11 млрд. грн., а в жовтні – на 21,5 млрд. грн. Депозити в іноземній валюті (у доларовому еквіваленті) після зменшення у жовтні на 1,4 млрд. дол. США протягом листопада та грудня знизилися всього на 0,4 млрд. дол. США. Обсяг коррахунків банків після зменшення в жовтні на 38,5 % у листопаді-грудні збільшився на 25,2 % – до 18,6 млрд. грн.

Водночас унаслідок зростання ліквідності банків збільшився попит на іноземну валюту, що посилювало девальваційний тиск на гривню. З метою зменшення попиту на іноземну валюту, а також закріплення позитивних тенденцій до стабілізації ситуації в банківській системі Національний банк на початку грудня 2008 р. перейшов до другого етапу стабілізаційних заходів, який передбачав:

- у сфері регулювання ліквідності – скасування додаткових інструментів підтримки ліквідності, які використовувалися під час найбільшого загострення ситуації в жовтні-листопаді, та здійснення рефінансування виключно з використанням традиційних докризових механізмів;
- у сфері процентної політики – вжиття заходів щодо підвищення вартості національної валюти. Національний банк продовжував підвищувати ставки за активними та пасивними операціями. Зокрема, ставка за кредитами овернайт у грудні під забезпечення державними цінними паперами зросла до 22 %; без забезпечення (бланковий) – до 25 %. Рівень ставок за депозитними сертифікатами Національного банку в останній декаді грудня 2008 р. становив від 4 % до 25 % річних;
- у сфері регулювання вимог з формування банками обов'язкових резервів – ужиття заходів щодо подальшого посилення привабливості активно-пасивних операцій у національній валюті. Зокрема, з 5 грудня 2008 р. норматив обов'язкового резервування за залученими коштами в національній валюті був установлений на рівні нуля, тоді як за строковими коштами в іноземній валюті – 3 %, а за коштами в іноземній валюті на вимогу – 4 %. Надалі Національний банк посилив диференціацію вимог з обов'язкового резервування залежно від того, у якій валюті залучені кошти. З 05.01.2009 норматив обов'язкового резервування за строковими коштами в іноземній валюті збільшений до 4 %, за коштами в іноземній валюті на вимогу – до 7 %;
- у сфері пруденційних вимог Національний банк суттєво підвищив коефіцієнти резервування (за ступенем ризику) за кредитними операціями в іноземній валюті для позичальників, у яких немає джерел надходження валютної виручки. Крім того, були підвищені вимоги до якості прийнятого забезпечення за кредитами, а також до оцінки фінансового стану позичальників, у кредитних угодах з якими немає письмової згоди на збір, зберігання, використання та поширення через бюро кредитних історій інформації про них.

На валютному ринку для зниження девальваційного тиску на гривню Національний банк у жовтні-грудні 2008 р. проводив активні інтервенції з продажу іноземної валюти, обсяг яких упродовж цього періоду становив 10,3 млрд. дол. США. Чисте від'ємне сальдо валютних інтервенцій Національного банку України у 2008 р. становило 3,9 млрд. дол. США.

Нормалізації ситуації на валютному ринку сприяли і нормативні зміни в механізмах його функціонування. Зокрема, у листопаді-грудні 2008 р. Національний банк посилив механізми банківського контролю за операціями клієнтів з репатріації за межі України іноземних інвестицій, обмежив право банків здійснювати арбітражні операції з купівлі та продажу іноземної валюти, запровадив проведення інтервенцій через механізм валютних аукціонів, уніс зміни до порядку курсоутворення, згідно з якими офіційний курс гривні до долара США повинен установлюватися на рівні курсу на міжбанківському валютному ринку України.

У результаті вжитих заходів у грудні 2008 р. на валютному ринку спостерігалось поступове зменшення дефіциту іноземної валюти. Так, на міжбанківському сегменті середньоденні обсяги пропозиції іноземної валюти порівняно з листопадом збільшилися на 10,6 % при зменшенні попиту на 4,5 %. На готівковому сегменті середньоденні обсяги пропозиції іноземної валюти збільшилися на 39,7 % при зменшенні попиту на 56 %. Крім того, обсяг чистого попиту на іноземну валюту зменшився до 49 млн. дол. США порівняно із 2 342 млн. дол. США в листопаді.

У цілому в 2008 р. попит на іноземну готівку перевищив її пропозицію на 6,1 млрд. дол. США (в еквіваленті) порівняно із 4,4 млрд. дол. США у 2007 р. Незважаючи на досить значні обсяги інтервенцій Національного банку України з продажу іноземної валюти у IV кварталі, обсяг міжнародних резервів у цілому за 2008 р. зменшився лише на 2,8 % і на 01.01.2009 становив 31 543,2 млн. дол. США (в еквіваленті).

Національний банк України на кінець грудня 2008 р. забезпечив дотримання кількісного критерію ефективності за чистими міжнародними резервами (не менше 26,7 млрд. дол. США) програми "Стенд-бай", яка підтримується Міжнародним валютним фондом. Фактичне значення цього показника за станом на 1 січня 2009 р. становило 27,8 млрд. дол. США.

3.3. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РОЗРОБКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Розробка грошово-кредитної політики в Україні здійснюється Радою Національного банку України у вигляді “Основних засад грошово-кредитної політики”, які зорієнтовані на реалізацію її основних цілей і завдань та спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, цінової стабільності і підвищення ефективності функціонування банківської системи країни. “Основні засади грошово-кредитної політики” ґрунтуються на макроекономічних показниках розвитку економіки України, які визначає уряд, а саме:

- реальний та номінальний обсяг внутрішнього валового продукту (ВВП);
- обсяг дефіциту (або профіциту) державного бюджету та джерела його фінансування;
- рівень інфляції.

Законом України “Про Національний банк України” визначено, що “Основні засади грошово-кредитної політики” – це комплекс змінних індикаторів фінансової сфери, що дають можливість Національному банку України за допомогою інструментів (засобів та методів) грошово-кредитної політики здійснювати регулювання грошового обігу та кредитування економіки з метою забезпечення стабільності грошової одиниці України як монетарної передумови для економічного зростання і підтримки високого рівня зайнятості населення.

Розробка “Основних засад грошово-кредитної політики” здійснюється відповідно до загальнодержавної програми економічного розвитку та основних параметрів економічного і соціального розвитку України.

Правові, економічні та організаційні засади формування прогнозних і програмних документів економічного та соціального розвитку України визначені Законом України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”.

Відповідно до Закону України “Про Національний банк України” Рада Національного банку України до 15 вересня розробляє “Основні засади грошово-кредитної політики” і вносить їх до Верховної Ради України для інформування.

Рада Національного банку України у місячний термін після прийняття закону про Державний бюджет України при необхідності вносить уточнення в “Основні засади грошово-кредитної політики”.

“Основні засади грошово-кредитної політики” розробляються на основі:

- прогнозів економічного і соціального розвитку України на короткостроковий та середньостроковий періоди;
- показників проектів зведеного та державного бюджетів України на плановий рік;
- аналізу очікуваних результатів грошово-кредитної політики за рік, що передує тому, на який розробляються “Основні засади грошово-кредитної політики”.

Розробка “Основних засад грошово-кредитної політики” України здійснюється щорічно. У них необхідно викласти:

- стислий огляд макроекономічної та фіскальної ситуації в Україні за минулий і поточний роки та головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;
- очікувані зміни зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної ситуації та їх вплив на економіку країни;
- оцінку можливого впливу заходів державної політики на розвиток економіки та соціальної сфери у році, на який розробляються “Основні засади грошово-кредитної політики”;
- основні параметри грошово-кредитної політики на плановий рік та прогнозні показники на три наступні роки.

Підготовка “Основних засад грошово-кредитної політики” передбачає:

- 1) аналіз економічного і соціального розвитку України за минулий та поточний роки, а саме: динаміки валового внутрішнього продукту за його складовими; інфляції та факторів її формування; проведення фіскальної політики; змін у соціальній сфері, які включають зайнятість населення, його доходи та ін.;
- 2) аналіз стану розвитку основних секторів економіки: домашніх господарств; нефінансових підприємств і організацій; державних фінансів; фінансового сектора;
- 3) аналіз стану грошово-кредитного ринку України та реалізації грошово-кредитної політики у минулому та поточному роках: динаміки та джерел формування монетарної бази та грошової маси; структури грошової маси; чистих внутрішніх активів; монетарних коефіцієнтів; кредитів для реального сектора економіки;
- 4) аналіз чинників формування валютного курсу та оцінка впливу валютного курсу на грошово-кредитну сферу та економіку в цілому, стану міжнародних резервів Національного банку України;
- 5) аналіз використання інструментів, за допомогою яких здійснювалося регулювання грошово-кредитного ринку України;

- б) характеристику прогнозу макроекономічного розвитку України: валового внутрішнього продукту за його складовими; рівня інфляції; показників бюджету; платіжного та торговельного балансів; ринку праці; доходів населення та заробітної плати;
- 7) характеристику показників “Основних засад грошово-кредитної політики” на плановий рік: визначення кінцевої та проміжної цілей грошово-кредитної політики з урахуванням макроекономічної ситуації і стану грошово-кредитної сфери; механізму забезпечення прогнозного рівня інфляції, показників монетарної бази, грошової маси, темпів їх зростання; прогнозованої динаміки курсу національної валюти щодо світових резервних валют; узгодженості грошово-кредитної політики з економічною політикою уряду.

Для розробки “Основних засад грошово-кредитної політики” структурні підрозділи Національного банку на основі прогнозу економічного і соціального розвитку України, показників проектів зведеного та державного бюджетів України, а також власних розробок готують аналітичні та інші матеріали:

- 1) Департамент економічного аналізу, досліджень та прогнозування та Економічний департамент – з питань аналізу економічного і соціального розвитку України за минулий і поточний роки та перспектив макроекономічного розвитку України на прогнозний рік;
- 2) Департамент готівково-грошового обігу – з питань аналізу показників балансу доходів та витрат населення та їх впливу на стан готівкового обігу;
- 3) Департамент валютного регулювання – з питань валютно-курсової політики і валютного ринку;
- 4) Департамент монетарної політики – з основних параметрів грошово-кредитної політики, стану грошово-кредитного ринку, механізмів та інструментів його регулювання.

У разі необхідності до підготовки матеріалів можуть залучатися інші структурні підрозділи Національного банку України. Підготовлені у зазначеному порядку матеріали узагальнюються робочою групою, яка створюється Головою Національного банку за погодженням з Головою Ради Національного банку з працівників апарату Ради НБУ та відповідних департаментів Національного банку.

Для аналізу підготовлених матеріалів і підготовки проекту “Основних засад грошово-кредитної політики” на розгляд Ради Національного банку України створюється комісія із членів Ради. Підготовлений комісією проект “Основних засад грошово-кредитної політики” передається Правлінню Національного банку України для розрахунку в двотижневий термін прогнозних значень індикаторів грошово-кредитної політики.

Комісія розглядає підготовлені прогнозні значення індикаторів грошово-кредитної політики разом з уточненим проектом “Основних засад грошово-кредитної політики” і вносить їх на розгляд Ради Національного банку України. Рада Національного банку України затверджує “Основні засади грошово-кредитної політики” і в подальшій роботі враховує прогнозні значення індикаторів грошово-кредитної політики.

Затверджені Радою Національного банку України “Основні засади грошово-кредитної політики” надаються Правлінню Національного банку України для здійснення грошово-кредитної політики та Верховній Раді України для інформування.

Контроль за виконанням “Основних засад грошово-кредитної політики” здійснюється Радою Національного банку України шляхом аналізу документів та інших необхідних матеріалів, які щоквартально надаються Правлінням Національного банку України.

Правління Національного банку України у двотижневий термін після звітного кварталу подає до Ради Національного банку України документи та матеріали, які підготовлені за оперативними даними, що характеризують виконання “Основних засад грошово-кредитної політики”.

Подані Правлінням Національного банку України матеріали аналізуються Радою Національного банку України. Про результати аналізу виконання “Основних засад грошово-кредитної політики” на засіданні Ради Національного банку доповідає керівник робочої групи, яка створюється Радою.

У разі необхідності Рада Національного банку України за результатами виконання у відповідному кварталі “Основних засад грошово-кредитної політики” може вносити до них зміни або доповнення.

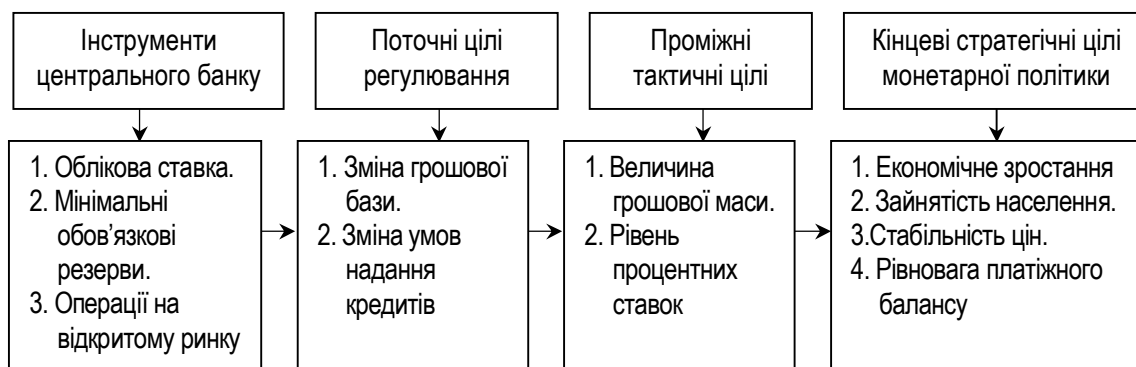
3.4. ЦІЛІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Завдання монетарної політики полягає у створенні умов, при яких економічні агенти (громадяни, підприємці, суспільні і громадські органи), реалізуючи свободу вибору, здійснюють дії, що співпадають з цілями економічної політики держави. Грошово-кредитне регулювання є індикативним і не має примусового характеру.

Грошово-кредитна (монетарна) політика центрального банку не є автономною. Кінцева мета грошово-кредитного регулювання економіки збігається з основоположними цілями макроекономічної політики держави. Тобто центральний банк, виступаючи функціональним органом країни з регулювання грошового обігу, прагне досягти цілей, які ставить перед собою уряд.

Для з'ясування ролі монетарної політики в ринковій економіці важливе значення має усвідомлення завдань, які ставляться монетарними органами і вирішуються монетарними методами. Ці завдання прийнято називати цілями грошово-кредитної політики. У цілому їх можна поділити на три групи: стратегічні, проміжні, тактичні (рис. 3.1).

Стратегічними цілями грошово-кредитної політики центрального банку повинні бути кінцеві цілі економічної політики держави, досягнення такого економічного зростання, при якому забезпечуватиметься висока зайнятість населення, стабільність цін і обмінного курсу грошової одиниці. Центральний банк повинен сприяти досягненню вказаних цілей. У нього не повинно бути розбіжностей з урядом щодо стратегічних цілей.

Рис. 3.1. Класифікація цілей та інструментів монетарної політики центрального банку

Добробут населення країни тісно пов'язаний із рівнем зайнятості. Висока зайнятість – одна із стратегічних цілей.

Досягти одночасно всіх стратегічних цілей неможливо, оскільки деякі з них суперечливі. Наприклад, для короткотермінового періоду доводиться вибирати між інфляцією та безробіттям: фінансування державою заходів щодо підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення “повної зайнятості” через дефіцит бюджету може викликати інфляцію (дестабілізувати ціни). Фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок неінфляційних джерел з метою стабілізації цін шляхом відволікання грошей з реальної економіки може призвести до зростання ставок за кредитами комерційних банків. Це у свою чергу може погіршити умови фінансування товаровиробників, викликати спад виробництва, якщо не будуть вжиті інші заходи. І, навпаки, високі темпи зростання реальних обсягів виробництва досягаються в умовах незначної інфляції, тобто в умовах формально нестабільних цін.

При проведенні грошово-кредитної політики через протиріччя між стратегічними цілями перед центральними банками та урядами країн постає проблема їх вибору. Залежно від економічної та політичної ситуації в країні пріоритети можуть надаватися тим чи іншим цілям. Тому центральний банк залежно від конкретної економічної ситуації вибирає одну із стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (або погашення інфляції), оскільки саме вона найбільше відповідає головному завданню центрального банку – підтримання стабільності національних грошей. Через вирішення цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей.

Однак щоразу виникає проблема узгодження стратегічних цілей монетарної та загальноекономічної політики. Потрібно, щоб у загальноекономічній політиці стабілізація цін була визнана пріоритетною або важливою, а монетарна політика була зорієнтована на забезпечення економічного зростання. Якщо це не так, то центральний банк змушений або змінювати свою стратегічну мету, або відстоювати її через загострення відносин зі структурами виконавчої і навіть законодавчої влади. Стратегічні цілі обираються на довготерміновий період, тому для їх досягнення центральні банки розробляють проміжні цілі, інколи – систему проміжних цілей для того, щоб крок за кроком досягати головної.

Проміжними цілями слід вважати поживлення та стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них – рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що для центрального банку досягнення стратегічних цілей це досить складне завдання. Для досягнення кінцевих цілей грошово-кредитної політики необхідний тривалий час, а це ускладнює оцінку ефективності засобів її реалізації на основі аналізу кінцевих результатів.

Тактичні цілі грошово-кредитної політики мають короткостроковий та оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей. Потреба у визначенні тактичних цілей зумовлена тим, що засоби проведення грошово-кредитної політики, зокрема операції на відкритому ринку, зміна рівня резервних вимог і облікова політика безпосередньо не впливають на стратегічні цілі. Крім того, економічні процеси мають зворотну реакцію, яку не завжди можна передбачити. Розробка системи тактичних цілей дозволяє запобігати шокуючим впливам на економіку та значним помилкам при здійсненні грошово-кредитного регулювання.

При виборі тактичних цілей важливо обирати такі, які забезпечують можливості для:

- виміру досягнутих результатів;
- здійснення оперативного контролю;
- оперативного впливу на відповідні економічні процеси.

Головною рисою обраних тактичних цілей є їх безпосередній зв'язок з визначеними стратегічними цілями.

Враховуючи обрані тактичні, проміжні та стратегічні цілі, центральний банк країни розробляє грошово-кредитну політику залежно від економічної та політичної ситуації в країні.

Для більшості центральних банків основною метою грошово-кредитної політики є утримання інфляції на низькому і стабільному рівні. Питання економічного зростання і безробіття також хвилюють центральні банки, проте вважається, що найкращий внесок, який вони можуть зробити у довгострокове економічне зростання, – це забезпечення стабільності цін. Наприклад, німецький Бундесбанк регулює грошовий оборот і кредитне постачання економіки з метою збереження стабільності валюти. Закон про Федеральний банк перш за все передбачає відповідальність німецького Бундесбанку за забезпечення стабільності грошей. Стабільність грошей у державі ототожнюється зі стабільністю цін.

Отже, до вищої мети монетарної політики слід віднести стабільність цін. Лише за умов стабільних або майже стабільних цін економічні агенти (фірми і громадяни) здатні здійснювати передбачувану і ефективну господарську діяльність. За всіх часів і режимів у економіці ключовою умовою непохитності держави були і залишаються стабільні гроші.

Стабільність грошей не варто недооцінювати. Стабільні гроші навіть за складних обставин – надійна основа для всього народного господарства. Тому повернення до емісійної активності Національного банку в будь-якій формі, чи цільова емісія, чи на покриття тимчасового розриву між видатками і надходженнями в бюджеті, призведе лише до погіршення економічної ситуації в державі. Щоб запобігти значній інфляції, монетарна політика повинна спрямовуватися на створення стабільних грошей. Інших цілей для монетарної політики не повинно бути.

Враховуючи сформульовану мету монетарної політики, регулювання кількості грошей в обігу має першочергове значення для визначення концептуальних основ її реалізації, оскільки зростання загального рівня цін можливе лише за умов зростання кількості грошей в обігу при інших незмінних чинниках (зміна маси товарів та ін.).

Регулювання кількості грошей, які “протистоять” виробленій продукції, впливає і на кількість грошей, які можуть бути запропоновані за цю продукцію. Тому забезпечення керованості емісійними процесами і відповідної стабільності грошового обігу є також метою монетарної політики, інструментарій якої повинен бути спрямований на досягнення оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей, аби забезпечити стабільність грошового обігу.

3.5. ВИДИ ГРОШОВО-КРЕДИТНИХ СТРАТЕГІЙ

Стратегія монетарної політики – метод довгострокової дії, на основі якого приймаються рішення щодо інструментів, які слід використовувати для досягнення поставленої мети.

Валютно-курсова політика нині залишається головним інструментом реалізації монетарної політики Національного банку України. За цих обставин особливо загострюється проблема правильного вибору найоптимальнішого орієнтира монетарної політики, що передбачає таргетування центральним банком одного з трьох основних макроекономічних параметрів: грошової маси, рівня інфляції, валютного курсу. Це передбачає використання одного з основних режимів монетарної політики (табл. 3.1).

Таргетування обмінного курсу передбачає або фіксацію обмінного курсу національної валюти щодо валюти країни з низьким рівнем інфляції в розрахунку на те, що внутрішні темпи зростання поступово зрівняються з рівнем інфляції в країні валюти-якоря, або встановлення горизонтального чи похилого коридору, в межах якого обмінний курс національної валюти може змінюватися. У цьому випадку можлива ситуація, коли внутрішня інфляція перевищуватиме темпи зростання цін в країні іноземної валюти.

Слід зазначити, що вибір конкретного режиму повинен здійснюватися із урахуванням особливостей перехідної економіки і стадії її розвитку. Так, політика таргетування обмінних курсів застосовується в країнах, що розвиваються, і в країнах з перехідною економікою, тоді як грошове таргетування і таргетування інфляції застосовується в основному в розвинених країнах і не завжди успішне в країнах з перехідною економікою. На початку перехідного процесу, коли відбувається швидка доларизація економіки, політика таргетування обмінного курсу може бути найефективнішою для країни. Вона відіграє суттєву роль у скороченні інфляції, оскільки інфляційні ефекти від девальвації внутрішньої валюти пом’якшуються. Крім того, фіксований курс здійснює дисциплінуючий вплив на економіку. Якщо грошова і фіскальна

політики не спрямовані на зниження інфляції, зростає реальний курс національної валюти, а тому скорочується попит на товари внутрішнього виробництва і зростає попит на імпорт, що призводить до рецесії в країні. Може також виникати загроза збільшення дефіциту платіжного балансу. Система фіксованого валютного курсу допомагає стримати інфляцію.

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика режимів монетарної політики

Режими монетарної політики	Переваги	Недоліки
Монетарне таргетування спрямоване на підтримання заздалегідь визначеної грошової маси в обігу з метою забезпечення стабільного попиту на гроші з боку суспільства	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень координації монетарної і макроекономічної політики; - можливість швидкого реагування з боку центрального банку 	<ul style="list-style-type: none"> - невизначеність майбутньої динаміки цін; - недостатня інформованість суспільства; - неможливість контролю грошової маси при високій частці готівки; - недовіра при значних коливаннях попиту на гроші
Валютне таргетування передбачає підтримання стабільності обмінного курсу національної валюти відносно певної іноземної валюти або кошика валют	<ul style="list-style-type: none"> - високий рівень інформованості суспільства (валютний курс як номінальний якір); - низькі інфляційні очікування; - довіра суб'єктів господарювання до макроекономічних показників 	<ul style="list-style-type: none"> - залежність монетарної політики від зовнішньоекономічних факторів
Інфляційне таргетування означає обрання певного рівня інфляції, який необхідно утримувати за допомогою засобів монетарної політики	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення гнучкої валютно-курсової політики; - довіра з боку населення до політики центрального банку; - створення умов для збалансованого розвитку всіх секторів і галузей економіки 	<ul style="list-style-type: none"> - вплив на динаміку інфляції факторів, які не контролюються центральним банком; - послаблення гнучкості монетарної політики; - обмеження можливостей стримування економічного зростання і зниження безробіття

Центральний банк не може проводити політику, яка не залежить від політики країни, валюта якої використовується як якір. Це означає, що пропозиція грошей на внутрішньому ринку стає ендогенною змінною, що визначається станом платіжного балансу, виходячи з мети підтримки стабільності обмінного курсу. Отже, цінова стабільність в окремій країні визначається зростанням грошової пропозиції в країні-якорі.

Для успішного досягнення цілей за допомогою таргетування обмінного курсу необхідні: достатній обсяг валютних резервів, суворі фінансова дисципліна і незалежність грошової політики.

Таргетування обмінного курсу має очевидні переваги:

- 1) встановлення номінального якоря, який прив'язує внутрішній рівень інфляції до темпів зростання цін і таким чином стримує інфляцію;
- 2) якщо є довіра до політики таргетування обмінного курсу, очікування майбутньої інфляції наближається до рівня інфляції в країні валюти-якоря.

Особливо ефективно таргетування обмінного курсу застосовується у боротьбі з високою інфляцією.

Міжнародний досвід застосування таргетування обмінного курсу дозволив виявити серйозні недоліки цього режиму:

- 1) грошова влада фактично позбавляється можливості управляти внутрішньою грошово-кредитною політикою;
- 2) таргетування обмінного курсу надає можливість валютним спекулянтам для атаки на національну валюту.

Таргетування грошових агрегатів. Якщо політика фіксованого курсу неприйнятна, можливою альтернативою може стати грошове таргетування. Переваги грошового таргетування, як і таргетування обмінного курсу, полягають у простоті і прозорості. Сигнали щодо позицій грошової політики і намірів влади тримати інфляцію під контролем майже миттєво отримують населення і ринки. Ці сигнали можуть допомогти фіксувати очікування інфляції і забезпечити менший її рівень. Незважаючи на очевидні успіхи грошової стабілізації в багатьох країнах, більшість економістів висловлюють сумніви щодо успішного застосування грошового таргетування в перехідних економіках. Вони вважають, що для досягнення первинних цілей необхідно, щоб в економіці існував надійний взаємозв'язок між цільовою змінною (інфляцією) і таргетованим агрегатом. Однак усі перехідні економіки стикаються з проблемою нестабільного попиту на гроші, тому взаємозв'язок між грошовим агрегатом та інфляцією слабкий, а грошове таргетування не ефективне. Крім того, при відсутності інструментів грошового регулювання у перехідних економіках часто стає неможливим. Недоліком грошового таргетування є неможливість проведення швидкої дезінфляції.

В умовах помірної інфляції грошове таргетування миттєво призводить до високих витрат, пов'язаних із зниженням економічної активності і різким зростанням процентних ставок. Якщо номінальна

пропозиція грошей незмінна і при цьому ціни знижуються, реальна грошова пропозиція скорочується. У результаті процентні ставки зростають, а це у свою чергу призводить до зменшення випуску продукції.

Аналіз міжнародного досвіду показує, що таргетування грошових агрегатів у розвинених країнах є рецесійним, тобто призводить до зниження темпів зростання реального агрегованого випуску.

Безрецесійне скорочення інфляції можливе, якщо воно проводиться поступово, точно формує інфляційні очікування на майбутнє і прив'язане до структури доходів населення.

Рецесійний ефект від стабілізаційних програм, за якими здійснюється контроль за грошовими агрегатами, спостерігається не тільки в розвинених країнах, аналогічне зниження економічної активності при стабілізації відбувалося і в країнах із хронічною інфляцією.

Якщо номінальний обмінний курс під час проведення стабілізаційної програми не фіксується, при контролі за грошовими агрегатами, крім рецесії, спостерігається збільшення реальних процентних ставок і зміцнення реального обмінного курсу.

Таргетування інфляції – це встановлення цільових орієнтирів щодо показників допустимих рівнів інфляції та здійснення комплексу заходів для запобігання можливому фактичному відхиленню від цих показників (табл. 3.2).

Останнім часом все більше країн переходять до політики прямого таргетування інфляції. Інфляційне таргетування як спосіб проведення грошової політики набуло поширення на початку 1990-х років і використовувалося в основному розвиненими країнами. Інфляційне таргетування в перехідних економіках досить привабливе, оскільки в даному випадку його мета прозора і зрозуміла для населення. Однак існує необхідність дотримання ряду умов, які обмежують можливість його застосування в країнах з перехідною економікою на початковому етапі розвитку ринкових відносин.

По-перше, центральний банк повинен проводити незалежну грошову політику, зокрема незалежну від рішення фіскальних органів влади. У більшості країн з перехідною економікою проблема незалежності центрального банку залишається невирішеною протягом тривалого часу, що є перешкодою для успішного досягнення первинних цілей за допомогою таргетування інфляції.

Характеристика таргетування інфляції

Основна мета фінансової політики відповідно до закону про центральний банк	Цінова стабільність: Польща, Нова Зеландія, Норвегія	Інші цілі: Чилі (валюта), Ізраїль (множинні), Канада (множинні), Австрія (множинні)
Цінові орієнтири визначаються	Спільно уряд та центральний банк: Нова Зеландія, Австралія, ЮАР, Канада	Центральний банк: Чилі, Польща; уряд: Норвегія
Таргетований індекс споживчих цін	Загальний індекс споживчих цін: Нова Зеландія, Австралія, Польща, Чилі	Базовий індекс споживчих цін: Канада, ЮАР, Норвегія
Можливість відмови від політики	Так: Канада, Нова Зеландія, Чилі, Польща	Ні: Австралія, ЮАР, Норвегія
Специфікація таргетування	Цільовий рівень: Австралія, Нова Зеландія, Канада, Чилі, Польща, ЮАР	Короткострокові цілі: Норвегія
Валютний режим	Плаваючий: Чилі, Нова Зеландія, Австралія, Польща, ЮАР, Норвегія	Фіксований
Рівень інфляції на час прийняття рішення про таргетування інфляції	Нижче 10 %: ЮАР (5,2), Австралія (1,7), Канада (4,4), Нова Зеландія (4,9), Норвегія (4,2)	Вище 10 %: Чилі (26), Польща (11,70), Ізраїль (19)
Запланована тривалість	Більш ніж один рік: Норвегія (24 міс.), Нова Зеландія (18-24 міс.), Канада (18-24 міс.), Австралія (за середнім економічним циклом)	Річна мета: Польща, ЮАР, Ізраїль

По-друге, центральний банк повинен дотримуватися суворих правил при таргетуванні інфляції. Зокрема, не повинно бути інших номінальних якорів, центральний банк повинен правильно прогнозувати і контролювати майбутню інфляцію, а також визначати лаг реагування первинної мети на зміни в таргетованому агрегаті. На початковому етапі переходу економіка має високий ступінь нестабільності, в результаті чого спрогнозувати найближче майбутнє неможливо. Однак передові країни з перехідною економікою можуть досить успішно застосовувати таргетування інфляції як проміжну мету для досягнення цінової і фінансової стабільності.

При виборі таргетованого показника інфляції центральний банк повинен знаходити компроміс між його прозорістю і здатністю контролювати інфляцію. Перевагою індексу споживчих цін є те, що його значення зрозуміле населенню. Недоліком використання індексу споживчих цін як таргетованого показника є те, що короткострокові

коливання можуть відображати вплив чинників, які не пов'язані з грошовою політикою. Нижча інфляція могла б краще відображати вплив грошової політики, однак вона буде менш зрозумілою для населення, що може проявитися таким серйозним недоліком, як недовіра до центрального банку.

Необхідно також визначитися у виборі точкового або інтервального таргетування інфляції. Проблема вибору між точковим або інтервальним таргетуванням не така гостра для країн з перехідною економікою, як для розвинених. Це зумовлено високим ступенем невизначеності при перехідній економіці і відповідно більшою вірогідністю вийти за межі таргетованого інтервалу. Достатньо широкий інтервал таргетування полегшує стримування інфляції, але зменшує можливість контролю інфляційних очікувань. Вузький таргетований інтервал для інфляційних очікувань може часто порушуватися. При цьому вихід за межі таргетованого інтервалу інфляції небезпечний з погляду довіри до грошової влади у порівнянні з відхиленням від точкової цілі. Крім того, таргетування досить вузького інтервалу не має сенсу в умовах нестабільності перехідної економіки.

Не менш важливим питанням є вибір тимчасового горизонту таргетування інфляції. На відміну від країн із розвинутою економікою, в країнах з перехідною економікою лаг впливу грошової політики на інфляцію менший. Автори виділяють декілька негативних моментів, пов'язаних з коротким впливом лага. По-перше, це проблема регулювання, адже інфляційна ціль порушується дуже часто, навіть в тому випадку, коли грошова політика оптимальна. По-друге, це висока волатильність інструментів, яка проявляється тим, що грошова влада постійно змінює регульований параметр, тобто застосовується певний інструмент грошово-кредитної політики до окремого значення для утримання цільового значення інфляції в короткостроковому періоді. По-третє, занадто короткий період передбачає, що частка флуктуацій випуску у втратах центрального банку дуже невелика. Для усунення занадто короткого лага впливу грошової політики на інфляцію необхідно встановити цільову інфляцію на два або й більше роки наперед, а також збільшити частку флуктуацій випуску у втратах центрального банку.

Політика обмінного курсу при інфляційному таргетуванні не повинна бути занадто активною. Надмірний контроль обмінного курсу може призвести до нестабільності інструментів грошової політики і реального обмінного курсу. Надмірний контроль за динамікою обмінного курсу може перевести очікування населення з інфляції на обмінний курс. Існує також ризик неправильного розуміння причин шоків

обмінного курсу і подальшого неправильного його корегування, що може призвести до погіршення економічної ситуації в країні з перехідною економікою. Проте контроль курсу з боку грошової влади все-таки необхідний, тому що міра участі центрального банку в динаміці обмінного курсу повинна відповідати ступеню відкритості економіки.

Режим інфляційного таргетування передбачає плаваючий курс. Динаміка обмінного курсу в країнах, які запровадили цей режим, дозволяє припустити необхідність вибору між прагненнями девальвувати курс і знизити інфляцію.

Відмова від активної участі центрального банку від операцій на валютному ринку передбачає підвищену увагу до інструментів грошового ринку. Досить успішно з цією метою використовуються процентні ставки. Необхідно зазначити, що основним інструментом є ставки із залучення, тобто ставки за короткостроковими депозитами центральних банків. Ставки міжбанківського ринку за обраної моделі знаходяться в межах досить вузького коридору.

Класифікуючи методи таргетування, деякі автори відмічають суворе таргетування, за якого показник інфляції є ексклюзивним завданням, яке обов'язкове для дотримання, та гнучке таргетування, при якому орієнтир має певні межі коливання або періодично коригується.

У публікаціях Міжнародного валютного фонду прийнято розрізняти такі методи таргетування інфляції:

- 1) повноцінне таргетування інфляції – чітке зобов'язання центральних банків з встановлення і дотримання цільових показників інфляції та інституалізація цих зобов'язань у формі прозорої монетарної структури;
- 2) еклектичне (замасковане) таргетування інфляції – країни можуть знизити рівень інфляції та стабілізувати його без повної прозорості і звітності про цільові показники інфляції. При цьому мають на увазі стабілізацію як цін, так і обсягів виробництва.
- 3) експериментальне таргетування інфляції – проголошення широких інфляційних завдань при невисокому ступені довіри до центрального банку, що не дозволяє внести цільові показники інфляції до переліку головних політичних цілей.

Три режими таргетування відрізняються і за вагомістю можливих політичних завдань. Наприклад, повноцінне таргетування інфляції передбачає високий або середній ступінь довіри до центрального банку та високий рівень фінансової стабільності в країні, яка не в змозі досягти низької інфляції, не взявши чітких зобов'язань щодо цього.

Еклектичне таргетування інфляції варто використовувати тоді, коли країна має низький рівень інфляції та фінансову стабільність

і може впевнено декларувати цінову стабільність як свою мету. Зрештою, режим експериментального таргетування інфляції доречний тоді, коли країні, щоб досягти низької інфляції, не вистачає необхідної довіри, оскільки її економіка дуже вразлива до фінансових та циклічних шоків. Така країна не проголошує низьку інфляцію своєю метою.

Грошово-кредитна політика без явного номінального якоря передбачає відмову грошової влади від прийняття будь-яких зобов'язань про досягнення конкретних значень номінальних показників: обмінного курсу, рівня інфляції, темпів зростання грошових агрегатів.

Серйозними недоліками даного режиму грошової політики є:

- 1) відсутність прозорості в діях грошової влади;
- 2) поточна грошово-кредитна політика потрапляє у велику залежність від переваг, навичок і політичних поглядів осіб, які очолюють центральний банк.

Аналізуючи існування різних режимів грошової політики в країнах з перехідною економікою, можна зробити висновок про те, що на початковому етапі переходу до ринкових відносин переважає політика таргетування обмінного курсу або грошове таргетування. Країни, в яких завершена перша стадія цього переходу, повинні поступово переходити до плаваючого курсу, встановлюючи валютні коридори або системи змінного фіксованого курсу. Відповідно інфляційне таргетування розглядається як можливий режим лише для найрозвиненіших країн з перехідною економікою.

3.6. ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Інструменти грошово-кредитної політики передбачають виконання тактичних цілей центрального банку щодо регулювання грошового і кредитного ринку.

Національний банк України щорічно розробляє систему фінансових інструментів грошово-кредитної політики відповідно до “Основних засад грошово-кредитної політики”. Вони спрямовані на виконання головної функції діяльності Національного банку України, покладеної на нього ст. 99 Конституції України, – забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Інструменти грошово-кредитної політики, які застосовує Національний банк України, визначені ст. 25 Закону України “Про Національний банк України”.

Процентна політика

Процентна політика Національного банку України визначається Положенням “Про процентну політику Національного банку України”, яке затверджено Постановою Національного банку України від 18 серпня 2004 р. № 389 [63].

Процентна політика використовується з метою удосконалення засобів і методів здійснення грошово-кредитної політики в частині визначення процентних ставок за операціями Національного банку України та індикативного регулювання діяльності банків.

У своїй діяльності Національний банк визначає такі види ставок:

- *індикативна процентна ставка* – рекомендований орієнтовний розмір процентних ставок для проведення банками операцій із залучення та розміщення коштів;
- *облікова ставка Національного банку України* – один з монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк установлює для суб’єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період. Це основна процентна ставка, яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово-кредитному ринку;
- *процентна ставка* – розмір плати за розміщені чи залучені кошти, що встановлюється Національним банком як важіль впливу на економічні процеси. Застосовується у сферах економіки, банківської та зовнішньоекономічної діяльності, а також як інструмент антиінфляційних заходів;
- *ставка рефінансування* – процентна ставка, за якою Національний банк надає банкам кредити рефінансування на визначений строк;
- *ставка за депозитами овернайт* – процентна ставка, за якою Національний банк України залучає тимчасово вільні кошти банків строком на один робочий день;
- *ставка за кредитами овернайт* – процентна ставка, за якою Національний банк надає банкам кредити строком на один робочий день;
- *ставка залучення тимчасово вільних коштів банків* – процентна ставка, за якою Національний банк залучає тимчасово вільні кошти банків відповідно до визначених строків понад один робочий день.

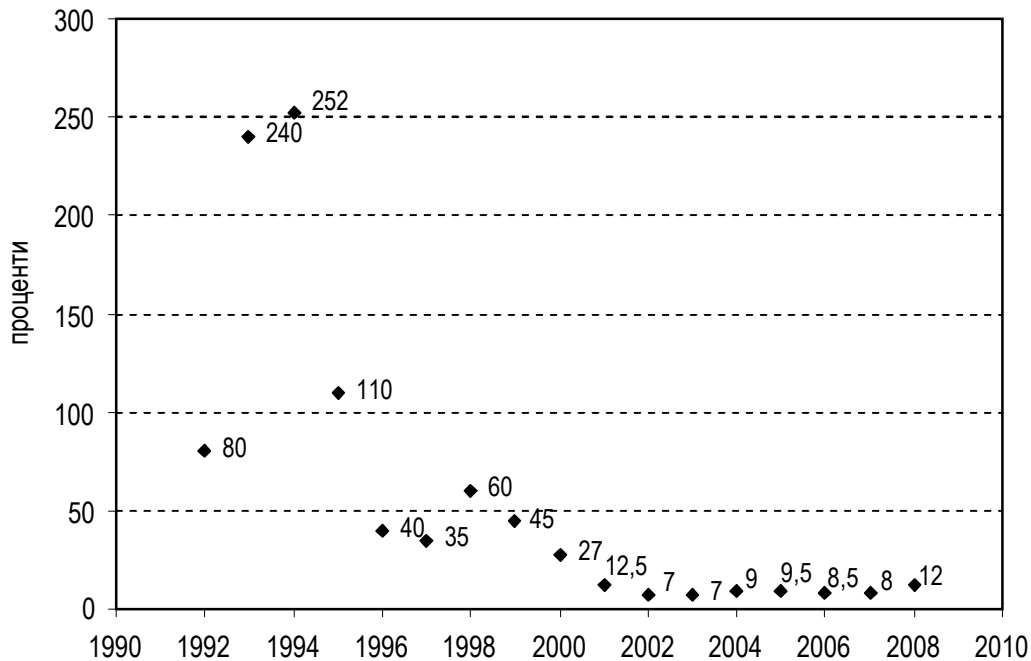
Національний банк України щоденно оголошує процентні ставки за своїми операціями. Він може рекомендувати банкам при проведенні пасивних та активних операцій застосовувати індикативні розміри процентних ставок з урахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку.

Основні принципи встановлення облікової ставки Національного банку України

Національний банк визначає розмір облікової ставки, дотримуючись таких основних принципів:

- облікова ставка використовується Національним банком одночасно як засіб реалізації грошово-кредитної політики та орієнтир ціни на гроші;
- облікова ставка є одним із чинників, що характеризують основні напрями змін грошово-кредитного регулювання;
- облікова ставка має підтримуватися на позитивному реальному рівні щодо рівня інфляції;
- облікова ставка є найнижчою серед процентних ставок, за якими Національний банк може підтримувати ліквідність банків.

Визначення рівня та характеру змін облікової ставки Національного банку України залежить від тенденцій загального економічного розвитку, макроекономічних та бюджетних процесів, стану грошово-кредитного ринку (рис. 3.2).

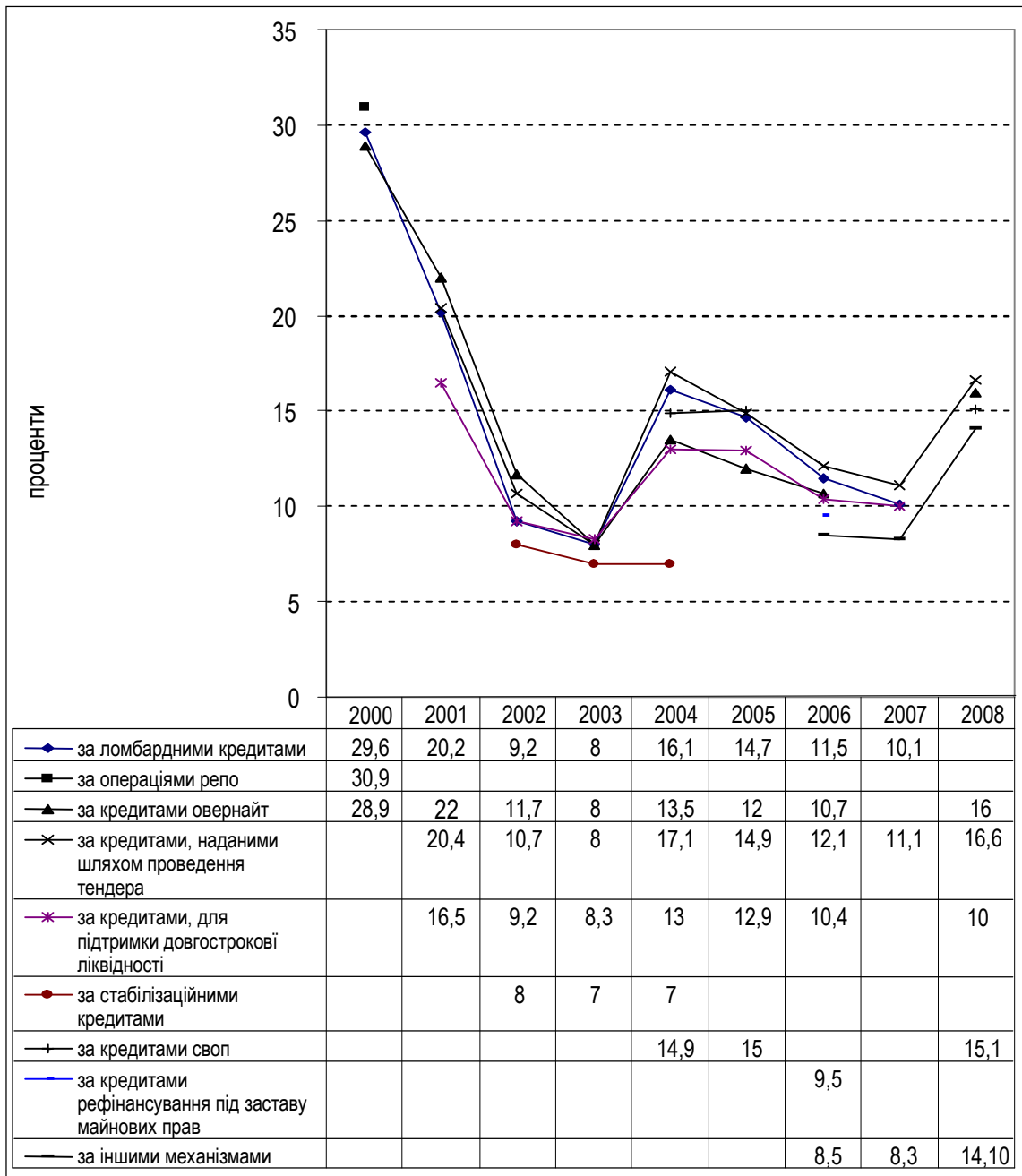

Рис. 3.2. Середній рівень облікової ставки у 1992-2008 рр.

При встановленні облікової ставки враховуються тенденції розвитку та змін таких показників:

- прогнозний і фактичний рівень інфляції у відповідному періоді;
- прогнозний і фактичний рівень зміни індексу цін виробників промислової продукції;
- середній рівень інфляції за попередні 12 місяців;
- середня облікова ставка за попередні 12 місяців;

- темпи приросту грошової маси в обігу;
- структура прогнозних і фактично випущених в обіг Національним банком платіжних засобів у відповідному періоді;
- динаміка процентних ставок на міжбанківському ринку кредитних ресурсів;
- динаміка процентних ставок за кредитами та депозитами банків (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Динаміка процентних ставок рефінансування за всіма інструментами, %

Визначення процентної ставки за кредитами овернайт

Національний банк України з метою згладжування тимчасових коливань ліквідності банків, оперативного регулювання грошово-кредитного ринку здійснює операції з підтримання короткострокової (миттєвої) ліквідності банків строком на один робочий день (кредити овернайт).

Розмір процентної ставки за кредитами овернайт визначається Національним банком на основі облікової ставки з урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку, аналізу процентних ставок на міжбанківському кредитному ринку, попиту і можливої пропозиції щодо випуску в обіг грошей. Розмір процентної ставки за кредитами овернайт може бути диференційованим залежно від забезпечення кредиту і має бути не нижчим, ніж облікова ставка плюс один процентний пункт.

Розмір процентної ставки за кредитами овернайт без забезпечення (бланковий) устанавлюється не нижчим, ніж облікова ставка Національного банку України плюс два процентних пункти, яка є найвищою процентною ставкою Національного банку України.

Визначення процентної ставки рефінансування шляхом проведення тендера Національного банку України

Національний банк України встановлює процентну ставку за кредитами рефінансування (ставку рефінансування) під час проведення з банками кількісного тендера.

Процентна ставка рефінансування визначається на основі облікової ставки, залежно від строку та виду рефінансування і не може бути меншою, ніж облікова ставка.

Національний банк України може встановлювати процентну ставку рефінансування за результатами проведення процентних тендерів залежно від пропозиції вартості на кошти Національного банку, що надходять від банків.

На процентному тендері заявки банків задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і поступово до закінчення запропонованого Національним банком обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків. На процентному тендері ставка рефінансування серед запропонованих банками процентних ставок не може бути нижчою, ніж облікова ставка.

Визначення процентної ставки за операціями репо

Національний банк України здійснює операції репо шляхом безпосередньої домовленості з банком щодо купівлі/продажу державних цінних паперів та проведення тендера заявок банків на участь в операціях репо з державними цінними паперами.

Національний банк України за умови проведення операції репо, що здійснюється шляхом безпосередньої домовленості з банком, вибирає тих учасників, які пропонують найвищий процентний дохід. У разі проведення тендера щодо участі в операції репо задовольняються заявки банків, які найсприятливіші за обсягами операцій або ціновими параметрами.

Процентний дохід за операціями прямого репо з державними цінними паперами визначається на основі облікової ставки з урахуванням процентної ставки на міжбанківському кредитному ринку та дохідності за державними цінними паперами.

Визначення процентної ставки за операціями із залучення тимчасово вільних коштів банків

Національний банк України залучає тимчасово вільні кошти банків шляхом розміщення депозитних сертифікатів або шляхом укладення депозитних договорів з метою вилучення надлишкових коштів банків, регулюючи обсяг грошової маси в обігу.

Визначення процентної ставки за коштами, що мобілізуються Національним банком, шляхом випуску депозитних сертифікатів залежить від стану та прогнозного обсягу загальної ліквідності банків, кон'юнктурних очікувань ринку та терміну вилучення коштів з обігу.

Розмір процентної ставки за розміщеними депозитними сертифікатами встановлюється диференційовано відповідно до строків залучення коштів. За умови проведення аукціону з оголошенням загального обсягу коштів, що залучаються Національним банком України без визначення ціни залучення, банки самостійно пропонують процентну ставку, за якою вони погоджуються вкласти кошти в депозитний сертифікат.

Національний банк України здійснює розміщення депозитних сертифікатів у межах оголошеного обсягу коштів і самостійно визначає прийнятну для залучення коштів процентну ставку, починаючи з найменшої запропонованої процентної ставки. У разі проведення такого розміщення Національний банк орієнтується на тенденції та динаміку процентних ставок на міжбанківському ринку.

Процентна ставка за депозитами овернайт (депозитними сертифікатами Національного банку, розміщеними строком на один робочий день) є найнижчою процентною ставкою, що визначається Національним банком за своїми депозитними операціями.

Національний банк визначає процентну ставку залучення тимчасово вільних коштів банків на депозитні рахунки (процентну плату за депозит) залежно від потреби здійснення регулюючих операцій у короткостроковому періоді. Процентна ставка залучення тимчасово вільних коштів банків встановлюється диференційовано відповідно до визначених строків мобілізації коштів.

В умовах здійснення активної підтримки ліквідності банківської системи головним монетарним важелем впливу на цінові процеси була процентна політика, спрямована на підвищення вартості гривні. З урахуванням цього аспекту Національний банк у 2008 р. двічі збільшував облікову ставку: з 1 січня її розмір був установлений на рівні 10 % річних, а з 30 квітня – 12 % річних; ефективно регулював ставки за мобілізаційними операціями – процентні ставки за депозитними сертифікатами у 2008 р. зберігалися на високому рівні й установлювалися на рівні від 0,1 % до 25 % залежно від терміну та ситуації на грошово-кредитному ринку; поступово підвищував вартість підтримки ліквідності банків через операції рефінансування – середньозважена ставка за операціями рефінансування у 2008 р. становила 15,3 %, а в 2007 р. – 9,2 %.

Головним мотивом для вжиття зазначених заходів у сфері процентної політики було створення стимулів для залучення коштів у банківську систему і зниження на цій основі інфляційного та девальваційного тиску. Адекватно до спрямування процентної політики Національного банку України підвищувалися і ринкові відсоткові ставки: на міжбанківському кредитному ринку, де середньозважена ставка збільшилася з 4,6 % (у т. ч. за кредитами овернайт – 3,8 %) у грудні 2007 р. до 3,5 % річних (у т. ч. за кредитами овернайт – до 22,4 %) у грудні 2008 р.; за кредитами в економіку – середньозважена ставка за кредитами в національній валюті збільшилася з 15,2 % до 21,6 %, в іноземній – з 10,8 % до 12,6 %; за депозитами – за вкладками в національній валюті середньозважена ставка збільшилася з 9,0 % до 13 %, за депозитами в іноземній валюті – з 5,6 % до 8,1 %.

Політика обов'язкових резервних вимог

Резервні зобов'язання виникли як специфічне забезпечення депозитів банківських установ. Вперше резервні зобов'язання були використані в США у 1863 р., до створення Федеральної резервної системи. Відповідно до банківського законодавства норма резервування для банків Нью-Йорка дорівнювала 25 % вкладів. Резерви депонувалися безпосередньо на рахунках банківських установ.

У всіх європейських країнах резервні вимоги запроваджувалися з метою управління ліквідністю банківської системи. У наш час ставиться більш конкретна мета – використання обов'язкових резервів для грошово-кредитного регулювання довгострокових проблем стабілізації грошового обігу та стримування темпів інфляції. У країнах із стабільною економікою, високим ступенем розвитку ринкових відносин, високорозвиненою банківською системою не виникає необхідності регулювати банківську діяльність за допомогою зазначеного механізму, тому обов'язкові резерви в управлінні грошово-кредитним

ринком відіграють незначну роль. У періоди, коли в тій чи іншій країні формується ринкова економіка, виникає потреба у використанні резервних вимог як гарантії стабільності банківської системи в цілому, що спостерігається в Україні.

Слід зазначити, що резервні вимоги виконують декілька функцій, головними з яких є:

- *грошовий буфер*. У випадках дефіциту ліквідності на міжбанківському ринку короткострокова відсоткова ставка зростає. Для стабілізації її коливань центральний банк знижує резервний коефіцієнт і забезпечує для банківських установ приплив додаткових грошових коштів. Маніпулювання нормою резервування забезпечує специфічний буфер, який пом'якшує кон'юнктуру грошового ринку;
- *управління ліквідністю*. Резервні вимоги виступають одним із чинників грошової позиції банківських установ і попиту на запозичені резерви центрального банку. Зміна резервного коефіцієнта дозволяє регулювати ліквідність банківської системи в короткостроковому періоді;
- *регулювання грошової пропозиції*. Обов'язкові резерви відіграють провідну роль як чинник обмеження кредитної емісії банківських установ. Зменшення норми резервування розширює кредитну активність банків, а скорочення резервного коефіцієнта призводить до її зменшення. Таким чином за рахунок резервних вимог центральний банк може регулювати пропозицію грошей в економіці;
- *оподаткування*. Резервні вимоги умовно можна вважати податками на банки. Пруденційне залучення центральним банком дешевих ресурсів дозволяє йому одержувати дохід монопольного характеру;
- *другорядні регулюючі функції*. У деяких випадках резервні вимоги виконують функцію страхування депозитів і регулювання міжнародного потоку капіталу [33].

На сьогоднішній день резервні вимоги у країнах з розвинутою економікою використовуються для короткострокового управління ліквідністю фінансового сектора. Резервні зобов'язання, які визначаються на підставі усереднення ставок за певний період часу, можуть знизити щоденну стабільність відсоткових ставок. Усереднення ставок дає можливість для банківських установ автоматично отримувати доступ до грошових коштів на рахунках в центральному банку на щоденній основі до того часу, поки середній рівень резервів за звітний період дорівнюватиме резервним вимогам. Це у свою чергу скорочує щоденні коливання ліквідності міжбанківського ринку. Зазначеного стабілізуючого ефекту можна досягти на будь-якому рівні резервних вимог, включаючи нульову норму резервування, незалежно від того, чи нараховуються відсотки на резерви. У деяких країнах, наприклад

США, Франції і Німеччині, банкам дозволяється знижувати обсяг резервів на рахунках в центральному банку до нуля в окремі дні. В інших країнах, наприклад Мексиці, резервні зобов'язання мають більшу хибкість, оскільки банки повинні усереднювати резерви майже до нуля. Однак від'ємний залишок на рахунках у центральному банку повинен забезпечуватися цінними паперами.

Використання функцій резервних вимог у країнах з перехідною економікою відображене в табл. 3.3.

Із табл. 3.3 видно, що буферна функція в зазначених країнах працює менш ефективно, ніж в промислових країнах. За оцінкою спеціалістів банку міжнародних розрахунків вона ефективна тільки в Індії, Південній Кореї, Малайзії, Мексиці і Південній Африці. Компенсуючи непрацездатність буферної функції, центральні банки використовують інші інструменти грошово-кредитної політики, зокрема для стабілізації відсоткових ставок – операції короткострокового рефінансування. У країнах з перехідною економікою резервування продовжує виконувати функцію оподаткування. У Латинській Америці тільки банк Мексики не отримує сеньйоражу від резервних відрахувань, а в Центральній і Східній Європі його не використовують. Банк Естонії нараховує відсотки на резерви за депозитною короткостроковою відсотковою ставкою Європейського центрального банку, а банк Чехії – за ставкою двохтижневого репо з чеськими державними зобов'язаннями. У майбутньому усі країни Центральної та Східної Європи повинні відмовитися від функції податку з метою приєднання до Єврозони.

Отже, враховуючи те, що резервні вимоги являють собою обмеження щодо функціонування банківської системи з метою мінімізації помилок, які вони зумовлюють у фінансовому секторі економіки, центральний банк повинен дотримуватися таких правил використання обов'язкових резервів:

- норматив обов'язкових резервів повинен знаходитися на мінімальному рівні, який необхідний для ефективної реалізації грошово-кредитної політики;
- резервні вимоги не використовуються до міжбанківських депозитів з метою виключення подвійного оподаткування і стримування розвитку міжбанківського ринку;
- обов'язкові резерви рівномірно розповсюджуються на усі види кредитних установ і зобов'язань з метою запобігання використанню банками арбітражних операцій;
- державні цінні папери не розглядаються як частина резервів з метою запобігання падінню ефективності операцій на відкритому ринку [32].

Таблиця 3.3

**Функції резервних вимог у країнах з перехідною економікою
та країнах, що розвиваються**

Країна	Буфер відсоткової ставки	Регулювання ліквідності	Регулювання грошової пропозиції	Оподаткування
Північно-Східна Азія				
Індонезія		*	*	*
Індія		*	*	*
Південна Корея	*	*		*
Малайзія	*	*		*
Сінгапур		*		*
Таїланд			*	*
Латинська Америка				
Бразилія			*	*
Чилі				*
Колумбія		*		*
Мексика	*	*		*
Перу		*	*	*
Центральна і Східна Європа				
Болгарія	*	*	*	*
Угорщина			*	*
Латвія	*	*	*	*
Литва	*	*	*	*
Польща	*			*
Росія		*	*	*
Україна		*	*	*
Словакія		*	*	*
Чехія		*		
Естонія		*		
Інші країни				
Ізраїль				*
Саудівська Аравія		*	*	*
Південна Африка	*	*		*

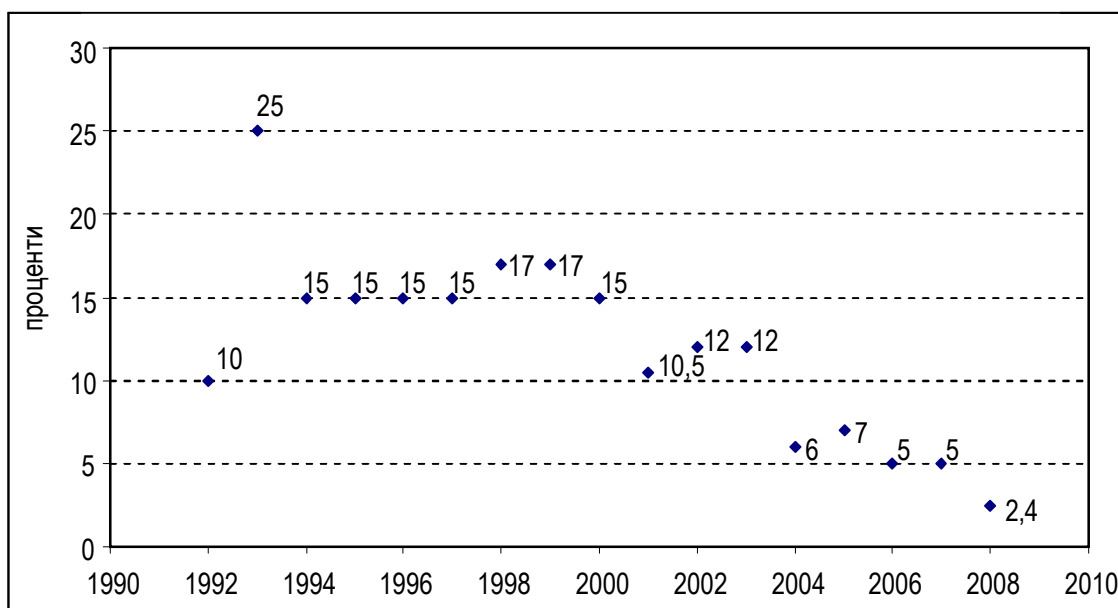
Слід зазначити, що у період фінансових криз, що періодично виникали в 1997-1999 рр., Національний банк України шляхом посилення вимог до банківських установ щодо формування обов'язкових резервів, підвищення нормативів резервування, вилучення з покриття обов'язкових резервів вкладень у державні цінні папери, скорочення періоду резервування тощо забезпечував відносно стабільну основу функціонування грошово-кредитного ринку, зменшення тиску на валютний ринок та стабільне функціонування банківської системи в цілому.

З 1 квітня 1997 р. введено в дію положення “Про порядок формування банківською системою України обов'язкових резервів”. Ним було встановлено єдину ставку обов'язкових резервів – 11 % для залучених банками коштів як у гривнях, так і у вільно конвертованій валюті. До цього часу резервування гривневих коштів відбувалося за ставкою 15 %, валютних – 9 %. Але в другому півріччі ситуація на грошовому ринку дещо погіршилася, і вже 1 грудня 1997 р. норму обов'язкового резервування було збільшено до 15 %. Протягом 1998-1999 рр. Національний банк України неодноразово змінював цей норматив залежно від потреб регулювання ліквідності банківських установ (рис.3.4).

1 лютого 2000 р. норму резервування було знижено з 17 % до 16 %, а з другої декади квітня норма формування банками обов'язкових резервів була встановлена в розмірі 15 %. З 1 травня 2000 р. контроль за формуванням банківськими установами обов'язкових резервів проводився з 1 по 15, з 16 по 30 (31) числа щомісячно.

У 2001 р. Національний банк України прийняв рішення про диференціацію норм обов'язкового резервування для банківських установ залежно від суб'єкта вкладення, виду валюти та форми депозитного вкладу. Зазначене рішення повинно стимулювати залучення банками коштів клієнтів на строкові депозити та відповідно збільшити середньострокове та довгострокове кредитування реального сектора економіки.

Національний банк України для контролю за грошовими агрегатами шляхом зниження (збільшення) грошового мультиплікатора використовує норматив обов'язкового резервування як один з інструментів здійснення грошово-кредитної політики на підставі ст. 15, 25, 26 Закону України “Про Національний банк України”, ст. 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність” та Положення “Про порядок формування обов'язкових резервів для банків України” від 16.04.2006 № 91.

Рис. 3.4. Динаміка норми обов'язкового резервування для банків України у 1992-2008 рр.

Обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, за винятком коштів, які залучені від банків-резидентів, міжнародних фінансових організацій, а також коштів, залучених на умовах субординованого боргу.

Обов'язкове резервування здійснюється в процентному відношенні до зобов'язань в цілому за зведеним балансом банку – юридичної особи, включаючи і філії. Відповідна сума коштів обов'язкових резервів у національній валюті повинна перебувати на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України протягом встановленого періоду регулювання.

Норматив обов'язкових резервів устанавлюється єдиним для усіх банків і може бути диференційований залежно від:

- виду зобов'язань у розрізі валют (національна, іноземна);
- строку залучення коштів (короткострокові зобов'язання банку, довгострокові зобов'язання банку).

Залежно від стану грошово-кредитного ринку та прогнозу його подальшого розвитку Правління Національного банку України прийняло окремі рішення щодо: звітнього періоду резервування; нормативів обов'язкового резервування; складу зобов'язань банку (об'єкт резервування), стосовно яких устанавлюються нормативи обов'язкового резервування; обсягу обов'язкових резервів, який повинен на початку операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку; порядку формування та зберігання коштів

обов'язкового резервування на окремому рахунку в Національному банку.

До залучених банками коштів належать кошти, які обліковуються на депозитних та поточних рахунках юридичних і фізичних осіб, а також залучені кошти, що відображені на інших рахунках бухгалтерського обліку.

Сума залишків коштів, що приймається для розрахунку обов'язкових резервів, визначається за формулою середньоарифметичної за відповідний період:

$$Ld = \frac{L1 + L2 + L3 + \dots + Ln}{n},$$

де Ld – середні залишки коштів, що використовуються для обчислення обов'язкових резервів за звітний період;

$L1, L2$ – сума залишків коштів за визначеним об'єктом резервування за станом на кожне число звітного періоду;

Ln – сума залишків коштів за визначеним об'єктом резервування на початок останнього календарного дня звітного періоду;

n – кількість календарних днів звітного періоду резервування.

Сума недорезервованих банком коштів за звітний період резервування визначається як від'ємна різниця між середньоарифметичною сумою обов'язкових резервів та розрахованою середньоарифметичною сумою залишків коштів на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України у відповідному звітному періоді резервування.

Якщо банк більше 30 разів не дотримується визначеного Національним банком щоденного на початок операційного дня обсягу коштів протягом трьох звітних періодів резервування незалежно від дотримання ним вимог обов'язкового резервування за ці звітні періоди резервування або допускає суттєве погіршення фінансового стану, територіальне управління Національного банку подає до Департаменту монетарної політики та Генерального департаменту банківського нагляду пропозиції для розгляду питання про переведення банку в режим формування обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку.

Територіальне управління Національного банку України за місцем обслуговування банку – юридичної особи здійснює контроль за дотриманням банку нормативу обов'язкового резервування, порівнюючи суму, яка визначена на підставі встановленого нормативу,

з фактичною середньоарифметичною сумою залишків коштів на кореспондентському рахунку банку.

За недотримання банком порядку формування нормативів обов'язкового резервування Національний банк України може застосовувати такі заходи впливу:

- за один випадок – письмове попередження щодо необхідності безумовного дотримання нормативу обов'язкового резервування;
- за другий випадок протягом півріччя – штраф у розмірі процентної ставки Національного банку за кредитом овернайт під забезпечення, яка діяла на день застосування заходу впливу, від суми недорезервування, але не більше ніж один процент від суми зареєстрованого статутного капіталу;
- у разі недотримання нормативу обов'язкового резервування більше ніж три рази протягом календарного року або неперерахування коштів у повному обсязі на окремий рахунок у Національному банку протягом 10 календарних днів після закінчення звітного періоду резервування до банку застосовуються заходи впливу відповідно до нормативно-правових актів Національного банку.

З урахуванням чинників, які впливали на стан грошово-кредитного ринку, Національний банк протягом 2007 р. зважено застосовував рестрикційні заходи.

Упродовж 2007 р. нормативи формування банками обов'язкових резервів і рівень обсягу обов'язкових резервів, який щоденно на початок операційного дня необхідно було зберігати на кореспондентському рахунку банку в Національному банку, були незмінними. На 01.01.2008 нормативи формування банками обов'язкових резервів становили:

- за строковими коштами і вкладами (депозитами) юридичних і фізичних осіб у національній валюті – 0,5 %;
- за строковими коштами і вкладами (депозитами) юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті – 4 %;
- за коштами вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб у національній валюті на вимогу і коштами на поточних рахунках – 1 %;
- за коштами вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті на вимогу і коштами на поточних рахунках – 5 %.

Рівень обов'язкового резервування коштів, який щоденно на початок операційного дня зберігався на кореспондентському рахунку банку в Національному банку України, було визначено не менше 100 % від суми встановленого та сформованого обсягу обов'язкових резервів за попередній звітний період резервування.

Враховуючи посилення інфляційних процесів у IV кварталі 2007 р., для стримування інфляційного тиску та попередження накопичення

ризиків, виникнення дисбалансів у фінансовій сфері з 20 листопада 2007 р. до складу зобов'язань банків, які підлягають обов'язковому резервуванню, було введено кошти, залучені банками від банків-нерезидентів та фінансових організацій – нерезидентів.

За результатами прийнятих рішень середній розрахунковий норматив обов'язкового резервування у 2007 р. становив 2,1 %, або збільшився з 2,1 % у січні до 2,4% у грудні. У 2006 р. він становив 4,3 % і зменшився з 6,8 % у січні до 2,1 % у грудні.

Протягом 2007 р. збільшилися обов'язкові резерви, сформовані банківською системою, обсяг яких у січні 2007 р. становив 4,2 млрд. грн., а у грудні 2007 р. – 9,7 млрд. грн. Середні залишки коштів на кореспондентських рахунках банків упродовж року коливалися від 13,2 до 20,7 млрд. грн.

У 2008 р. для урегулювання вимог до формування банками обов'язкових резервів були вжиті заходи щодо подальшого збільшення активно-пасивних операцій у національній валюті. Зокрема, з 5 грудня 2008 р. норматив обов'язкового резервування за залученими коштами в національній валюті був установлений на рівні нуля, тоді як за строковими коштами в іноземній валюті – 3 %, а за коштами в іноземній валюті на вимогу – 4 %. Надалі Національний банк посилив диференціацію вимог з обов'язкового резервування залежно від того, у якій валюті залучені кошти. З 05.01.2009 норматив обов'язкового резервування за строковими коштами в іноземній валюті збільшений до 4 %, за коштами в іноземній валюті на вимогу – до 7 %.

Операції на відкритому ринку

Операції відкритого ринку – це інструмент грошово-кредитної політики держави, суть якого полягає в купівлі та продажі центральним банком цінних паперів на відкритому ринку.

Даний інструмент використовується для регулювання ліквідності банківської системи, впливу на рівень ринкових відсоткових ставок. Операції на відкритому ринку проводяться з короткостроковими і довгостроковими зобов'язаннями казначейства і державних корпорацій, облігаціями торгово-промислових груп, банків, комерційними векселями, які враховує центральний банк.

Операції центрального банку на відкритому ринку передбачають безпосередній вихід суб'єкта регулювання на грошовий ринок. Такі операції можуть проводитися в той момент і в таких розмірах, які спричинять необхідну реакцію ринку.

Як інструмент регулювання операції на відкритому ринку є передбачуваними, що і визначає зростання потенціалу їх використання

як коригуючого чинника впливу на грошовий обіг. Однак при цьому звужуються можливості довгострокового антиінфляційного впливу.

Операції на відкритому ринку збільшують (при купівлі цінних паперів) або зменшують (при продажу цінних паперів) обсяг ресурсів банків і банківської системи в цілому, що відображається на вартості кредиту, обсязі попиту і, як наслідок, – на розмірі грошової маси.

Операції на відкритому ринку використовуються центральними банками всіх розвинутих країн, але в різних масштабах. Існує цілий ряд перепон для їх інтенсивного використання, зокрема відсутність фондового ринку цінних паперів і коштів для проведення операцій в необхідних розмірах.

Можливість проведення операцій безпосередньо на відкритому ринку в невизначених обсягах існує, тому що цей інструмент дуже зручний для нейтралізації невеликих обсягів надлишкової операції на відкритому ринку (США, Німеччина, Англія). В Україні ринок державних цінних паперів функціонує з 10 березня 1995 р. у вигляді облігацій внутрішньої державної позики, які випускаються у дисконтній формі номінальною вартістю 100 грн. на визначений емітентом термін у вигляді записів на рахунок у системі електронного обігу цінних паперів.

Політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком. Ці операції зумовлюють зміну резервів комерційних банків, що у свою чергу позначається на обсязі та вартості банківських кредитів. Унаслідок цього центральний банк може впливати на розмір грошової маси і на рівень ринкової процентної ставки.

Існують два типи операцій на відкритому ринку.

1. *Динамічні операції*, які спрямовані на зміну обсягів резервів. Центральний банк продає цінні папери зі свого портфеля, коли є потреба стабілізувати або зменшити масу грошей в обігу, стримати зростання платоспроможності попиту, чим сприяє підвищенню рівня процентної ставки і зменшенню інфляції.

Якщо центральний банк розміщує цінні папери безпосередньо у банківській системі, то зменшуються надлишкові резерви банків, а депозитна база залишається сталою. У свою чергу зазначений факт зменшує грошову пропозицію.

У разі продажу цінних паперів небанківським учасникам фондового ринку зменшуються резерви комерційних банків і одночасно зменшується депозитна база цих банків [33].

2. *Захисні операції*, які спрямовані на відшкодування впливу на монетарну базу інших факторів. Тобто в цьому випадку центральний банк купує цінні папери і тим збільшує грошову масу в обігу.

Об'єктом операцій на відкритому ринку в основному є цінні папери, які мають високу ліквідність і використовуються згідно з попитом із незначним коливанням ринкової вартості.

Переваги операцій на відкритому ринку порівняно з іншими засобами грошово-кредитної політики:

- повний контроль з боку Національного банку над обсягом та часом проведення операцій;
- можливість точного визначення обсягу проведення операцій – від дуже незначних до великих обсягів продажу або купівлі цінних паперів;
- легко піддаються коригуванню, якщо Національний банк дійде висновку, що при проведенні грошово-кредитної політики зроблено помилку і пропозиція грошей, наприклад, надто збільшилася внаслідок великого обсягу придбаних Національним банком цінних паперів, тоді можна швидко зреагувати і виконати зворотну дію, тобто продати певну кількість цінних паперів;
- можуть застосовуватися оперативно, оскільки Національний банк вирішує ці питання самостійно.

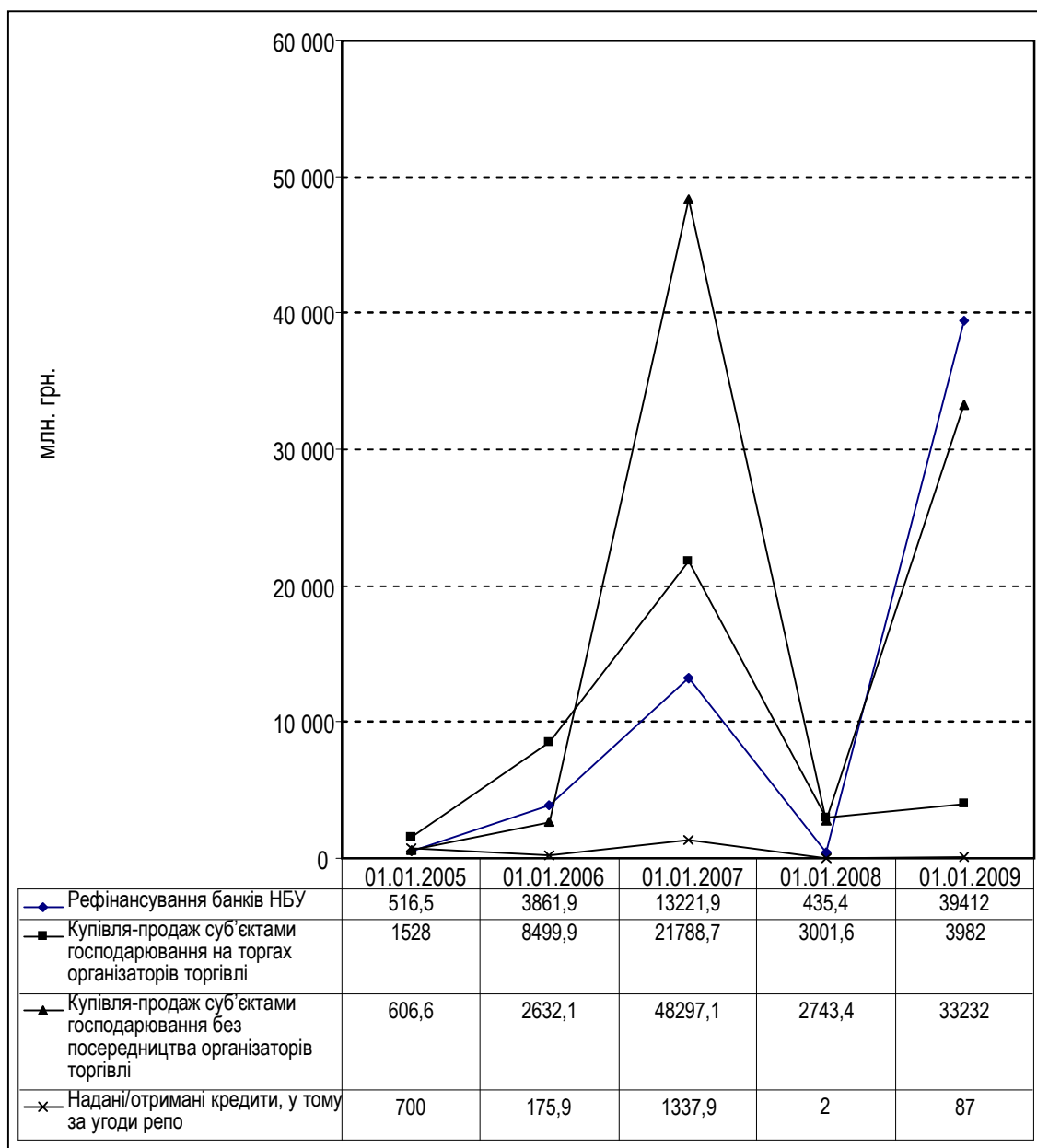
Параметри операцій на відкритому ринку:

- форма угоди – звичайна купівля чи продаж цінних паперів центральним банком або ж угода на умовах зворотної купівлі цінних паперів;
- об'єкт угоди – державні або корпоративні цінні папери;
- строковість угоди;
- учасники угоди – банківський або небанківський сектор.

У ст. 29 Закону України “Про Національний банк України” зазначено, що “...операціями відкритого ринку є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених правлінням Національного банку України” [66].

Основними власниками ОВДП у 2007 р. на суму 5,6 млрд. грн., або 60,0 % від загального обсягу ОВДП, які перебували в обігу за сумою основного боргу, були банки. Частка ОВДП в активах консолідованого балансу банків України на 01.01.2008 становила 0,93 %. Протягом 2007 р. обсяг ОВДП у портфелі банків збільшився на 1,6 млрд. грн. У власності нерезидентів знаходилися ОВДП, які перебували в обігу за сумою основного боргу на суму 2,2 млрд. грн., або 23,6 %.

В умовах посилення гнучкості курсу гривні та зменшення лімітів на інвестування у фінансові інструменти країн з перехідною економікою через нестабільність на світових фінансових ринках існувала тенденція до зменшення обсягів участі на ринку державних цінних паперів іноземних інвесторів. Так, обсяг облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП) у власності нерезидентів протягом 2008 р. зменшився до 467,3 млн. грн., що становить 1,6 % від загального обсягу ОВДП, які перебувають в обігу (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Обсяг операцій з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку за період з 01.01.2005 по 01.01.2009

Починаючи з серпня 2008 р. Міністерство фінансів України підвищувало рівень дохідності за державними облігаціями. Якщо в січні-липні середньозважена дохідність за державними облігаціями, розміщеними на первинних аукціонах, коливалася в межах 6,9-7,9 % річних, то протягом серпня-грудня вона збільшилася і коливалася в межах 10,33-15,6 %.

Протягом 2008 р. Міністерство фінансів України під час первинного розміщення ОВДП залучило до державного бюджету 9 771,75 млн. грн., що становить майже 126 % від обсягу, передбаченого Законом

України “Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України”. Переважна частина коштів була залучена в другому півріччі. Крім того, для збільшення формування статутного капіталу банків було випущено ОВДП на загальну суму 13,8 млрд. грн.

Операції рефінансування

Операції рефінансування – це кредити, надані Національним банком України як кредитором останньої інстанції для виконання функції рефінансування. Відповідно до Закону України “Про Національний банк України” кредитор останньої інстанції – це, як правило, Національний банк, до якого банк або інша кредитна установа може звернутися для отримання рефінансування у разі вичерпання інших можливостей кредитування. Національний банк має право, але не зобов’язаний, надавати кредити для рефінансування банку, якщо це тягне за собою ризики для банківської системи [66].

Кредити рефінансування призначені для підтримки ліквідності банків у разі виникнення неочікуваного та тимчасового її дефіциту у зв’язку з незапланованим відтоком ресурсів або неповерненням у визначений строк коштів від здійснення активних операцій. Отримуючи кредити рефінансування, банки мають змогу вчасно виконувати свої зобов’язання, що сприяє стабільній роботі банківської системи та збалансуванню грошово-кредитного ринку. Отже, механізм рефінансування банків є одним з ключових елементів забезпечення стабільності національної грошової одиниці України – гривні.

Водночас кредити рефінансування не можуть розглядатися як джерело формування ресурсної бази банків, яка має формуватися шляхом залучення ними на депозитні рахунки коштів фізичних і юридичних осіб, оскільки банки є лише посередниками між тими, хто має вільні кошти, і тими, хто їх не має, але готовий запозичити на певних умовах. Саме через це кредити рефінансування надаються, як правило, на незначний термін (за винятком стабілізаційних кредитів).

Відповідно до Положення “Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України” № 259, затвердженого постановою Правління НБУ від 30.04.2009 [77], застосовуються такі інструменти:

- операції рефінансування – постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт, кредитів рефінансування строком до 14 днів та до 365 днів;
- операції репо – операції прямого репо, операції зворотного репо;

- операції з обміну іноземної валюти на національну валюту з метою підтримання ліквідності банків (своп);
- надання стабілізаційного кредиту;
- операції з власними борговими обов'язаннями – депозитні сертифікати Національного банку строком на один день (овернайт), до 14 днів та до 365 днів;
- операції з державними облігаціями України.

Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні інструменти рефінансування, якщо банк дотримується таких основних вимог:

- строк діяльності – не менше одного року після отримання ліцензії Національного банку на здійснення банківських операцій і відповідного письмового дозволу;
- має ліцензію Національного банку на здійснення відповідних банківських операцій і письмовий дозвіл, зокрема за операціями з валютними цінностями та з цінними паперами за дорученням клієнтів або від свого імені;
- має активи, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу;
- здійснює своєчасне погашення одержаних від Національного банку кредитів та сплату процентів за користування ними.

Розглядаючи рефінансування банків Національним банком України, слід зазначити, що центральний банк у цьому випадку діє як “кредитор останньої інстанції”. Він є гарантом безперебійного функціонування банківської та фінансової системи у цілому.

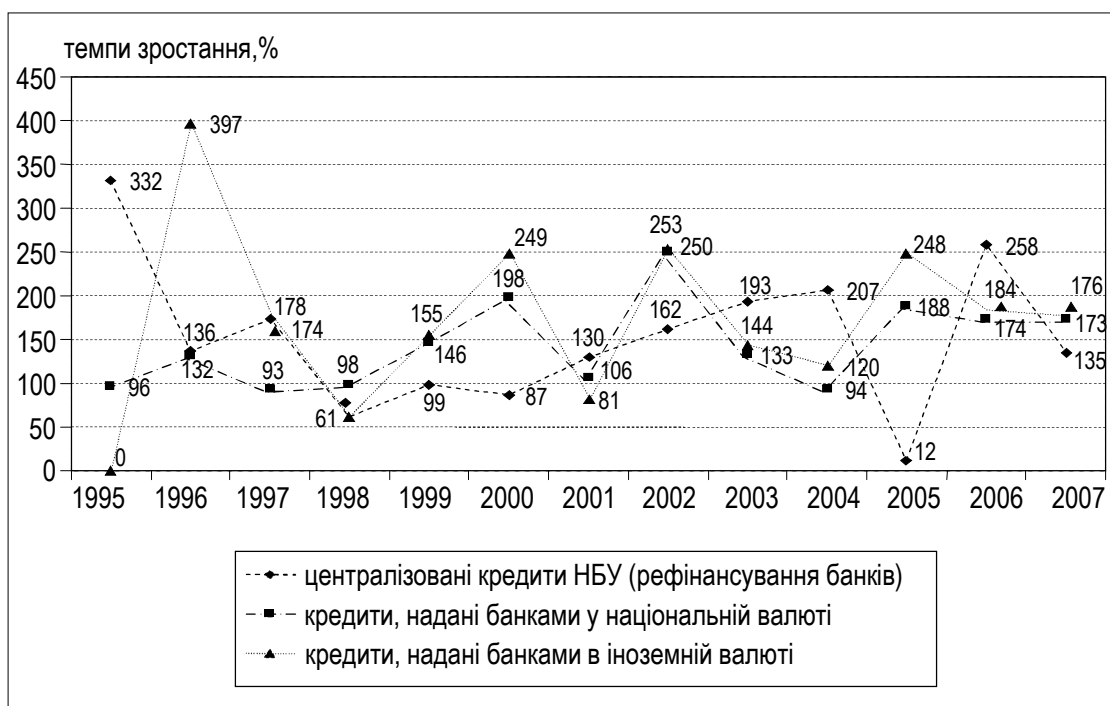
Функція центрального банку як кредитора останньої інстанції обов'язкова, виходячи з природи банківської діяльності, тобто встановлення відповідної рівноваги між пасивами, які повинні виплачуватися за вимогою негайно, і активами, які, як правило, мають довший строк. У вигляді запасу ліквідності зберігається лише незначна частка активів. Якщо запас ліквідності виявляється недостатнім для погашення вимог вкладників, які важко передбачити, особливо на щоденній основі, рівновага між активами і пасивами порушується внаслідок того, що депозити можуть бути зняті швидше у порівнянні з часом, який необхідний для мобілізації кредитів.

Кредитування в останній інстанції запобігає виникненню ефекту доміно – поширення кризи від банків, що тимчасово мають нестачу ліквідності, на “здорові” банки, а також втраті довіри населення до надійності банківської системи в цілому.

Економічну сутність кредитів рефінансування центрального банку можна розглядати на двох рівнях: макроекономічному та мікроекономічному.

На макроекономічному рівні сутність кредитів полягає у тому, що через кредитування банківських установ здійснюється емісія грошей в обіг і таким чином розширюється обсяг сукупної грошової маси в економіці, що у свою чергу створює умови для розширення кредитної діяльності банків другого рівня.

Як уже зазначалося, на мікроекономічному рівні кредити центрального банку сприяють підтримці ліквідності банків, зміні структури їх активів на користь позичкових операцій, а також розширенню за необхідності обсягу кредитування своїх клієнтів (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Темпи зростання кредитів, наданих банками на міжбанківському ринку України, %

Упродовж 2007 р. Національний банк України забезпечував підтримання ліквідності банків шляхом надання банкам кредитів овернайт через постійно діючу лінію рефінансування, кредитів рефінансування строком до 14 та до 365 днів, а також кредитів рефінансування під заставу майнових прав за коштами банківського вкладу (депозиту), розміщеного в Національному банку України.

Враховуючи високий рівень ліквідності банківської системи, попит на кредити рефінансування у 2007 р. був незначним. Загальний обсяг кредитів рефінансування банків становив 2,5 млрд. грн. (у 2006 р. –

8,3 млрд. грн.). При цьому через механізм постійно діючої кредитної лінії рефінансування Національним банком України було надано кредитів овернайт на суму 431,6 млн. грн., або 17,1 % від загальної суми рефінансування (у 2006 р. – 5,6 млрд. грн., або 66,9 %), кредитів, отриманих банками через тендер на суму 1 969,1 млн. грн., або 78,0 % (у 2006 р. – 1 007,5 млн. грн., або 12,2 %), кредитів рефінансування під заставу майнових прав на кошти банківського вкладу (депозиту), розміщеного в Національному банку України, – 123,0 млн. грн., або 4,9 % від загальної суми рефінансування (у 2006 р. – 14,95 млн. грн., або 0,3 %). За цей період банками повернено кредитів рефінансування на загальну суму 2,1 млрд. грн. (у 2006 р. – 7,6 млрд. грн.).

У 2008 р. додаткові інструменти підтримки ліквідності було скасовано. Рефінансування здійснювалося виключно з допомогою традиційних механізмів, які використовувалися до кризи.

Операції на валютному ринку

За допомогою здійснення операцій на валютному ринку центральний банк може здійснювати регулювання грошової маси в обігу, підтримуючи відповідну стабільність національної валюти. Виступаючи на валютному ринку в ролі покупця, центральний банк випускає в обіг додатковий обсяг національних грошей і за них купує іноземну валюту, а виступаючи в ролі продавця іноземної валюти, вилучає кошти в національній валюті з обігу.

Валютна політика Національного банку України реалізується через:

- валютне регулювання: видання нормативних актів про здійснення валютних операцій; видача та відкликання ліцензій на здійснення операцій з валютними цінностями; встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту; встановлення валютного курсу;
- валютний контроль: сукупність заходів органів валютного контролю, спрямованих на забезпечення проведення операцій резидентів з іноземною валютою та нерезидентів із національною валютою згідно із чинним валютним законодавством;
- управління золотовалютними резервами, який складається з монетарного золота, резервної позиції в Міжнародному валютному фонді, іноземної валюти у вигляді банкнот і монет або коштів на рахунках в іноземних банках, цінних паперів, що оплачуються в іноземній валюті, інших міжнародно визнаних резервних активів за умови забезпечення їхньої надійності та ліквідності.

З огляду на те, що при вирішенні проблем системних перетворень питання фінансової стабілізації мають підпорядковане значення,

валютна політика повинна враховувати потреби економічної стратегії держави.

Валютна політика – це комплекс заходів, які здійснюються у сфері міжнародних валютних та інших відносин як центральними банками, так і органами державного управління. Її реалізація має передбачати високий ступінь координації рішень усіх зацікавлених структур із метою забезпечення поточних (тактичних) та кінцевих (стратегічних) цілей економічної політики [33].

При цьому необхідно коригувати проміжні (опосередковані) цілі, щоб забезпечити кінцеві: стабільність цін, високу зайнятість, економічне зростання та підтримку рівноваги платіжного балансу.

Уряд і Національний банк України здійснюють валютну політику відповідно до принципів загальної економічної політики України. Основною метою валютної політики Національного банку України як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни

До пріоритетних цілей валютної політики слід віднести:

- урівноваження платіжного балансу;
- стимулювання експорту;
- стабілізацію валютного курсу,
- забезпечення оптимального ступеня зовнішньої та внутрішньої конвертації національної грошової одиниці;
- забезпечення надійних джерел надходжень валютних цінностей на валютний ринок.

Слід зазначити, що основними інструментами валютної політики є:

- валютне регулювання;
- валютний контроль;
- дисконтна політика;
- девізна політика;
- вибір режиму (системи) валютних курсів;
- зміна зовнішньоторговельного режиму;
- участь у міжнародних договорах;
- валютна безпека.

Зміст валютної політики можна поділити на дві основні частини:

1. Повсякденне оперативне регулювання поточної валютної кон'юнктури, діяльності валютного та золотого ринків. Поточна валютна політика на державному рівні здійснюється Національним банком України за погодженням з Кабінетом Міністрів України.

Основними формами такої політики є:

- дисконтна політика, тобто маневрування обліковою ставкою Національного банку, яка поряд з іншими засобами повинна регулювати

обсяг грошової маси, обсяг сукупного попиту, рівень цін у державі, а також приплив із-за кордону та відтік короткострокових капіталів;

- дивізона політика здійснюється переважно у формі валютної інтервенції, яка являє собою купівлю-продаж Національним банком іноземної валюти, що впливає на курс національної грошової одиниці; продаж або купівля золота з метою бажаного впливу на кон'юнктуру ринку золота; зміна режиму оборотності валют; посилення або послаблення валютних обмежень; диверсифікація валютних резервів, яка дає змогу зменшити збитки від відносного знецінення тих або інших валют, і забезпечення найвигіднішої структури резервних активів; отримання або надання кредитів та субсидій, які використовуються для компенсації розривів, що виникають у міждержавних платежах.

2. Здійснення довгострокових структурних змін у міжнародному валютному механізмі, що реалізуються шляхом участі держави у міждержавних переговорах та угодах.

Значна роль у формуванні довгострокової валютної політики належить таким міжнародним валютно-фінансовим установам, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку.

З цього приводу слід зазначити, що у вересні 1996 р. наша країна заявила про приєднання до статті VIII Статуту МВФ і зобов'язалася не запроваджувати обмежень на здійснення поточних операцій платіжного балансу, в тому числі щодо повернення іноземних кредитів, репатріації іноземних власних коштів та нарахованих відсотків, комісії, пені, переказу за кордон страхових платежів тощо.

Отже, можна зазначити, що довгострокова валютна політика передбачає заходи, які спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності та створення довіри внутрішньої економіки й іноземного бізнесу до національної валюти, стимулювання розвитку експорту, повернення в країну заробленої іноземної валюти тощо

Завданням короткострокової валютної політики є забезпечення стабільного функціонування національної валютної системи, сприяння збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів. Вона передбачає:

- поточне регулювання системи валютних обмежень та системи економічних нормативів, зокрема допуск нерезидентів на ринок державних цінних паперів (ОВДП);
- створення сприятливих умов для вкладів інвесторів, як національних, так і іноземних, у національну економіку;

- оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури за допомогою валютних інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;
- удосконалення правової та організаційної структури валютного ринку;
- здійснення жорсткого контролю за капітальними операціями резидентів та нерезидентів на валютному ринку України;
- удосконалення контролю за експортно-імпортними операціями через налагодження тісної взаємодії всіх органів валютного контролю;
- удосконалення міждержавних розрахунків та опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції, зокрема створення платіжних та валютних союзів;
- проведення курсової політики, яка базується на цільових показниках грошово-кредитної сфери;
- удосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці.

Валютне регулювання – це діяльність держави та уповноважених нею органів, яка спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення операцій з валютними цінностями.

Згідно зі ст. 11 Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” від 19 лютого 1993 р. №15-93 [79] Національний банк України та Кабінет Міністрів України наділені окремими повноваженнями у сфері валютного регулювання.

Національний банк України у сфері валютної політики та валютного регулювання має такі повноваження:

- здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків-нерезидентів;
- видає у межах, передбачених цим Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти про здійснення операцій на валютному ринку України;
- нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;

- установлює методи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;
- установлює за погодженнями з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;
- забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Кабінет Міністрів України у сфері валютного регулювання:

- визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України;
- бере участь у складанні платіжного балансу України;
- забезпечує виконання бюджетної та податкової політики щодо руху валютних цінностей;
- забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду України;
- визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у неконвертованих іноземних валютах, які використовуються у неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Одним із елементів валютної політики є міжнародне валютне співробітництво України та її участь у міжнародних фінансових організаціях. Значна роль у формуванні довгострокової валютної політики належить таким міжнародним валютно-фінансовим установам: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

У квітні 1992 р. на прохання України МВФ та МБРР ухвалили рішення про членство України у цих авторитетних фінансових організаціях. Верховна Рада України 3 червня 1992 р. ухвалила відповідний Закон “Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій”.

Рада директорів МВФ 8 травня 1997 р. зробила оголошення про те, що Україна взяла на себе виконання статті VII Статуту Міжнародного валютного фонду (такі зобов’язання взяли 138 країн світу). Це стало можливим завдяки створенню в Україні таких необхідних передумов, як достатній рівень розвитку валютного ринку, забезпечення внутрішньої конвертованості та стабільності національної валюти.

Важливою складовою валютної політики є валютний контроль. Згідно з чинним законодавством Національний банк України є головним органом валютного контролю, який забезпечує виконання уповноваженими банками та уповноваженими фінансово-кредитними установами функцій щодо здійснення валютного контролю та регламентує відповідальність за порушення валютного законодавства України.

Відповідно до ст. 13 Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” від 19 лютого 1993 р. № 15-93 [79] органами валютного контролю в Україні визначено:

1. Національний банк України, який виконує функції валютного контролю:
  - здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, які Декретом не віднесені до компетенції інших державних органів;
  - забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю.
2. Уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями, що здійснюються резидентами і нерезидентами через ці банки.
3. Державна податкова інспекція України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що здійснюються резидентами і нерезидентами на території України.
4. Міністерство зв'язку України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.
5. Державний митний комітет України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Валютний контроль як дисциплінарно-адміністративний засіб забезпечення дотримання правил та норм регулювання сфери валютних відносин є необхідним елементом організації грошово-кредитної системи будь-якої країни.

Валютний контроль – важлива складова економічної політики держави. Він сприяє стабілізації потоків заощаджень резидентів на етапі, коли довіра до валютної політики держави ще не зміцніла. Зважаючи на вітчизняні реалії, валютний контроль є однією з головних умов здійснення Національним банком політики твердої процентної ставки, оскільки свобода руху капіталів і спекулятивні операції можуть призвести до зменшення обсягів валютних резервів та криз у валютній сфері.

Крім того, валютний контроль сприяє розвитку економіки країни, мобілізуючи національні заощадження для інвестування не в іноземні

підприємства, що дуже важливо в інших умовах, коли досить проблемним залишається залучення іноземних інвестицій.

До елементів валютного контролю належать:

- валютні обмеження, тобто система правових, економічних і організаційних заходів, яка регламентує операції з національною та іноземною валютами, золотом;
- нагляд за валютними операціями;
- реєстрація валютних операцій, тобто констатація юридичних фактів здійснення операцій з метою надання їм законності;
- бухгалтерський облік валютних операцій відповідно до чинних міжнародних і національних стандартів.

Валютний контроль – це сукупність заходів органів валютного контролю, які спрямовані на забезпечення проведення операцій резидентів з іноземною валютою та нерезидентів із національною валютою згідно із чинним валютним законодавством.

Органи валютного контролю можна класифікувати як:

- *фінансові* – центральні банки, міністерства фінансів, валютні бюро, податкові і митні органи;
- *нефінансові (адміністративні)* – органи внутрішніх справ, поліція тощо.

Інститути банківського валютного контролю поділяються:

- за типом власників та їх юридичними правами – на офіційні (центральні банки, МВФ) і ринкові або приватні (комерційні банки, біржі);
- за сферою валютного контролю – на національні (центральні банки країн), міжнародні (регіональні центральні банки) та світові (МВФ) [33].

Повноваження комерційних банків у сфері валютного контролю визначаються статусом агента валютного контролю, який підзвітний Національному банку України. При цьому банки виступають як активні і як пасивні учасники валютних правовідносин. У першому випадку уповноважений банк як активний учасник наділяється контрольними повноваженнями щодо своїх клієнтів. У другому випадку уповноважені банки, будучи пасивними учасниками, як агенти валютного контролю виступають суб'єктами контролю з боку Національного банку України.

Завдання та функції уповноважених банків як агентів валютного контролю впливають із головних напрямів валютного контролю і полягають у:

- визначенні відповідності операцій, що проводяться;

- перевірки виконання резидентами зобов'язань в іноземній валюті, в тому числі зобов'язань із повернення експортної виручки й продажу її частини на внутрішньому валютному ринку;
- перевірки обґрунтованості купівлі іноземної валюти і платежів в іноземній валюті та валюті України, якщо операції проводяться між резидентами й нерезидентами;
- забезпечення повноти і об'єктивності обліку й звітності за валютними операціями.

Валютний контроль базується на таких основних принципах:

- ідентифікації учасників валютних правовідносин як резидентів, так і нерезидентів;
- обліку угод, що є основою для проведення валютних операцій і фіксування їх головних умов, зокрема тих, які визначають порядок проведення операцій, види рахунків;
- ідентифікації платежів із прив'язкою їх до конкретних угод.

Золотовалютні резерви – це резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що складаються з активів, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Згідно з Положенням про основні принципи управління золотовалютними резервами Національного банку України золотовалютний резерв – це високоліквідні активи Національного банку в іноземній валюті 1 групи Класифікатора іноземних валют, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 04.02.1998 № 34, та монетарне золото, що знаходяться в управлінні та обліковуються на балансі Національного банку України.

Згідно зі ст. 47 Закону України “Про Національний банк України” для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк України має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Золотовалютний резерв Національного банку України має валютну та інвестиційну структуру.

Валютна структура золотовалютного резерву складається з визначених часток резервних валют (долари США, євро, СПЗ, швейцарські франки, англійські фунти стерлінгів, японські єни) і монетарного золота.

Для управління валютною структурою золотовалютного резерву встановлюється нормативна валютна структура, що визначається інвестиційною декларацією і з точки зору Національного банку України є оптимальним співвідношенням резервних валют і монетарного золота в складі золотовалютного резерву.

Інвестиційна структура золотовалютного резерву – це сукупність:

- прийнятих фінансових інструментів, у які інвестовані кошти золотовалютного резерву;
- співвідношень обсягу фінансових інструментів у загальному обсязі резерву;
- інших інвестиційних параметрів.

Нормативна інвестиційна структура золотовалютного резерву формується за іноземними валютами (USD, GBP, EUR, CHF).

Крім визначення джерел формування золотовалютних резервів, є потреба у визначенні стратегії та принципів формування резервів. Головними еталонами стратегії формування резервів є:

- визначення достатності та відповідності обсягів золотовалютних резервів кон'юнктурі економіки країни;
- визначення розміру ризиків;
- визначення оптимальної валютної структури золотовалютних резервів;
- визначення оптимальної інвестиційної структури та розрахунок значення дохідності золотовалютних резервів.

Питання оптимальності розміру резервів обумовлене двома головними факторами. Перший фактор – це достатність резервів для підтримання стабільності національної грошової одиниці, що за умови фіксованого режиму валютного курсу вимагає накопичення значних обсягів резервів. Другий фактор – це альтернативність дохідності, адже накопичення гігантських розмірів резервів не є самоціллю Національного банку України. Міжнародні валютні резерви повинні забезпечувати реалізацію державної економічної політики, зокрема і монетарної. Тим більше, що законодавчо визначені основні функції НБУ, які відповідно до Конституції України полягають у забезпеченні стабільності грошової одиниці України, а відповідно до Закону України “Про Національний банк України” НБУ повинен сприяти дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень – цінової стабільності.

Станом на 01.01.2008 обсяг золотовалютних резервів Національного банку України складав 32 462,12 млн. дол. США. У зв'язку з таким обсягом у деяких вчених виникає питання про надлишковість золотовалютних резервів. Для визначення їх оптимального рівня та можливості використання надлишкової величини автори спробували оцінити рівень золотовалютних резервів НБУ за різними критеріями.

У результаті були виділені чотири основні критерії визначення адекватності золотовалютних резервів:

1. *Критерій забезпечення національної грошової одиниці.* За цим критерієм резерви повинні бути достатніми для попередження різкої девальвації чи ревальвації національної грошової одиниці. Він передбачає, що сума резервів є достатньою за умови повного покриття грошової бази країни.

Станом на 01.01.2008 грошова база в Україні становила 141,9 млрд. грн. Відповідно до критерію Рікардо обсяг золотовалютних резервів на рівні 28,1 млрд. дол. США є достатнім.

2. *Критерій покриття імпорту.* Це один з найбільш традиційних критеріїв оцінки достатності міжнародних резервів, за яким величина покриття імпорту залежить від рівня економічного розвитку країни та ситуації на міжнародних ринках. За цим критерієм золотовалютні резерви повинні покривати обсяг трьохмісячного імпорту.

В Україну протягом 2007 р. було імпортовано товарів та послуг на загальну суму 71,877 млрд. дол. США. За оцінками середнього значення розмір трьохмісячного імпорту становить 18,0 млрд. дол. США. Отже, обсяг резервних активів станом на 01.01.2008 дає змогу забезпечити фінансування імпорту товарів та послуг майбутнього періоду впродовж 5,4 місяця.

Цікавим є той факт, що, наприклад, у США у 1948-2003 рр. коефіцієнт достатності міжнародних резервів знаходився в інтервалі від 21 дня до 41 місяця, причому в останні роки він складав близько 25 днів, тобто резерви США були меншими від місячного обсягу імпорту.

3. *Критерій покриття зовнішнього боргу.* Цей показник, відомий під назвою критерій Грінспена, набув широкого застосування після 1999 р. Саме він визначив, що резерви повинні покривати офіційний та гарантований державою зовнішній борг. Відповідно до збірника "Статистика зовнішнього боргу. Керівництво для складачів та користувачів" (МВФ, 2003) валовий зовнішній борг країни класифікується за такими секторами економіки:

- державне управління;
- органи грошово-кредитного регулювання;
- банки;
- інші сектори.

Деякі економісти для аналізу покриття зовнішнього боргу поряд з державним сектором використовують й запозичення приватного сектора економіки. Такий підхід порушує правила розподілу державних та приватних зобов'язань, тому для розрахунку критеріїв мінімального обсягу золотовалютних резервів (ЗВР) автори рекомендують використовувати зовнішній борг державного управління та органів грошово-кредитного регулювання.

Обсяг валового зовнішнього боргу України на 1 січня 2008 р. становив 84,5 млрд. дол. США (260 % до ЗВР та 60,2 % до ВВП). Причому на кінець 2007 р. обсяг боргу сектора державного управління становив 14,7 млрд. дол. США, або 17,4 % від валового зовнішнього боргу України, та 42,5 % від резервних активів НБУ.

Необхідно зазначити, що в результаті погашення кредитів, наданих МВФ та ЄБРР, обсяг зовнішніх зобов'язань протягом 2007 р. скоротився на 47,5 % – до 0,5 млрд. дол. США.

Отже, відповідно до критерію Грінспена загальна сума зовнішніх зобов'язань, що враховується при розрахунку, становить 15,2 млрд. дол. США, або 46,8 % до поточного обсягу золотовалютних резервів НБУ. Таким чином критерій покриття зовнішнього боргу повністю виконується.

4. *Комбіновані критерії.* Ці показники формуються шляхом поєднання вищезгаданих критеріїв оцінки мінімального розміру міжнародних валютних резервів. Найбільш вузьким є критерій Редді, за яким мінімальний розмір резервів повинен бути не менший від суми імпорту за 6 місяців та платежів за зовнішнім боргом протягом року. Критерій Редді краще використовувати для визначення оптимального, а не мінімального обсягу валютних резервів.

Якщо врахувати, що обсяг імпорту товарів та послуг в Україні за 6 місяців у середньому становить 35,9 млрд. дол. США, а платежі за обслуговування державного зовнішнього боргу протягом 2007 р. склали 2,3 млрд. дол. США, то відповідно до критерію Редді обсяг резервів повинен становити 38 млрд. дол. США. Тому поточний обсяг у 32,5 млрд. дол. США не зовсім відповідає вимогам цього критерію. Однак, якщо взяти до уваги те, що відповідність критерію становить 85 %, обсяг золотовалютних резервів можна вважати достатнім.

Ще одним видом комбінованих критеріїв є критерій Гвідотті, за яким обсяг резервів є достатнім, якщо він дозволяє країні обходитися без зовнішніх запозичень протягом 12 місяців. Він розраховується шляхом суми річних платежів за обслуговування зовнішнього боргу країни та сальдо платіжного балансу. Згідно з вимогами цього критерію обсяг золотовалютних резервів повинен становити 8,2 млрд. дол.

США. Отже, золотовалютні резерви НБУ у 4 рази перевищують вимоги критерію Гвідотті.

Високі темпи накопичення офіційних резервних активів містять в собі великий кризовий потенціал, в тому числі у перспективі: підвищення інфляційного тиску, надлишкових інвестицій та відповідно виникнення переоцінених активів; труднощі при реалізації грошово-кредитної політики. З цим уже зіткнулися КНР, Республіка Корея, Індія, Росія та інші країни.

Вирішенням проблеми накопичення надлишкових офіційних резервних активів у складі міжнародної ліквідності може бути їх диверсифікація. Центральні банки розширюють спектр інвестиційних інструментів, які входять в склад міжнародних резервів, а також збільшують середню дюрацію активів.

На початку третього тисячоліття виникла ситуація, коли багато країн, побоюючись залежності від американської валюти, почали вивчати можливості нетрадиційного використання золотовалютних резервів.

Нетрадиційну схему управління міжнародними резервами одним з перших використав уряд Сінгапуру. У 1990 р. було створено Інвестиційну корпорацію, якій надано право керувати коштами в розмірі 100 млрд. дол. окремо від валютних резервів. Ці кошти не можна було використовувати на цілі грошово-кредитної політики.

Враховуючи сінгапурський досвід, у 2005 р. в Республіці Корея створили незалежну організацію – Кореїська інвестиційна корпорація. Центральний банк Республіки Корея передав в управління корпорації 20 млрд. дол. зі складу золотовалютних резервів, ще 3 млрд. дол. були перераховані із стабілізаційного фонду Міністерства фінансів. Згідно з умовами створення корпорації Центральний банк Республіки Корея зберіг за собою право при необхідності відкликати надані в управління кошти.

У Китаї в 2004-2006 рр. з офіційних резервних активів трьом великим банкам, які знаходяться у державній власності, було передано близько 60 млрд. дол. з метою збільшення їх власного капіталу, реформування та наступної приватизації.

У 2007 р., коли золотовалютні резерви Китаю перевищили 1 трлн. дол., виникла проблема ефективного використання фінансових ресурсів. У Китаї побоюються кризи долара США, тому орієнтуються на використання резервів для придбання власності за кордоном, а також на створення стратегічних резервів нафти та інших видів сировини.

На думку спеціалістів, валютні кошти у розмірі 300-400 млрд. дол. цілком можуть бути використані для інвестування в економіку країн та для розширення імпорту інвестиційних товарів.

Для більш ефективного використання валютних резервів у Китаї було створено Державне інвестиційне агентство. У Тайвані близько 15 млрд. дол. з резервних активів були перераховані спеціалізованим банкам для здійснення місцевих інвестиційних проектів.

Уряд Індії підготував план, відповідно до якого частину акумульованих золотовалютних резервів заплановано використати для розвитку промислової інфраструктури, зокрема на будівництво доріг, електростанцій тощо. На ці цілі у 2005 р. було спрямовано близько 15 млрд. дол.

Уряд Німеччини розглядає можливість використання офіційних валютних ресурсів для фінансування інноваційних технологій та підтримки досліджень у галузі високих технологій.

Темпи зростання золотовалютних резервів в Україні дозволяють припустити, що найближчим часом виникне питання про зниження витрат на їх формування, раціональне та ефективне використання, зокрема за допомогою відповідної функціональної економічної системи.

У зв'язку з цим одним з напрямів вирішення проблеми концентрації великого обсягу валютних активів може бути виділення спеціальних інвестиційних фондів, які дотримуються ринкових стратегій, що спрямовані перш за все на стимулювання економічного зростання та диверсифікацію економіки.

Валютний ринок України в 2007 р. стабільно розширювався і демонстрував стійке перевищення пропозиції іноземної валюти над попитом на неї. Обсяг чистої пропозиції іноземної валюти становив 11 млрд. дол. США. При цьому пропозиція безготівкової іноземної валюти зростала вищими темпами, ніж попит на неї – 153,6 % та 137,0 % відповідно.

Підвищення пропозиції іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку зумовлювалося збільшенням надходжень іноземної валюти на 42,0 %. Основними джерелами валютних надходжень були виручка від експорту товарів та послуг (45,8 %), зовнішні запозичення (27,5 %) та іноземні інвестиції (7,8 %).

Протягом 2007 р. спостерігалось перевищення пропозиції іноземної валюти над попитом. Національний банк України врівноважував валютний курс в основному через купівлю іноземної валюти. Починаючи з вересня цього року, попит на іноземну валюту підвищився, і Національний банк України істотно зменшив обсяги купівлі іноземної валюти на міжбанківському ринку. Сальдо валютних інтервенцій

Національного банку України становило майже 7,6 млрд. дол. проти 0,9 млрд. дол. США у 2006 р.

На готівковому сегменті валютного ринку впродовж 2007 р. спостерігалось перевищення попиту на іноземну валюту, яке становило 4,4 млрд. дол. проти 3,6 млрд. дол. США у 2006 р. Починаючи з вересня цього року спостерігалось прискорене зростання попиту на євро при зниженні попиту на долари США. Перевищення пропозиції спостерігалось і за російськими рублями.

Національний банк України у 2007 р. продовжив удосконалення норм валютного регулювання, пов'язаних з експортом та імпортом капіталу. Водночас формувалися умови для розширення сфери використання національної валюти та підвищення загального попиту на неї.

У сфері банківського кредитування Національний банк підтримав ініціативу Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) щодо запровадження в Україні програми фінансування вигідних проєктів для вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності у гривні. Були внесені зміни до Положення про відкриття та функціонування кореспондентських рахунків банків-резидентів та нерезидентів в іноземній валюті та кореспондентських рахунків банків-нерезидентів у гривні. Зазначені зміни надали ЄБРР правові підстави для кредитування вітчизняних резидентів у гривні через кореспондентські рахунки, відкриті в уповноважених банках України, що сприяло не лише довгостроковому фінансуванню українських підприємств, а й зниженню їх валютних ризиків з одночасним підвищенням попиту на гривню.

З метою створення сприятливих умов для реалізації стратегічно важливих для економіки України проєктів, що фінансувалися за рахунок іноземних кредитів, залучених під державні гарантії, були внесені зміни до Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою. Ці зміни дозволяли резидентам-позичальникам накопичувати цільові кошти в іноземній валюті для повернення основних сум кредитів та сплати інших платежів за користування кредитами в іноземній валюті, які отримані за міждержавними і міжурядовими угодами та угодами під державні гарантії протягом їх дії.

У 2007 р. були запроваджені зміни до Порядку отримання резидентами кредитів, позик в іноземній валюті від нерезидентів і надання резидентами позик в іноземній валюті нерезидентам.

Для недопущення безпідставного відтоку капіталу за межі України через сплату резидентами-позичальниками завищених процентів за кредитами та позиками в іноземній валюті застосовувалися обмеження їх граничної вартості.

Національний банк України з 1 січня 2008 р. запровадив реєстрацію договорів уповноважених банків про залучення короткострокових зовнішніх кредитів в іноземній валюті, яка дозволяє підвищити якість моніторингу не лише зазначених валютних операцій, а й загальної динаміки валового зовнішнього боргу України.

Регулювання імпорту і експорту капіталу

Згідно із ст. 30 Закону України “Про Національний банк України” Національний банк регулює імпорт та експорт капіталу відповідно до законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність та системи валютного регулювання і валютного контролю. Основним документом, на підставі якого можна дослідити процес регулювання імпорту і експорту є платіжний баланс.

Визначення засобів покриття дефіциту платіжного балансу і стратегії використання резервів – одне з головних завдань при управлінні зовнішньоекономічним сектором економіки України. На сьогодні стан платіжного балансу, сальдо його поточного рахунку та рахунку операцій із капіталом, фінансових операцій є одним із базових показників для визначення напрямків політики валютного регулювання, вирішення питання про надання чергового траншу позики МВФ та одержання кредитів від закордонних фінансових організацій. Саме стан платіжного балансу відображає фінансові потреби й можливості держави, а також дає уявлення про співвідношення між потенційно необхідним та реальним зовнішнім фінансуванням від’ємного сальдо.

Платіжний баланс України складається за принципами, які визначені Міжнародним валютним фондом. З цього приводу слід зазначити, що Міжнародному валютному фонду доручено нагляд за світовою валютною системою, що визначено в 1944 р. у Бреттон-Вудсі на міжнародній фінансово-економічній конференції, де було створено Світову валютну систему та МВФ, а також розроблено механізм регулювання платіжних балансів країн, усунення валютних обмежень за поточними операціями, впливу на ступінь мобільності капіталів. За вимогами розділу 5 статті VIII та розділу 3 (б) статті IV “Статей угоди Міжнародного валютного фонду” країни-члени зобов’язані надавати МВФ дані з платіжного балансу, які необхідні йому для виконання функцій.

У платіжному балансі фіксуються всі операції між резидентами та нерезидентами держави, за якими потоки товарів і капіталів перетинають кордони економічної території України.

Платіжний баланс – це структура макроекономічних показників, що відображає результати зовнішньоекономічної діяльності держави

за відповідний проміжок часу та джерела її фінансування. Тобто за визначенням та методологією складання платіжний баланс повинен урівноважувати обсяги зовнішньоторговельної діяльності країни за їх видами і станом розрахунків.

Операції платіжного балансу – це зміна права власності на товари чи фінансові активи, надання послуг або капіталу, в широкому розумінні – зменшення або збільшення багатств країни.

Платіжний баланс складається з поточного рахунку товарів та послуг і рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій, які конструюються зі збалансованих між собою різних джерел інформації.

Структура платіжного балансу може бути представлена так:

Поточний рахунок:

- товари;
- послуги;
- доходи;
- поточні трансферти.

Рахунок операцій із капіталом та фінансових операцій:

А. Рахунок операцій з капіталом:

- капітальні трансферти.

Б. Фінансовий рахунок:

- прямі інвестиції;
- портфельні інвестиції:
- активи;
- пасиви;
- інші інвестиції.

Резервні активи:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція у МВФ;
- інші зарубіжні активи.

Поточний рахунок – це рух реальних цінностей через державний кордон. Від’ємне сальдо на поточному рахунку свідчить про те, що імпорт реальних цінностей перевищує їх експорт, тобто країна потребує зовнішнього фінансування та є споживачем іноземного капіталу. До агрегованих статей поточного рахунку належать: товари (загального користування, для переробки, придбані в портах транспортними організаціями, ремонт товарів, немонетарне золото); послуги (транспортні послуги, комунікаційні, будівельні, страхові, фінансові, комп’ютерні, урядові); дохід (від оплати праці працюючим за кордоном, від інвестицій, від дольової участі в капіталі та відсотки

за борговими зобов'язаннями); поточні трансферти (безплатні надходження сектора державного управління та грошові перекази тих, хто працює за кордоном).

На рахунку операцій з капіталом відображаються всі виплати за капітальними трансфертами і за придбання або розміщення нематеріальних, нефінансових активів. Зазначені операції пов'язані з придбанням або розміщенням основних фондів, а також переобліку прав власності на них.

Рахунок фінансових операцій обліковує всі операції, пов'язані зі зміною права власності на іноземні фінансові активи або пасиви країни, і складається з таких статей:

1. *Прямі інвестиції* – категорія міжнародної діяльності, яка відображає прагнення інституційної одиниці – резидента однієї країни чинити стійкий вплив на діяльність підприємства іншої країни. Вкладання коштів класифікується як прямі інвестиції, якщо вони забезпечують 10 % участі у підприємстві. Джерелом інформації для обліку прямих інвестицій є щоквартальна звітність Держкомстату України, а також банківська звітність про рух коштів на кореспондентських рахунках та форма № 4-ПБ “Звіт про міждержавний рух капіталів у формі прямих інвестицій”. Інвестиції можуть набувати таких форм: акціонерний капітал, реінвестований прибуток, інший капітал.

2. *Портфельні інвестиції* – цінні папери, що дають право на участь у капіталі, та боргові цінні папери, за винятком зареєстрованих у прямих інвестиціях та резервних активах. Для розрахунку статті “Портфельні інвестиції” використовується інформація Міністерства фінансів України про комерційні борги, дані банківської звітності про рух коштів на кореспондентських рахунках та щоквартальна форма звітності комерційних банків про міждержавний рух капіталів у формі портфельних інвестицій, де відображено рух капіталів у формі портфельних інвестицій за видами вкладень у цінні папери і секторами економіки.

3. *Інші інвестиції* – торговельні кредити, спрямовані на надання продавцем кредитів безпосередньо покупцю товарів; позики, що надаються кредитором боржнику у вигляді певної суми коштів, включаючи платежі за угодами репо і виплати основної суми боргу за фінансовим лізингом. Вони класифікуються за активами і пасивами, а також за чотирма типами інструментів: торгові кредити, позики, валюта і депозити, інші активи та пасиви.

Моніторинг довгострокових кредитів здійснюється на основі даних банківської звітності та Міністерства фінансів України. Торговельні

кредити включають зміну поточної заборгованості за експортно-імпортними операціями об'єктів господарювання, яка обраховується на основі даних Держкомстату про кредиторську та дебіторську заборгованість. Інші короткострокові зобов'язання відображають також прострочену заборгованість перед нерезидентами за залученими кредитами, інші короткострокові активи – чисте збільшення готівкової іноземної валюти позабанківською системою.

4. *Резервні активи*, які відображають зміни в запасах монетарного золота і валюти, що знаходяться під контролем Національного банку України. Ці зміни розраховуються як різниця залишків на початок і кінець звітного періоду з подальшою поправкою на курсову різницю. До резервних активів Національного банку України не належать валютні кошти, що знаходяться на депозитах у банках-резидентах.

Резервні активи на світовому фінансовому ринку інвестуються у високоліквідні та максимально надійні грошові інструменти – казначейські векселі, акції крупних компаній, частину коштів, яка покладена на депозити в іноземних банках.

До основних видів резервних активів належать такі:

1. *Монетарне золото* – золото проби не нижче 995/1000, яке знаходиться у сховищах центральних банків або уряду і в будь-який момент може бути продане в обмін на іноземну валюту на світовому ринку або міжнародним організаціям.

2. *Резервна позиція у МВФ* – сума резервного траншу (частки) країни у МВФ або боргу зі сторони МВФ цій країні.

3. *Валютні активи* – найбільш вагома частина міжнародних активів, що складається із вимог до нерезидентів у формі іноземної валюти, банківських депозитів, цінних паперів уряду, фінансових деривативів, акцій приватних підприємств та вимог, що виникають у результаті угод між національним та іноземними центральними банками, а також урядовими органами.

У фінансовій частині платіжного балансу, яка згідно з визначенням, відображає потоки реальних і фінансових ресурсів, відображені не запаси, а потоки резервних активів, тобто зміни у рівні резервних активів на початок і кінець року.

Сальдо на рахунку відображає чистий приріст чи зменшення національного доходу внаслідок зовнішньоекономічних взаємовідносин країни.

Разом із сальдо поточного рахунку товарів та послуг сальдо рахунку операцій із капіталом та фінансових операцій складають сальдо платіжного балансу.

Джерелами інформації для складання платіжного балансу є дані, які надають до управління платіжного балансу Національного банку України, Держкомстат, Держкоммит, Міністерство зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі, Державна податкова адміністрація, банки та інші організації та установи (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Макроекономічні показники, за якими можна оцінити процес регулювання експорту та імпорту

Показники	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	204 190	225 810	267 344	345 113	441 452	544 153	712 945	950 503
У порівняльних цінах	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,6	102,1
Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення), млн. грн.	32 573	37 178	51 011	75 714	93 096	125 253,7	188 486	136 971
У порівняльних цінах	120,8	108,9	131,3	128,0	101,9	119,0	129,8	–
Експорт товарів та послуг, млн. дол. США	21 086	23 351	28 953	41 291	44 378	50 239	64 001	85 612
Темпи зростання до попереднього року, %	109,5	110,7	124,0	142,6	107,5	113,2	127,4	135,3
Імпорт товарів та послуг, млн. дол. США	20 473	21 494	27 665	36 313	43 707	53 307	71 877	100 132
Темпи зростання до попереднього року, %	114,1	105,0	128,7	131,3	120,4	122,0	134,8	140,1
Коефіцієнт обслуговування зовнішнього боргу, %	14,6	12,0	11,8	10,7	14,7	17,3	18,0	–
Валові міжнародні резерви в місяцях імпорту майбутнього періоду	1,7	1,9	2,4	2,6	4,5	3,7	4,7	6,4
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу	3,7	7,5	5,8	10,6	2,9	–1,5	–4,2	–7,1

Уповноважені банки, які мають ліцензію на здійснення операцій з іноземною валютою, рахунки в іноземних банках або рахунки іноземних банків-кореспондентів і працюють з готівковою валютою, подають Національному банку України звіт за формою 1-БП.

Форма 1-БП заповнюється за кожною валютою, за якою відкрито “ностро” – рахунок у закордонному банку або “лоро” – рахунок банку

нерезидента в українському банку, а також за кожним зарубіжним партнером. Якщо “лоро” – рахунок банку-нерезидента відкрито у національній валюті, про операції на цьому рахунку також надається звіт. Для кожного кореспондентського рахунку заповнюється окрема форма. Залежно від його характеру сальдо на початок періоду записується у вимоги або зобов’язання банку. Так само заповнюється і сальдо на кінець періоду. При цьому потрібно, щоб сальдо на кінець періоду у формі 1-ПБ відповідало даним бухгалтерської звітності та обов’язково збігалось із залишками на початок наступного звітного періоду.

Про рух коштів на кореспондентських рахунках інформація подається за всіма операціями за кредитом та дебетом. Для кодування операцій згідно з класифікацією статей платіжного балансу банк використовує перелік кодів. Дані відображають так: для ностро-рахунків за кредитом – надходження коштів, за дебетом – їх вибуття; для лоро-рахунків за кредитом – кошти сплачені (вибуття з рахунку), за дебетом – надходження коштів на рахунок.

Емісія власних боргових зобов’язань та операції з ними

Національний банк України здійснює депозитні операції з банками шляхом емісії власних боргових зобов’язань або укладення депозитних договорів. Депозитний сертифікат Національного банку – це один з монетарних інструментів, що є борговим цінним папером Національного банку в бездокументарній формі, який засвідчує розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку.

Національний банк здійснює операції з власними борговими зобов’язаннями шляхом емісії депозитних сертифікатів за такими строками: один день (овернайт); до 14 днів; до 365 днів.

Депозитні сертифікати овернайт розміщуються щоденно через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів.

Депозитні сертифікати строком до 14 днів або до 365 днів розміщуються шляхом проведення кількісного або процентного тендера кожного четверга.

Залежно від ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку, та стану ліквідності банків Національний банк може оголошувати позачергові тендери з розміщення депозитних сертифікатів, про що повідомляє банкам за допомогою засобів електронної пошти.

Національний банк установлює для всіх банків однакові умови залучення коштів і проводить операції з банками – юридичними

особами, які забезпечують своєчасне і в повному обсязі формування обов'язкових резервів; забезпечують своєчасне перерахування коштів за результатами попередньо проведених тендерів з розміщення депозитних сертифікатів.

Для окремих випусків депозитних сертифікатів можуть установлюватися додаткові обмеження щодо потенційних власників.

З метою оптимізації рівня ліквідності банків і забезпечення збалансованості пропозиції грошових коштів та попиту на них Національний банк України протягом 2007 р. проводив депозитні операції з банками шляхом розміщення депозитних сертифікатів Національного банку України. Крім того, з банками укладалися договори банківського вкладу (депозиту), розміщеного в Національному банку України, майнові права за якими надавалися в забезпечення кредитів рефінансування. Загальний обсяг проведення операцій з мобілізації коштів банків у 2007 р. становив 109,8 млрд. грн. (у 2006 р. – 6,8 млрд. грн.).

Упродовж 2007 р. проведено 119 тендерів, за результатами яких було розміщено депозитних сертифікатів номінальною вартістю 1000 тис. грн. на загальну суму 109 649 млн. грн. (у 2006 р. – 610 млн. грн.). Рівень процентних ставок за коштами, які залучені за депозитними сертифікатами, встановлювався залежно від загальної ситуації на грошово-кредитному ринку з урахуванням рівня процентних ставок за кредитами та депозитами на міжбанківському ринку. Середньозважена процентна ставка за коштами, які залучені за депозитними сертифікатами у 2007 р., становила 0,7 % річних (у 2006 р. – 0,95 % річних).

Обсяг коштів банківського вкладу (депозиту), розміщеного в Національному банку України, майнові права за яким було надано в забезпечення кредитів рефінансування, становив 124,5 млн. грн. (у 2006 р. – 15 млн. грн.), а середньозважена процентна ставка була на рівні 6,6 % річних (у 2006 р. – 6,8 % річних).

З метою регулювання ліквідності банків у 2007 р. було здійснено дострокове погашення депозитних сертифікатів на загальну суму 2 630 млн. грн.

Розділ 4

ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ ДРУГОГО РІВНЯ

4.1. КОМЕРЦІЙНИЙ БАНК ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Банки відіграють ключову роль в кредитно-фінансовій системі країни, концентруючи основну частину її ресурсів. У сучасних умовах важко дати точне і однозначне визначення такого універсального поняття як банк. Банк, який безумовно є найважливішою фінансовою установою з економіці, може розглядатися як джерело кредиту для бізнесу і домашніх господарств, як установа для зберігання коштів і розміщення ресурсів з метою отримання доходу, як консультант з фінансових операцій і посередник при грошових розрахунках.

Однак визначення поняття “банк” має не лише теоретичне, але й практичне значення, зокрема при державному регулюванні діяльності банківських установ.

Суперечливість між функціональними можливостями банків як фінансових структур та обмеженістю і зарегламентованістю їх діяльності робить надзвичайно актуальним правильне визначення поняття “банк”, особливо у законодавчо-нормативних актах. Будь-яка двозначність в тлумаченнях створює можливості для використання функціональних переваг банківської діяльності або для уникнення законодавчих та нормативних обмежень у діяльності установ.

У першому Законі України “Про банки та банківську діяльність” був застосований надто широкий підхід до визначення поняття “банк”. У Законі України від 1991 р. банком названо будь-яку установу, що виконує функції кредитування, касового і розрахункового обслуговування народного господарства та здійснює інші банківські операції, передбачені цим законом (ст. 3). При цьому в Законі названо 16 банківських операцій і не вказано, чи всі ці операції банк повинен виконувати, чи тільки одну з них для того, щоб одержати відповідний статус.

У Законі України “Про банки і банківську діяльність”, який прийнятий Верховною Радою України 7 грудня 2000 р., зазначено, що банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та

розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [63].

У законодавствах різних країн існують значні відмінності у визначенні поняття “банк”. Проте, як зазначає М.І. Савлук, можна виділити спільне у визначенні банку в правовому аспекті. Банк у правовому відношенні в різних країнах визначається як фінансовий посередник, що виконує одну чи кілька віднесених законом до банківської діяльності операцій [17, с. 524].

Банк перш за все є економічним суб’єктом, особливим підприємством, яке виробляє специфічний продукт – гроші, платіжні кошти і надає різні послуги фінансового характеру. Тому доцільно дати визначення банку з економічної точки зору.

М.І. Савлук висвітлює сутність банку з точки зору виконуваних операцій. Комерційні банки – це кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів [17].

Аналіз історії банківської справи, сутності та механізму банківської діяльності дозволяє віднести до основної діяльності банку комплекс із трьох посередницьких операцій:

- залучення грошових вкладів;
- надання кредитів і створення платіжних засобів;
- здійснення розрахунків між клієнтами.

Виконання цього комплексу операцій можна вважати визначальною економічною ознакою банку. Перелічені операції є базовими, вони створюють первинну сферу банківської діяльності. При невиконанні будь-якої з цих операцій зв’язок між попитом і пропозицією на грошовому ринку буде розірваний, або він повинен здійснюватися у формі прямих контактів між продавцями і покупцями грошей.

Отже, комплекс із трьох базових операцій – депозитних, кредитних і розрахункових – створює первинну сферу банківської діяльності, а фінансовий посередник, що виконує цей комплекс, є банківським інститутом, банком в економічному розумінні.

Насправді банківські посередники, крім базових, можуть виконувати й багато інших, не базових, але потрібних для грошового ринку операцій. При цьому вони не перестають бути банками, тому що забезпечують комплекс базових операцій. Такі банки прийнято називати універсальними. Якщо фінансовий посередник виконує не всі базові операції, а тільки одну чи дві з них, чи можна його вважати банком в економічному розумінні? На нашу думку, якщо такий посередник не

забезпечує комплексу базових операцій грошового ринку, він не є банком у повному розумінні цього слова, а скоріше це частина такого банку, який може існувати тільки в кооперації з іншими подібними посередниками, що виконують решту базових операцій грошового ринку. Такі банки називають спеціалізованими.

Розглянуте визначення економічної сутності банку не є суто теоретичним, відірваним від реальної дійсності. Воно принципово не суперечить правовому визначенню, яке існує у практиці різних країн, оскільки вказані три базові операції, що конституують банк як економічне явище, обов'язково присутні у переліку операцій, які законодавство дозволило виконувати банкам. Саме ці операції в багатьох країнах заборонені для виконання небанківськими фінансовими посередниками.

Проте банки як суб'єкти фінансового ринку, на думку науковців, мають дві принципові ознаки, що відрізняють їх від інших суб'єктів.

По-перше, для банків характерним є подвійний обмін борговими зобов'язаннями. Вони розміщують власні боргові зобов'язання (депозити, ощадні сертифікати тощо), а мобілізовані таким чином кошти розміщують в боргові зобов'язання та цінні папери, які випущені іншими. Це відрізняє банки від фінансових брокерів та дилерів, які не випускають власних боргових зобов'язань.

По-друге, для банків характерне прийняття на себе безумовних зобов'язань з фіксованою сумою боргу перед юридичними та фізичними особами. Цим вони відрізняються від інвестиційних фондів, які всі ризики, пов'язані зі зміною вартості активів та пасивів, розподіляють серед своїх акціонерів [25, с.15].

Визначення сутності банку через його базові операції поширюється як на комерційні, так і на центральні банки. Адже центральні банки приймають депозити, видають позички і здійснюють розрахунки, але мають справу не з господарюючими суб'єктами, а з самими банками. Проте цей факт не змінює ситуації по суті – центральний банк є банком банків і в цьому розумінні його стосуються вимоги до базових банківських ознак. Якби це було не так, то вказані ознаки напевно чи були б достатніми для визначення сутності банку взагалі [87, с. 440].

Поєднуючи усе вищесказане можна стверджувати, що банк – це універсальне фінансове підприємство, яке здійснює професійне управління ресурсами суспільства в їх грошовому виразі й виконує відповідні специфічні функції в економіці на законній підставі та під юрисдикцією державних органів, що забезпечують регулювання і контроль банківської діяльності.

Розширити поняття сутності комерційного банку можна через визначення принципів діяльності банку та його цілей. Для досягнення основної мети діяльності банку необхідно:

- здійснювати надання якісних банківських послуг;
- сприяти економічному розвитку корпоративних клієнтів і поліпшенню добробуту індивідуальних клієнтів на основі взаємовигідного партнерства;
- отримувати максимальний прибуток для власного розвитку;
- завойовувати і утримувати передові позиції на фінансовому ринку країни [8].

Стратегічна ціль комерційного банку – бути найбільш надійним універсальним (чи спеціалізованим) банком країни, зорієнтованим на інтереси клієнтів, лідером у наданні повного спектра якісних послуг на всіх сегментах фінансового ринку, сприяти інтеграції у міжнародні ринки грошових коштів і капіталів [8].

Якщо комерційні банки хочуть досягти своїх формальних цілей, вони повинні мати довгострокову націленість на прибуток, але поряд з цим вони прагнуть досягти цілого ряду вторинних цілей, хоча і з різною ефективністю. Частково ці цілі доповнюють та пом'якшують одна одну (додаткові цілі), частково вони заважають одна одній (конкуруючі цілі) [8].

Банки виконують в ринковій економіці такі функції:

- посередництво при кредитуванні;
- посередництво при платежах;
- мобілізація грошових доходів та заощаджень і перетворення їх в капітал;
- створення кредитних знарядь обігу (банкнот, чеків, векселів), що замінюють металеві гроші [8].

Безпосереднє надання вільних грошових ресурсів їх власниками для позики промисловим і торговим підприємцям наштовхується на ряд перепон, а саме:

- розміри грошового капіталу, що пропонується як позика, можуть не відповідати розмірам попиту на позиковий капітал;
- строки вивільнення грошових капіталів у їх власників досить часто не співпадають зі строками, на які ці капітали потрібні позичальникам;
- перепорою для прямого кредитування власниками вільних грошових ресурсів може бути недостатність інформації про кредитоспроможність позичальників, а отже і великий ризик втрати грошей [8].

Банки, виступаючи посередниками, усувають всі перепони на шляху до прямого кредитування. Вони мобілізують вклади різних розмірів та різних строків, тому можуть надавати підприємствам, які функціонують, кредити в необхідній їм сумі і на необхідні терміни (строки). Водночас, спеціалізуючись на проведенні кредитних операцій, банки мають можливість достовірно визначити кредитоспроможність своїх клієнтів-позичальників [8].

З посередництвом при кредитуванні тісно пов'язана функція посередництва при платежах. Під час здійснення операцій підприємцям необхідно займатися веденням каси – прийомом грошей від клієнтів, їх виплатою, зберіганням готівки, записом всіх грошових надходжень і видач на відповідних рахунках. Виступаючи посередником при платежах, банки беруть на себе виконання цих операцій для своїх клієнтів [8].

Особлива функція банку – мобілізація грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у капітал. Громадяни отримують грошові доходи, частину з яких на короткий чи тривалий час акумулюють для майбутніх витрат. Ці грошові доходи і заощадження самі по собі не є капіталом і за відсутності банків та інших кредитних установ перетворювалися б у “мертві” гроші (скарби). Банк мобілізує ці грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів, у результаті чого вони перетворюються в позиковий капітал, який використовується суб'єктами господарчої діяльності для розвитку своїх підприємств. Таким чином окремі грошові доходи і заощадження за допомогою банків у кінцевому підсумку перетворюються в капітал.

Отже, в сучасній ринковій економіці з розподілом праці банківська система має велике значення завдяки тому, що вона пов'язана з усіма секторами економіки.

Найбільш важливі завдання банків (економічна функція) полягають у:

- наданні можливостей для необхідного фінансування промислових підприємств, державних бюджетів і приватних господарств;
- наданні можливостей для вкладання грошових коштів з метою нагромадження заощаджень в народному господарстві;
- забезпеченні безперебійного грошового обігу і обігу капіталу [8].

Банківська справа, як правило, є досить вигідним бізнесом, який керується певними принципами:

1. *Правовий режим здійснення банківської діяльності.* Основні параметри організації та функціонування національних банків повинні наближатися до загальноприйнятих стандартів і норм. Нині використовуються стандарти і норми, рекомендовані Базельським комітетом із питань банківського нагляду (Швейцарія) [8].

2. *Прибутковість*. Прибуток – це те, без чого банк не може існувати, без чого втрачається зміст його економічного обслуговування. Але отримати якомога більший прибуток банк зможе лише тоді, коли він найкраще задовольнить потреби свого клієнта, якщо клієнт, отримавши банківську послугу, в свою чергу також отримає прибуток [8]. Отже, спільна мета діяльності банку і клієнта – прибуток.

3. *Договірний характер відносин між банком та клієнтами*. Клієнти самостійно вибирають банки для кредитно-розрахункового та касового обслуговування, можуть обслуговуватися за всіма видами банківських операцій в одному чи кількох банках [8].

4. *Принцип “дешевше купити – дорожче продати”*. Стратегія банку полягає в найбільш дешевому придбанні ресурсів і продажі їх за найбільш високою ціною. Крім того, необхідно враховувати фактори зниження ризику втрат шляхом підбору надійних клієнтів, отримання гарантій, диверсифікації капіталу при освоєнні різних ринків позичкового капіталу [8].

5. *Основне (незмінне) правило*: все для клієнтів, для їх безпеки, на підставі партнерських відносин, на принципі взаємної зацікавленості. Цей принцип діяльності ґрунтується на тому, що комерційні банки – ризикові підприємства, але ризикувати вони можуть лише розміром свого капіталу [8].

В умовах ринку банк і клієнт обирають один одного, а тому, на думку провідних банкірів, найважливішим активом, який не відображається в балансі банку, є довіра з боку його клієнтів. Вступаючи у взаємовідносини з банком, клієнт дає йому своєрідний аванс довіри, який банк повинен виправдати.

Комерційні банки класифікуються за такими ознаками:

- форма власності;
- організаційно-правова форма;
- належність капіталу;
- масштаби діяльності;
- обсяг та різноманітність здійснюваних операцій;
- розмір активів тощо.

За формами власності виділяються державні та колективні банки. В Україні діють два державних банки другого рівня – ВАТ “Державний ощадний банк” та Укрексімбанк. Обидва державні банки створені у формі відкритих акціонерних товариств. Колективних банків на 01.01.2009 було зареєстровано 195. За даними, наведеними в табл. 4.1, можна проаналізувати значення державних банків для банківської системи.

**Показники діяльності державних банків України
у 1998-2008 рр. [5]**

Показники	1998		2002		2004		2006		2008	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Розмір активів:										
Ощадбанк	1 167 268	5,4	4 989 065	7,4	5 071 054	3,8	18 649 603	5,5	57 788 082	6,2
Укрексімбанк	1 66 328	7,3	4230 259	6,2	5 296 448	3,9	11 590 403	3,4	48 324 707	5,2
Разом активів державних банків	2 733 596	12,8	9 219 324	13,6	1 0367 502	7,7	30 240 006	8,9	106 112 789	11,5
Всього активів по банківській системі	21 428 944	100,0	67 773 519	100,0	134 347 880	100,0	340 179 288	100,0	926 086 498	100,0
Розмір капіталу:										
Ощадбанк	159 200	3,3	251 557	2,5	355 421	1,9	1 791 394	4,2	15 471 943	13,0
Укрексімбанк	221 967	4,6	415 897	4,2	614 472	3,3	1 840 097	4,3	4 505 833	3,8
Разом капітал державних банків	381 167	7,9	667 454	6,7	969 893	5,3	3 631 491	8,5	19 977 776	16,8
Всього капіталу по банківській системі	4 842 684	100,0	9 983 426	100,0	18 421 431	100,0	42 566 109	100,0	119 263 048	100,0

За останні одинадцять років питома вага активів державних банків майже не змінилася, а питома вага капіталу державних банків зростає більше ніж у два рази. Перш за все це відбулося за рахунок суттєвого збільшення капіталу Ощадбанку у 2008 р. Проте хоча обидва державні банки належать до групи найбільших банків України, їх роль у банківській системі країни не є вирішальною.

Іншою суттєвою ознакою є організаційно-правова форма банку. Закон України “Про банки і банківську діяльність” визначає організаційно-правові форми, за якими можуть створюватися банки в Україні. Згідно зі змінами Закону від 14.09.2006 банки в Україні створюються у формі відкритого акціонерного товариства або кооперативного банку. Банки, створені у формі закритого акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, зобов’язані протягом трьох років змінити свою організаційно-правову форму відповідно до вимог (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Дані про банки України за організаційно-правовою формою
власності за 2000-2008 рр. [53]**

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість банків за реєстром	195	189	182	179	181	186	193	198	197
Кількість банків, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій	153	152	157	158	160	165	170	175	181
З них:									
- акціонерні товариства	136	135	136	133	132	132	134	141	152
- відкриті	98	94	94	94	92	91	91	99	112
- закриті	38	41	42	39	40	41	43	42	40
Товариства з обмеженою відповідальністю	17	17	20	25	28	31	35	32	29
Кооперативні банки	-	-	1	-	-	-	-	-	-

На 01.01.2009 в Україні зі 181 діючого банку, що мають ліцензію НБУ, 112 зареєстровані як відкриті акціонерні товариства, 40 – закриті акціонерні товариства, 29 – товариства з обмеженою відповідальністю. Кооперативних банків в Україні немає, хоча спроби створити такий були у 2002 р.

За масштабами діяльності банки поділяються на місцеві, регіональні, міжрегіональні та міжнародні. До 2008 р. НБУ встановлював вимоги до капіталу банку залежно від масштабів діяльності. Проте постановою “Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України” від 06.08.2008 № 228 були встановлені єдині вимоги до мінімального розміру регулятивного капіталу банку незалежно від наявності філій, при належності капіталу, спеціалізації та території, на якій розміщений банк. Мінімальний розмір регулятивного капіталу для банків України (Н1) повинен становити 10 млн. євро.

За структурною будовою виділяють системоутворюючі та інші банки. За законодавством України системоутворюючий банк – це банк, зобов’язання якого становлять не менше 10 відсотків від загальних зобов’язань банківської системи. Виходячи з такого визначення можна констатувати, що в Україні немає системоутворюючих банків (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Зобов'язання банків та їх питома вага у загальних зобов'язаннях банківської системи України станом на 01.01.2009 [5]

Місце банку за розміром активів	Банк	Зобов'язання, тис. грн.	Питома вага у зобов'язаннях банківської системи, %
1	Приватбанк	71 969 781	8,9
2	Райффайзен банк Аваль	57 925 648	7,2
3	УкрСиббанк	50 827 093	6,3
4	Укрсоцбанк	44 519 068	5,5
5	Ощадбанк	42 316 139	5,2
6	Укрексімбанк	43 818 875	5,4
10	Брокбізнесбанк	11 887 529	1,5
	Всього банки I групи	554 585 489	68,0
	Загальні зобов'язання банківської системи	806 823 449	100,0

Найбільшу частку у зобов'язаннях банківської системи займають зобов'язання Приватбанку. Однак вони становлять лише 8,9 %, чого недостатньо для класифікації банку як системоутворюючого.

Банки також можна класифікувати за наявністю філій. Найбільш розповсюдженим типом банків в Україні є банки з розвинутою мережею філій або відділень.

М.О. Барановський та П.А. Маланюк пропонують на основі аналізу розміщення банківських філій виділити в межах України кілька типів мереж філій і відповідних їм стратегій розвитку:

- національний тип характерний для банків, які мають філії по всій території України. До таких в межах України можна віднести Ощадбанк, Промінвестбанк, Укрсоцбанк. Філії цих банків поширені практично по всій Україні.
- зональний тип мережі філій характерний для ЗУКБ, філії якого зосереджені у Львівській, Хмельницькій, Тернопільській, Закарпатській та Івано-Франківській областях.
- змішаний тип характерний для Правексбанку;
- регіональний тип характерний для більшості комерційних банків, які не мають достатніх фінансових ресурсів для поширення свого впливу на значні території, і, як правило, обслуговують кілька промислових підприємств чи організацій [91].

Нерівномірність розміщення банків та їх філій по території України зумовили неоднаковий рівень забезпечення ними населення. Найбільша кількість банківських установ на 100 тис. чол. у Київській, Дніпропетровській, Миколаївській областях та АР Крим [91].

Закономірно, що основна частина комерційних банків зосереджена у великих містах з населенням понад 250 тис. осіб. При цьому тільки в 5 містах-мільйонерах зосереджено близько 70 % комерційних банків. Натомість в селищах, малих та середніх містах (до 100 тис. осіб) частка комерційних банків не перевищує 5 % від їх загальної кількості [91].

Адміністративний статус міста також є важливим чинником, який зумовлює локацію в ньому закладів фінансової інфраструктури. Певною мірою це можна пояснити значною кількістю жителів в обласних центрах. Як засвідчують результати проведених досліджень, до 92 % комерційних банків зосереджено в столиці та обласних центрах. Стосовно філій, то і державні, і комерційні банки переважно концентрують їх в селищах, малих та середніх містах (75 % і 60 % відсотків відповідно). Для розміщення філій державних банків характерні підходи до організації мережі об'єктів банківської системи, які успадковані з минулого. Найпривабливішими для розміщення філій державних і комерційних банків залишаються районні і обласні центри. Отже, територіальна організація банківської системи України визначається дією таких головних чинників: кількістю населення, часткою міських жителів, кількістю міст та їх адміністративним статусом, економічним потенціалом регіону [91].

Активний розвиток банківської системи та загострення банківської конкуренції протягом останніх років призвели до розширення мережі банківських філій та відділень. Але необхідність скорочення витрат в умовах фінансової кризи змушують банки скорочувати свої філії або реорганізовувати їх у відділення.

За розміром банки в Україні поділяються на чотири групи залежно від величини активів та регулятивного капіталу. Така класифікація здійснюється з метою проведення порівняльного аналізу діяльності банків та розподілу наглядових функцій і обов'язків між центральним апаратом і територіальними управліннями НБУ. Національний банк України регулярно переглядає граничні значення показників для кожної групи банків. На 2009 р. рішенням Комісія з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ від 30.12.2008 № 765 були встановлені такі граничні межі розміру регулятивного капіталу і активів для окремих груп банків:

I група (найбільші банки): регулятивний капітал – більше 1500 млн. грн., активи – більше 14000 млн. грн.;

II група (великі банки): регулятивний капітал – більше 500 млн. грн., активи – більше 4000 млн. грн.;

III група (середні банки): регулятивний капітал – більше 200 млн. грн., активи – більше 1500 млн. грн.;

IV група (малі банки): регулятивний капітал – менше 200 млн. грн., активи – менше 1500 млн. грн. [78].

Банки рішенням комісії поділяються на групи. Протягом року таке групування використовується при розрахунку показників Уніфікованого звіту, при здійсненні аналізу діяльності банків України та при розмежуванні функцій нагляду між центральним апаратом та територіальними управліннями НБУ [78].

У 2009 р. до групи найбільших банків увійшло 18 банків, до групи великих – 20 банків, середніх – 24 банки, до групи малих – 120 банків (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Показники діяльності банків України станом на 01.01.2009 [5]

Показники	I група (найбільші банки) 18 банків	II група (великі банки) 20 банків	III група (середні банки) 24 банки	IV група (малі банки) 120 банків	Всього по банках України
Активи, тис. грн.	629 542 973,0	154 115 648,0	68 003 311,0	74 424 566,0	926 086 498,0
Питома вага у активах банківської системи, %	68,0	16,6	7,3	8,0	100,0
Кредитний портфель, тис. грн.	521 997 132,0	115 957 927,0	49 334 004,0	54 526 915,0	741 815 978,0
Питома вага у кредитному портфелі банківської системи, %	70,4	15,6	6,7	7,4	100,0
Капітал, тис. грн.	74 957 484,0	19 383 987,0	11 113 936,0	13 807 641,0	119 263 048,0
Питома вага у капіталі банківської системи, %	62,9	16,3	9,3	11,6	100,0
Зобов'язання, тис. грн.	554 585 489,0	134 731 661,0	56 889 375,0	60 616 925,0	806 823 449,0
Питома вага в зобов'язаннях банківської системи, %	68,7	16,7	7,1	7,5	100,0
Прибуток, тис. грн.	4 880 016,0	1 554 197,0	359 638,0	510 391,0	7 304 241,0
Питома вага у прибутку банківської системи, %	66,8	21,3	4,9	7,0	100,0

В Україні банки розподіляються на групи один раз на рік. Протягом року банки не переходять з однієї групи в іншу, навіть якщо розмір їх активів та капіталу змінився.

За належністю капіталу розрізняють банки українські та з участю іноземного капіталу. Згідно із законодавством України банк з іноземним капіталом – це банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 %.

Таблиця 4.5

Дані про кількість в Україні банків з іноземним капіталом (2000-2008 рр.) [53]

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість банків за реєстром	195	189	182	179	181	186	193	198	197
Кількість банків з іноземним капіталом	31	21	20	19	19	23	35	47	49
В тому числі зі 100 %-ним іноземним капіталом	7	6	7	7	7	9	13	17	18

В Україні банки можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані (рис. 4.1). Банківські установи в країнах з ринковою економікою мають тенденцію до створення широко розгалуженої структури бізнесу. Універсальні банки здійснюють майже всі види банківських операцій, які не заборонені чинним законодавством, і обслуговують широке коло клієнтів. Однак їх діяльність має як переваги, так і недоліки. У суспільстві система універсальних банків інколи зазнає критики і викликає питання: чи не буде об'єднання операцій по вкладах і кредитних операцій з операціями по цінних паперах мати негативні наслідки для клієнтів та загального стану економіки?

Перевагами універсальних банків вважаються такі:

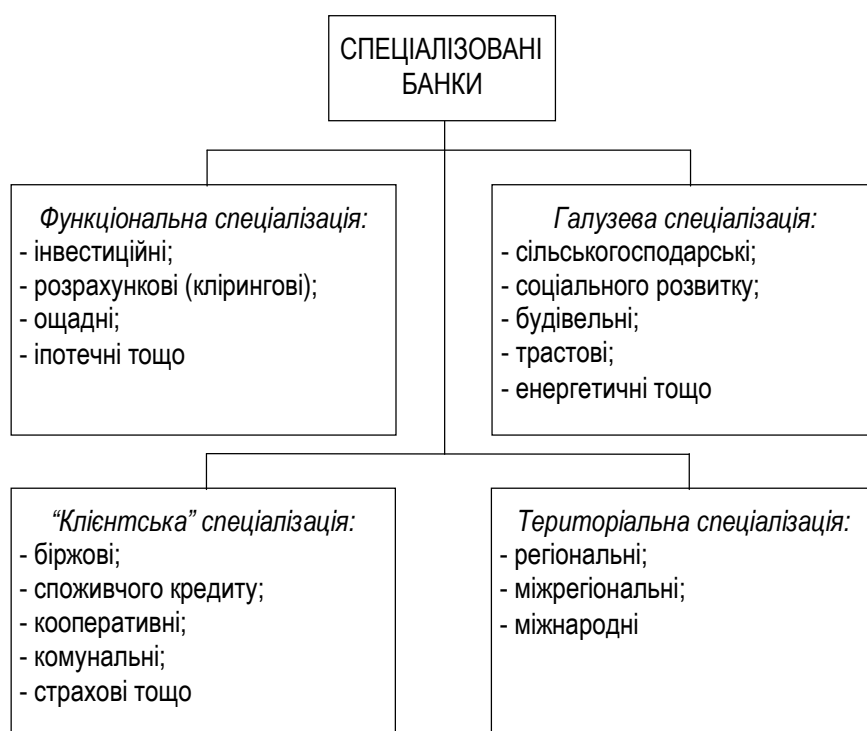
- всебічний сервіс для клієнтів (“все з одних рук”);
- надання послуг, які нерентабельні для банку;
- більша надійність вкладів за рахунок диверсифікації;
- більш висока продуктивність банківської системи;
- більша конкурентоспроможність банківських та небанківських установ.

Недоліки універсальної банківської системи – це перш за все:

- можливість конфліктних ситуацій між інтересами клієнтів і банком;
- можливість концентрації влади.

Спеціалізовані банки здійснюють обмежене коло операцій або обслуговують обмежену кількість клієнтів. Згідно з діючим законодавством України банк набуває статусу спеціалізованого у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу, а статусу спеціалізованого ощадного банку – у разі, якщо більше 50 % його пасивів є вкладками фізичних осіб [63].

Спеціалізований банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення операцій цих банків.

Рис. 4.1. Спеціалізовані банки

Найбільш вираженою є функціональна спеціалізація банків, тому що вона принципово впливає на характер діяльності банків, визначає особливості формування активів і пасивів, побудову банківського балансу, а також специфіку організації роботи з клієнтурою. Закон України визначає, що за спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими) [8].

Інвестиційні банки спеціалізуються на акумулюванні значних сум грошових коштів на тривалі строки, зокрема шляхом випуску облігаційних позик та надання довготермінових кредитів. Крім того, інвестиційні банки беруть участь в емісійно-засновницькій діяльності

промислових компаній (випускають і розміщують для них акції). Вони виступають як організатори первинного і вторинного обігу цінних паперів третіх осіб, посередниками і кредиторами при здійсненні фондових операцій [8].

Іпотечні банки здійснюють довгострокове кредитування житлового будівництва під заставу земельних ділянок (іпотеки), інші довгострокові позики – під заставу нерухомості. Необхідні для іпотечного кредитування кошти ці банки мобілізують шляхом випуску та реалізації довгострокових зобов'язань (іпотечних облігацій) чи продажу частки участі в іпотечних позиках тощо [8].

Інноваційні банки – це спеціалізовані банки, основними операціями яких є операції з кредитування венчурного капіталу, новітніх розробок, технічного і технологічного прогресу. Основні ресурси банки отримують за рахунок власних коштів, внесків держави, інвестиційних фондів, вкладів клієнтів. Кредити такого банку мають, як правило, довгостроковий характер [8].

Ощадні банки – це спеціалізовані банки, основною діяльністю яких є здійснення операцій з приймання на зберігання і видачі вкладів та з кредитування фізичних осіб. Крім того, вони можуть виконувати розрахунково-касове обслуговування організацій [8].

4.2. ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МІЖБАНКІВСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Динамічний розвиток світової економіки висуває нові вимоги до діяльності банків, які повинні адаптуватися до сучасних умов господарювання, враховуючи конкурентне середовище у банківській системі. Потреба у негайних перетвореннях особливо актуальна в умовах фінансової кризи, яка характерна для України. Більшість банків втрачають свої конкурентні позиції внаслідок браку коштів, особливо власних та залучених, а також зниження дохідності активних операцій. Враховуючи це, банки змушені проводити реорганізацію, яка найчастіше полягає в об'єднанні у більш крупні структури з метою уникнення банкрутства. Основною метою створення міжбанківських об'єднань є координації та узгодження дій, підвищення ефективності політики банків для захисту професійних інтересів, розробки етичних норм і правил взаємовідносин між банківськими установами, банками та їх клієнтами. Перші міжбанківські об'єднання виникли як результат появи величезних монополій у промисловості (концентрації промислового капіталу) та внаслідок розвитку конкурентної

боротьби між банками. Основними шляхами створення міжбанківських об'єднань є:

- злиття, яке базується на добровільному об'єднанні самостійних банків;
- поглинання одним банком своїх конкурентів на правах власності, контролю та централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності.

Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” основними формами реорганізації банків є злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми [64].

Злиття передбачає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передачу всіх майнових прав і зобов'язань цих банків до новоствореного банку [63].

Приєднання передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу всіх майнових прав і зобов'язань до іншого банку на правах філії чи без відкриття філії [64].

Виділення полягає у створенні одного чи більше банків, до яких згідно з розподільчим актом переходить частина майнових прав і зобов'язань банку, який підлягає реорганізації [64].

У результаті поділу припиняється діяльність одного банку як юридичної особи, відбувається передача усіх його майнових прав і зобов'язань до новостворених банків. Реорганізація може проводитися з ініціативи зборів акціонерів або за рішенням суду.

У світовій практиці виділяють такі банківські злиття та поглинання залежно від географічного аспекту [36]:

1. Національні банки приєднують інші банки всередині країни внаслідок внутрішньої угоди поглинання. Прикладом є поглинання фінансовою групою Chemical Bank банку Chase Manhattan Bank у США, а також дружнє горизонтальне злиття Mitsubishi Bank з Bank of Tokyo у Японії, родинне поглинання швейцарським банком Credit Swiss іншого швейцарського банку Swiss Voikbank.

2. Поглинання закордонного банку у результаті міжнародної угоди (cross-border deal). Прикладом такої угоди є диверсифіковане поглинання Гонконгівською і Шанхайською банківськими корпораціями англійського банку Midland Bank.

3. Міжсегментні угоди у межах фінансово-банківського сектора (між банками й страховими компаніями, комерційними банками й інвестиційними банками, інвестиційними банками і страховими компаніями) поділяються на внутрішні та міжнародні.

Залежно від складу учасників міжбанківські об'єднання можна поділити на:

- суто банківські об'єднання;
- об'єднання змішаного типу, учасниками яких виступають один або кілька банків, а також юридичні особи з інших секторів економіки;

Виходячи із цілей об'єднання, виділяють такі міжбанківські об'єднання [50]:

- комерційного типу, діяльність яких зорієнтована на отримання й максимізацію прибутку;
- некомерційного типу, основною метою діяльності яких є надання різних видів послуг своїм членам.

Залежно від строків діяльності міжбанківські об'єднання можуть бути створені на певний строк або ж бути безстроковими, тобто функціонувати постійно.

Залежно від ступеня підпорядкування окремих структур виділяють такі міжбанківські об'єднання [36]:

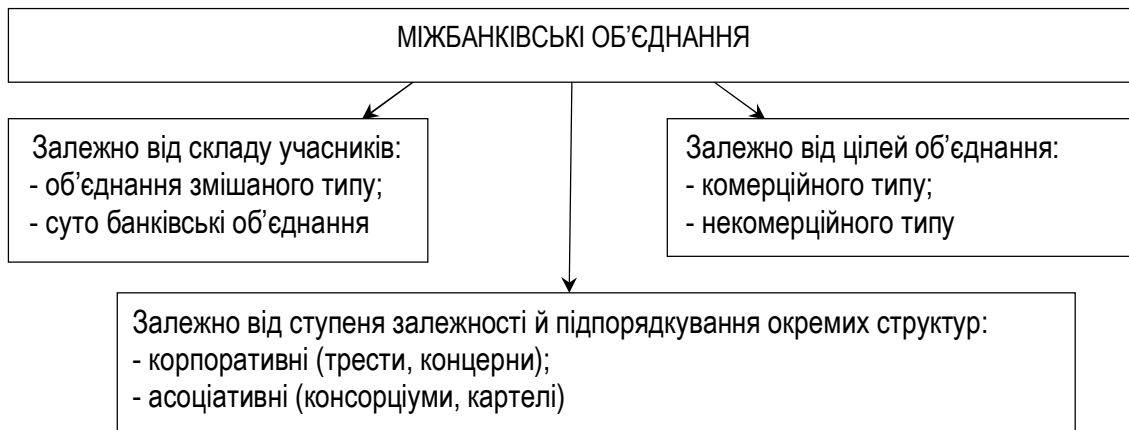
- добровільні асоціативні об'єднання, членами яких є рівноправні згідно із статусом самостійні банки, які добровільно делегують виконання окремих функцій створеному ними об'єднанню та його апарату;
- корпоративні, засновані на відносинах власності і системи участі в капіталі об'єднання, які мають жорстку ієрархічну структуру із головного банку, який володіє контрольним пакетом акцій, і залежних від нього дочірніх банків.

Класифікація основних міжбанківських об'єднань з врахуванням різноманітних критеріїв подана на рис. 4.2.

У результаті злиття самостійних банків та поглинань одним банком своїх конкурентів на основі об'єднання власності банків створюються банківські монополії, які мають назву банків-трестів. Банки, що входять в трест, втрачають юридичну та комерційну самостійність. Трест створюється на основі пайової форми власності.

Вищою формою монополістичного об'єднання є створення банківського концерну, коли головне акціонерне товариство (материнська компанія) стає власником контрольного пакета акцій юридично самостійних банків, які створюють систему дочірніх банків, а через них – банків-онуків. До складу банківського концерну, крім банків, можуть входити також акціонерні товариства з різною специфікою діяльності, які незалежні одне від одного, але об'єднані під єдиним керівництвом контролюючого акціонерного товариства, якому належать контрольні пакети акцій усіх акціонерних товариств концерну. Таке об'єднання отримало назву банківської холдинг-компанії. Саме організації такого типу найбільш розповсюджені у світі.

Банківські холдинг-компанії – це об'єднання змішаного типу, основною метою яких є концентрація ресурсів, спрямування, контроль за діяльністю усього об'єднання і його складових частин, оптимізація прибуткової діяльності. До їх складу, крім банків, можуть входити різноманітні фінансово-кредитні установи.

Рис. 4.2. Основні типи міжбанківських об'єднань у світі

Залежно від кількості банківських установ, що входять до складу холдингу, холдингові компанії можуть бути однобанківськими та мультибанківськими [36]. Якщо до складу холдингу входить один банк та кілька небанківських установ, то це однобанківський холдинг.

До складу мультибанківського холдингу входять два та більше банків. У США майже всі банки перебувають під контролем холдингових компаній (у 2000 р. – 94 % сумарних активів галузі) [50].

Банківські трести, концерни, холдинги часто укладають між собою угоди, на базі яких формуються об'єднання у формі банківських картелів та консорціумів (синдикатів).

Банківський картель – це група банків, між якими досягнута угода про проведення єдиної кредитної політики щодо процентних ставок, умов кредитування, виплати дивідендів та ін. [50]. При цьому банки зберігають юридичну незалежність.

Банківський консорціум або синдикат – тимчасове об'єднання банків на договірній основі з метою спільного проведення окремих операцій: розміщення цінних паперів, кредитування та гарантування великих проектів тощо [50]. При такому об'єднанні юридичну самостійність банки, які входять до складу консорціуму, не втрачають, водночас відбувається концентрація ресурсів і розподіл ризиків між учасниками.

У банківській практиці синдикатами називають тимчасові банківські об'єднання, які створені для розміщення великих випусків цінних паперів, обслуговування емісійно-засновницької діяльності клієнтів.

Наприклад, у 1973 р “Рабобанк” (Нідерланди) та “Бенк оф Америка” утворили консорціум “Рабоамерика інтернешенел бенк” для фінансування різних проектів [81].

Процеси концентрації та централізації капіталів, інтернаціоналізації фінансових ринків зумовлюють появу транснаціональних банків.

Слід зазначити, що Україна тримає курс на євроінтеграцію, тому для неї також характерні процеси концентрації та консолідації капіталу на основі процесів злиття, поглинання, а також створення банківських об'єднань. Згідно зі ст. 9 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банки мають право створювати такі банківські об'єднання: банківська корпорація; банківська холдингова група; фінансова холдингова група [64]. Вони також можуть бути учасниками промислово-фінансових груп при умові дотримання вимог українського антимонопольного законодавства.

Банківське об'єднання створюється за попередньої згоди Національного банку України та підлягає державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків згідно з встановленим порядком. Слід зазначити, що банки можуть бути учасниками лише одного банківського об'єднання.

Згідно із Законом України “Про банки і банківську діяльність” банківська корпорація – це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути тільки банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків – учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю [64].

Банківська корпорація підлягає реєстрації у Національному банку України і вноситься до Державного реєстру банків. Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку.

Слід зазначити, що банки, які стали членами банківської корпорації, повинні передати їй свої повноваження на здійснення окремих операцій, а також забезпечити централізацію окремих функцій, а саме: виконання розрахунків як серед членів корпорації, так і за її межами; операції на ринках грошей та капіталів; встановлення та ведення кореспондентських рахунків у національній та іноземних валютах; моніторинг кредитних ризиків; розробка та прийняття загальних для членів банківської корпорації правил і процедур виконання операцій та внутрішньої звітності; формування зовнішньої звітності; внутрішній аудит [64]. Вищеперерахований перелік функцій за згодою банків – членів корпорації може бути розширений.

На банківську корпорацію покладені функції розрахункового центру для банків – членів корпорації. При цьому банківська корпорація не займається безпосереднім обслуговуванням клієнтів – фізичних та юридичних осіб, крім банків та інших фінансових установ. Усі банки, які стали членами банківської корпорації, виконують свої

розрахунки та платежі як у національній, так і в іноземних валютах тільки через свої кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України або безпосередньо у банківській корпорації.

Банки – члени корпорації зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їхніми статутами та статутом банківської корпорації. При цьому вони не можуть входити до інших банківських об'єднань без згоди корпорації (виняток – участь у професійних асоціаціях, створених не на комерційних засадах).

Банківська холдингова група – це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки. Вона складається з материнського банку та дочірніх банків. Материнському банку банківської холдингової групи повинно належати не менше 50 % акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з учасників групи, якими є дочірні банки. У свою чергу дочірній банк не має права володіти акціями материнського банку [63]. Якщо дочірній банк набув право власності на акції материнського банку, він зобов'язаний у місячний термін відчужити їх [64].

Банківські холдингові групи можуть бути створені лише за умови, якщо на головний материнський банк покладені додаткові організаційні функції стосовно дочірніх банків, а також створення системи управління спільною діяльністю.

Материнський банк банківської холдингової групи у свою чергу відповідає за зобов'язаннями дочірніх банків у межах свого внеску в капіталі кожного з них. Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюється на індивідуальній та консолідованій основі.

Одним з перших банківських холдингів в Україні був ТАС-Комерцбанк, до складу якого як дочірні банки ввійшли ТАС-Інвестбанк та банк “Муніципальний”. Спочатку учасники групи ТАС планували розширити свій бізнес шляхом злиття і поглинання. Зокрема ТАС-Комерцбанк мав наміри приєднати до себе банк “Муніципальний” і створити на його базі власну запорізьку філію. Слід зазначити, що у випадку об'єднання активів середніх за класифікацією Національного банку України ТАС-Комерцбанку і ТАС-Інвестбанку, а також малого банку “Муніципальний” утворився б досить великий за розмірами банк із сумарними чистими активами близько 1,3 млрд. грн. [51]. Однак акціонери групи вирішили, що краще залишити за кожним з банків статус юридичної особи. Позитивним моментом такого рішення є те, що збереглася спеціалізація кожного з банків. Отже, нині ТАС-Комерцбанк відомий як корпоративний банк, а діяльність ТАС-Інвестбанку спрямована на обслуговування фізичних осіб,

особливо у сфері іпотечного кредитування. Ідеї банківських холдингів розглядалися і в планах групи “Приват” [51].

Фінансова холдингова група повинна складатися переважно або тільки з установ, що надають фінансові послуги. Серед них має бути щонайменше один банк, а материнська компанія повинна бути фінансовою установою.

Материнській компанії повинно належати більше 50 % акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи [64].

Материнська компанія фінансової холдингової групи також відповідає за зобов’язаннями своїх членів у межах внеску в капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв’язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки або асоціації. Вони не можуть бути створені з метою отримання прибутку і не мають права займатися підприємницькою або банківською діяльністю. Асоціації та спілки є договірними об’єднаннями банків і не повинні втручатися у діяльність банків-членів.

Прикладом організації такого типу в Україні є Асоціація українських банків, створена в 1990 р. як всеукраїнська недержавна незалежна добровільна некомерційна організація, членами якої є 125 зі 170 діючих в Україні комерційних банків. До її складу входять шість регіональних банківських союзів: Асоціація банків Львівщини, Дніпропетровський банківський союз, Київський банківський союз, Кримський банківський союз, Одеський банківський союз та Харківський банківський союз, а також Міжнародний інститут фінансів, Українська міжбанківська валютна біржа, Українська фінансово-банківська школа [90].

Об’єднуючи комерційні банки, Асоціація українських банків представляє їх інтереси у відносинах з Адміністрацією Президента, Верховним судом України, Верховною Радою, Державною податковою адміністрацією, Кабінетом Міністрів, Національним банком, а також іншими державними та недержавними установами та організаціями. Основною метою діяльності Асоціації українських банків є сприяння розвитку банківської системи України [90].

4.3. СУТНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ

Банківська діяльність, як і будь-який інший вид діяльності, визначається та здійснюється в Україні тільки на підставі законів України та міжнародних нормативно-правових актів, чинність яких на території України підтверджена Верховною Радою України у встановленому законом порядку.

Банківська діяльність з правової позиції є сукупністю правових дій, що здійснюються певними суб'єктами у формі, встановленій законом або договором.

Основні правові засади банківської діяльності визначені у Законі України “Про банки і банківську діяльність”. Відповідно до його положень банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, що створені і діють на території України [64].

Згідно із законом України “Про банки і банківську діяльність” банківська діяльність – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [64].

Банківська діяльність характеризується метою, наявністю суб'єктів, об'єктів. Суб'єктами банківської діяльності є банки, а їх контрагентами можуть бути фізичні та юридичні особи, які не обмежені законодавством щодо дії (правоздатності). Реалізація банківської діяльності значною мірою залежить від волевиявлення контрагентів банків, однак їх дії є середовищем, в якому основним суб'єктом завжди виступає банк як спеціалізована установа.

У Законі України “Про банки і банківську діяльність” визначено поняття банку як юридичної особи, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності операції із залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб [63]. На відміну від банків, фінансові установи – це юридичні особи, які проводять одну або кілька операцій, що можуть виконуватися банками, крім залучення коштів у вклади.

Банки в Україні можуть функціонувати як універсальні або як спеціалізовані. За спеціалізацією банки поділяються на ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові) [64].

Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій. Національний банк України здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення операцій, які вони проводять.

Об'єктом банківської діяльності є гроші та інші цінності, що виконують функції обігу, платежу та накопичення. При цьому гроші не виконують міри вартості. Залежно від форми, в якій знаходяться гроші, вони можуть бути готівковими або безготівковими. Цінні папери як об'єкти банківської діяльності повинні мати грошове вираження, бути корпоративними або розрахунковими, а не товарними й знаходитися у обігу. Валютні цінності повинні відповідати вимогам валютного законодавства, зокрема Декрету Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю" від 24.03.2006 № 15-93.

Європейське банківське право виділяє три основні групи валютних інструментів [79]:

1. Вклади та інструменти розміщення капіталу (збереження вартості), до яких належать вклади до запитання, депозитні вклади, банківські цінні папери.

2. Інструменти обігу (передачі вартості), які поділяються на зовнішні (готівка, безготівкові розрахунки, електронні гроші) та внутрішні (операції, що виконуються в касі банку, міжбанківські перекази та кліринг).

3. Боргові та гарантійні інструменти (випередження вартості), до яких належить заборгованість підприємств (кредити на покриття поточних видатків підприємства, кредит на придбання обладнання підприємства, фінансування експорту), надання позик фізичним особам (кредити на споживання, житлові кредити, іпотечні кредити), єврокредити.

Метою банківської, як і будь-якої іншої підприємницької діяльності, є отримання прибутку. Прибуток утворюється як різниця між процентними та іншими доходами, які банк отримує, здійснюючи активні операції, процентними та іншими видатками, що виплачуються банком за залученими грошовими ресурсами.

Слід зазначити, що банківська діяльність як підприємницька діяльність має певну специфіку й притаманні лише їй риси [9]:

- прибуток створюється від використання не лише власних, але й залучених та позичених коштів;
- прибуток отримується від обігу фінансових інструментів, що є одночасно умовою існування держави й забезпечення її суверенітету;

- виходячи з перших двох рис, наявність регламентованого й міцного державного регулювання даного виду підприємницької діяльності забезпечує в першу чергу публічні інтереси, а потім уже приватні.

Саме мета отримання прибутку сприяла тому, що банки вдосконалюють традиційні та впроваджують нові банківські операції і технології. Це створює можливості для підвищення рентабельності банківської діяльності.

Як уже зазначалося, банки отримують прибуток у результаті здійснення банківських операцій, яких існує понад двісті видів. Така широка диверсифікація операцій дозволяє банкам зберігати клієнтів і залишатися рентабельними навіть при незадовільній господарській кон'юктурі.

Водночас слід зазначити, що банківські операції повинні відповідати таким умовам [25]:

- 1) регулювання банківських операцій здійснюється на законодавчому рівні;
- 2) банківські операції виконуються тільки спеціальним інститутом – банком;
- 3) надання фінансовому посереднику статусу банку не обмежується кількістю операцій, які він виконує.

Банківським операціям характерні такі ознаки [63]:

- 1) об'єктом банківських операцій є грошові кошти;
- 2) банківські операції здійснюються банками, а у випадках, передбачених законодавством, – іншими економічними суб'єктами;
- 3) банківські операції здійснюються за правилами та нормами, встановленими Національним банком України;
- 4) облік банківських операцій здійснюється згідно з національним законодавством шляхом відображення у бухгалтерському обліку відповідних записів на банківських рахунках;
- 5) банківська операція, виступаючи елементом підприємницької діяльності, у більшості випадків націлена на отримання прибутку.

В економічній літературі виділяють такі принципи здійснення банківських операцій [9]:

- правовий характер та законність здійснення банківських операцій;
- виконання банківських операцій банком самостійно в межах реально залучених (наявних) ресурсів;
- банківські операції проводяться в інтересах клієнта та самого банку на взаємовигідних умовах;
- надання кредитів банк здійснює з урахуванням кредитоспроможності позичальника;

- при здійсненні банківських операцій використовується право вільного вибору клієнтом банку для обслуговування;
- при проведенні банківських операцій банк прагне до скорочення готівкового обігу;
- універсалізація банківських операцій, підвищення їх якості, застосування нових прогресивних банківських технологій при здійсненні банківських операцій;
- прискорення обігу коштів з метою збільшення прибутку;
- розширення кореспондентських відносин між банками, участь банків у наданні спільних кредитів;
- здійснення банками зовнішньоекономічної діяльності, участь в міжнародних розрахунках та ін.
- аналізуючи банківські операції, необхідно розмежовувати поняття “банківська операція”, “банківська послуга”, “банківський продукт” та “операція банку”.

Банківська операція – це комплекс взаємопов’язаних дій, що здійснюють банки, яким згідно з чинним законодавством надане право на їх здійснення [47].

Банківська послуга у свою чергу відображає результат діяльності банку, яка пов’язана із задоволенням потреб клієнта, тобто послуга відображає зв’язки банку із кінцевим споживачем.

Водночас банківський продукт, на думку В.В. Масленнікова, означає конкретний спосіб, за яким банк надає свої послуги, тобто відображає конкретну банківську послугу. Банківські продукти відображають технологію проведення банківських операцій з метою задоволення потреб клієнтів, що виражається у наданні клієнтам банківських послуг.

При цьому слід зазначити, що найбільш широким, на нашу думку, є поняття “операції банку”. Дане поняття відображає діяльність банку як суб’єкта підприємницької діяльності, основною метою якого є отримання прибутку, а також як фінансово-кредитної установи, яка виконує специфічні посередницькі та розрахункові функції.

При цьому слід зазначити, що виділяють три основні функції, які безпосередньо відрізняють банки від інших суб’єктів господарювання [64]:

- 1) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- 3) розміщення залучених коштів від свого імені на власних умовах та на власний ризик.

Крім вищеперерахованих операцій, банк має право здійснювати такі операції та угоди [63]:

- 1) операції з валютними цінностями;
- 2) емісію власних цінних паперів;
- 3) організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- 4) здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені, включаючи андеррайтинг;
- 5) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань третіми особами, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- 6) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог (факторинг);
- 7) лізинг;
- 8) послуги із відповідального зберігання цінностей та документів, надання в оренду сейфів для їх зберігання;
- 9) випуск, купівля, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- 10) випуск банківських платіжних карток, здійснення операцій з використанням цих карток;
- 11) надання консультаційних та інформаційних послуг з проведення банківських операцій.

Операції, визначені пунктами 1-3, належать виключно до банківських операцій, здійснювати які у сукупності дозволяється тільки юридичним особам, що мають банківську ліцензію [64]. Інші юридичні особи мають право здійснювати операції, визначені пунктами 2-3, на підставі ліцензії на здійснення окремих банківських операцій, а інші операції та угоди можуть здійснюватися у порядку, визначеному законами України [64].

Слід зазначити, що сімнадцять банківських операцій не є специфічними та виключно банківськими, їх можуть здійснювати також інші фінансові установи, які входять у фінансову інфраструктуру економіки.

Отже, можна стверджувати, що основою банківських послуг, продуктів, а також операцій банку є банківські операції, які можна класифікувати за основними ознаками [9].

1. За економічною сутністю:

а) базові (виходячи з визначення банку):

- депозитні (приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб);
- розрахункові (відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових

коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них);

- кредитні та інвестиційні (розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик);

б) інші операції та дії, спрямовані на задоволення потреб клієнтів та отримання прибутку:

- операції з валютними цінностями;
- емісійні операції;
- операції з цінними паперами (купівля-продаж за дорученням клієнтів, операції на ринку цінних паперів, включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій, поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб;
- факторинг;
- лізинг;
- послуги із зберігання цінностей і документів, надання в оренду сейфів для зберігання;
- випуск платіжних інструментів (чеків, векселів та ін.);
- надання консультаційних та інформаційних послуг;
- засновницькі операції;
- інкасація;
- депозитарна діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

2. За функціональним призначенням:

а) операції, які пов'язані з формуванням ресурсної бази, – це операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для проведення кредитних та інших активних операції (залучення коштів на рахунки юридичних та фізичних осіб; емісія власних цінних паперів, кредити, отримані від інших банків);

б) операції з розміщення коштів – це операції, за допомогою яких банки розміщують наявні ресурси з метою отримання доходів, які у свою чергу поділяються на:

- кредитні (короткострокове та довгострокове кредитування виробничої, соціальної, інвестиційної та наукової діяльності підприємств та організацій, надання споживчих кредитів населенню, лізинг, факторинг);
- інвестиційні (формування портфеля цінних паперів);
- засновницькі (участь коштами банку в господарській діяльності підприємств);
- міжбанківські (щодо наданих кредитів іншим банкам).

в) комісійно-посередницькі операції – це операції банків за дорученням клієнтів за певну плату – комісію або процент, які у свою чергу поділяються на:

- комісійно-розрахункові операції, пов'язані зі здійсненням внутрішніх та міжнародних розрахунків;
- торгівельно-комісійні – купівля (продаж) за дорученням клієнтів цінних паперів, валюти, дорогоцінних металів, посередництво в розміщенні акцій та облігацій, бухгалтерське та консультативне обслуговування;
- інші традиційні фінансові та біржові послуги (управління пакетами акцій, бюджетне та податкове планування, допомога при злитті тощо), гарантійні послуги (ф'ючерси, опціони, свопи).

3. Залежно від відображення у бухгалтерській звітності:

- а) активні;
- б) пасивні;
- в) позабалансові.

Варто зазначити, що існують певні обмеження щодо діяльності банків. Серед основних з них є те, що банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) не дозволяється залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 % капіталу банку.

Слід зазначити, що пасивні операції банків відіграють первинну і вирішальну роль щодо активних операцій, тому що для здійснення активних операцій необхідною умовою є достатність ресурсів.

Отже, банківська операція – це певна дія банку з приводу грошей, що вчиняється згідно з правилами, встановленими центральним банком, має на меті одержання прибутку і супроводжується необхідними записами в банківських рахунках та бухгалтерських документах.

Незважаючи на те, що банківська діяльність є досить визначеною, існують всі підстави стверджувати, що нині банківське законодавство України не може вважатися сформованим у повному обсязі, тобто відповідати сучасним вимогам економічного розвитку. Нагальною потребою у контексті поглиблення економічних реформ залишається подальше вдосконалення банківського законодавства України у напрямку його гармонізації з банківським законодавством розвинених країн світу.

Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Союзом є основоположним документом, який визначає зобов'язання України щодо адаптації банківського законодавства

України до стандартів правового регулювання банківської діяльності в країнах ЄС. На сучасному етапі становлення банківського законодавства України основними юридичними проблемами, що потребують нормативного врегулювання, є необхідність систематизованого підходу до визначення законодавчих стимулів для створення розвинутого ринку кредитних ресурсів, комплексної та внутрішньоструктурованої системи нагляду за всіма фінансовими посередниками щодо здійснення ними банківських операцій, а також правових механізмів підвищення рівня капіталізації банків.

4.4. ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

Організація і методика бухгалтерського обліку в пострадянській Україні історично сформувалися на основі системи бухгалтерського обліку колишнього СРСР, яка розвивалася в умовах адміністративно-командної економіки, заснованої на державній власності. Система обліку знаходилася у прямій залежності від методологічних основ діючого планування та орієнтувалася на забезпечення управління діяльністю підприємств з боку держави. Облікова система повністю відповідала моделі функціонування планової економіки і була достатньо ефективною в тих умовах, але виявилася непристосованою для відображення господарських фактів у нових економічних умовах. Господарські суб'єкти України нині активно працюють на міжнародних ринках. Особливо великі зрушення відбулися в банківському секторі. Співпраця банків України з міжнародними організаціями, кредитними установами на валютному, фондовому, інвестиційному ринках світу потребує дотримання певних загальнозовживаних підходів до складання фінансової звітності. Саме тому Національний банк України став ініціатором переходу до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО).

МСБО є орієнтиром для гармонізації та стандартизації бухгалтерського обліку і фінансової звітності в усьому світі. Вони передбачають, що в разі їх дотримання у всіх важливих аспектах звітність будь-якого суб'єкта буде доступна для розуміння не лише внутрішнім, а й зовнішнім користувачам такої інформації. Використання МСБО забезпечує зменшення ризику для кредиторів та інвесторів; поглиблення міжнародної кооперації в галузі бухгалтерського обліку, однозначне розуміння фінансової звітності та зростання довіри до її показників у всьому світі.

Початком реформи бухгалтерського обліку на рівні НБУ та комерційних банків став Указ Президента України “Про перехід до загальноприйнятої у міжнародній практиці системи обліку та статистики” від 23.05.1992, на підставі якого було розроблено концепцію реформи бухгалтерського обліку в банківському секторі України, яка передбачала такі етапи:

- 1) створення нової ідеології обліку, що базується на загальнозовживаних міжнародних принципах;
- 2) новий план рахунків;
- 3) поділ бухгалтерського обліку на фінансовий та управлінський;
- 4) перехід від звітності за формами до звітності за економічними показниками;
- 5) запровадження таких інструментів, як метод нарахування, метод переоцінки, метод резервів [52].

Важливим технічним інструментарієм реформи стали методологічні процедури із застосування концептуально нових принципів обліку. На сучасному етапі система бухгалтерського обліку повинна задовольняти такі вимоги, як актуальність, надійність та ефективність.

Принципи обліку – це загальні, концептуальні основи, на яких формується бухгалтерський облік і на базі яких складається бухгалтерська звітність.

Бухгалтерський облік та фінансова звітність у банках України ґрунтуються на таких принципах:

- 1) *повне висвітлення*. Банківські операції підлягають реєстрації на рахунках бухгалтерського обліку без будь-яких винятків. Фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні та потенційні наслідки операцій банку, яка може впливати на рішення, що приймаються згідно з нею;
- 2) *превалювання сутності над формою*. Операції обліковуються та розкриваються у звітності відповідно до їх сутності та економічного змісту, а не лише за їх юридичною формою;
- 3) *автономність*. Активи та зобов'язання банку мають бути відокремлені від активів і зобов'язань власників цього банку та інших банків (підприємств), у зв'язку з чим особисте майно та зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності банку;
- 4) *обачність*. Застосування в бухгалтерському обліку методів оцінки, відповідно до яких активи та/або дохід не завищуватимуться, а зобов'язання та/або витрати не занижуватимуться;
- 5) *безперервність*. Оцінка активів банку здійснюється, виходячи з припущення, що його діяльність продовжуватиметься

- в неосяжному майбутньому. Якщо банк планує скоротити масштаби своєї діяльності, то це повинно відобразитися у фінансових звітах;
- 6) *нарахування та відповідність доходів і витрат*. Для визначення фінансового результату звітного періоду потрібно порівняти доходи звітного періоду з витратами, що були здійснені для отримання цих доходів. Доходи і витрати відображаються в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності в момент їх виникнення незалежно від дати надходження або сплати грошових коштів;
  - 7) *послідовність*. Постійне застосування банком обраної облікової політики. Зміна методів обліку можлива лише у випадках, передбачених міжнародними стандартами та національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, і потребує додаткового обґрунтування і розкриття у фінансових звітах;
  - 8) *історична (фактична) собівартість*. Активи і пасиви обліковуються в основному за вартістю їх придбання або виникнення. Активи та зобов'язання в іноземній валюті, за винятком немонетарних статей, повинні переоцінюватися у разі зміни офіційного валютного курсу на звітну дату;
  - 9) *принцип єдиного грошового вимірника*. Вимірювання та узагальнення всіх господарських операцій у фінансовій звітності здійснюється в єдиній грошовій одиниці;
  - 10) *принцип періодичності*. Можливість розподілу діяльності установи на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності.

Ключовою ланкою організації обліку в банківських установах є централізований План рахунків бухгалтерського обліку. В Україні запроваджено окремі плани рахунків бухгалтерського обліку для центрального банку та банків другого рівня, в яких враховані загальноприйняті у міжнародній практиці принципи, а також особливості діяльності банків першого та другого рівнів.

План рахунків фінансових банківських установ – це систематизований перелік рахунків бухгалтерського обліку, що використовується для детальної та повної реєстрації всіх банківських операцій і забезпечення потреб складання фінансової звітності.

План рахунків, який чинний на даний час, затверджений постановою Правління НБУ від 17.06.2004 № 280 і впроваджений у банках з 1 січня 2005 р. План рахунків, розроблений окремо для установ НБУ, за структурою майже не відрізняється від плану рахунків для комерційних банків, але має деякі особливості. Це пов'язано з тим, що НБУ виконує операції, властиві тільки центральному банку, зокрема емісійні операції, обслуговування уряду та зовнішнього боргу, регулювання діяльності банківських установ другого рівня та ін.

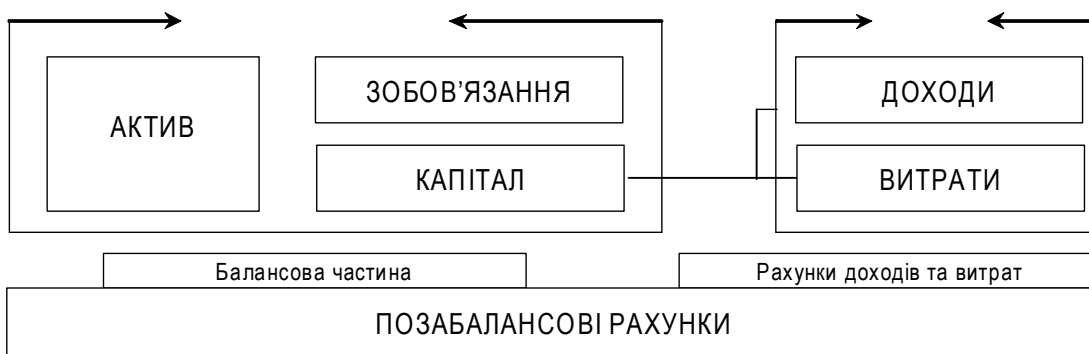
План рахунків можна поділити на три логічні частини: балансову, частину доходів та витрат, позабалансову.

Балансова частина містить перші п'ять класів Плану рахунків. На підставі цих класів складається балансовий звіт банку. Балансові рахунки забезпечують інформацію про операції, які виконуються установою, їх відображення у фінансовій звітності та класифікуються за типами контрагентів, характером операцій і ступенем зниження ліквідності.

Частина доходів та витрат об'єднує класи доходів та витрат. На їх підставі складається звіт про прибутки та збитки банку [52].

Позабалансова частина рахунків забезпечує облік тих об'єктів обліку, які відповідно до міжнародних стандартів не можуть визнаватися елементами активу чи зобов'язання. Ця частина рахунків призначається для обліку вимог і зобов'язань банку, які виникатимуть у майбутньому і за якими банк може зазнати ризику, а також для обліку власних документів і цінностей та цінностей клієнтів [26].

Частини Плану рахунків перебувають у тісному логічному зв'язку (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Структура Плану рахунків

Усі рахунки в Плані рахунків згруповані у класи. Кожний клас розподілений на:

- рахунки II порядку (двозначні – розділ);
- рахунки III порядку (тризначні – група);
- рахунки IV порядку (чотиризначні – балансовий рахунок).

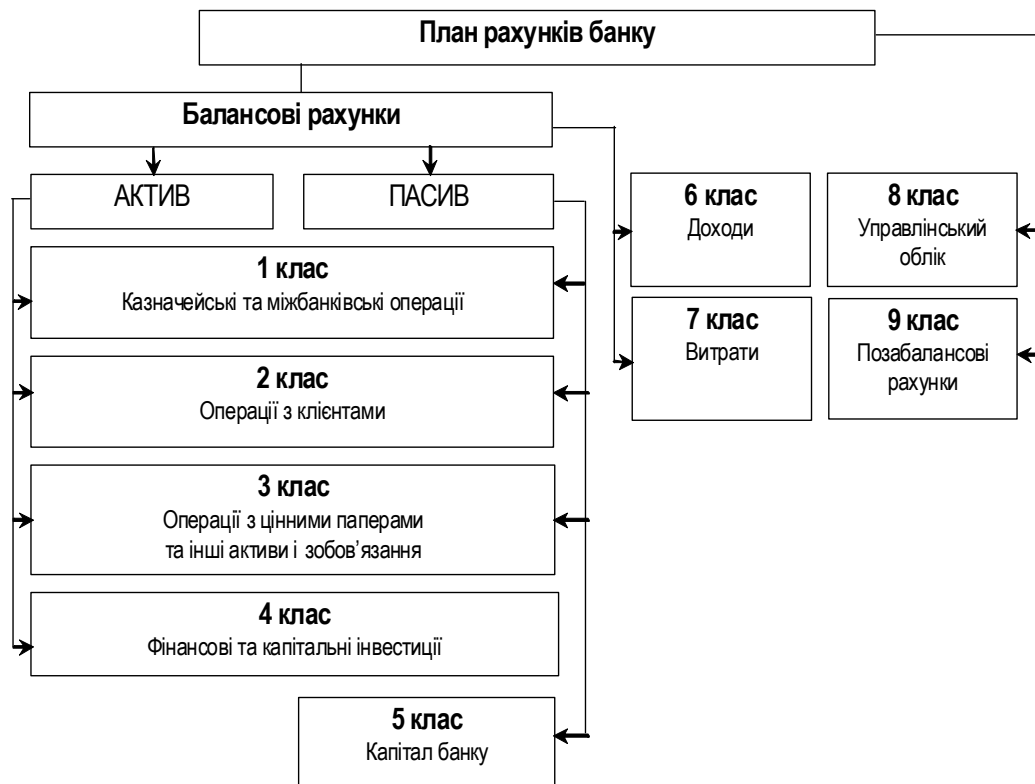
У структурі Плану рахунків виділяють дев'ять класів.

План рахунків забезпечує мультивалютний облік операцій, тобто зміст операцій, розрахунки за якими проводяться в іноземній валюті, відображається на тих самих рахунках, що і за операціями в національній валюті. Такий підхід засвідчує застосування базового принципу міжнародного обліку – переваги економічного змісту операції над її юридичною формою. Валюта є тільки засобом розрахунку, а економічний зміст операції однаковий.

Зв'язок між операціями в іноземній і національній валютах забезпечують технічні рахунки:

- рахунок валютних позицій;
- рахунок гривневого еквівалента валютних позицій.

План рахунків бухгалтерського обліку банків побудований так, щоб максимально чітко забезпечити формування звітності для різних категорій користувачів. Структура Плану рахунків по суті передбачає розкриття інформації про найбільш матеріальні статті, які згруповані за економічною сутністю (рис. 4.4). Крім того, статистична звітність та звітність для цілей менеджменту забезпечуються параметрами аналітичного обліку, що в свою чергу дає змогу без суттєвого ускладнення правил бухгалтерського обліку проводити будь-які зрізи фінансової інформації, необхідної для деталізації всіх напрямів діяльності банку.

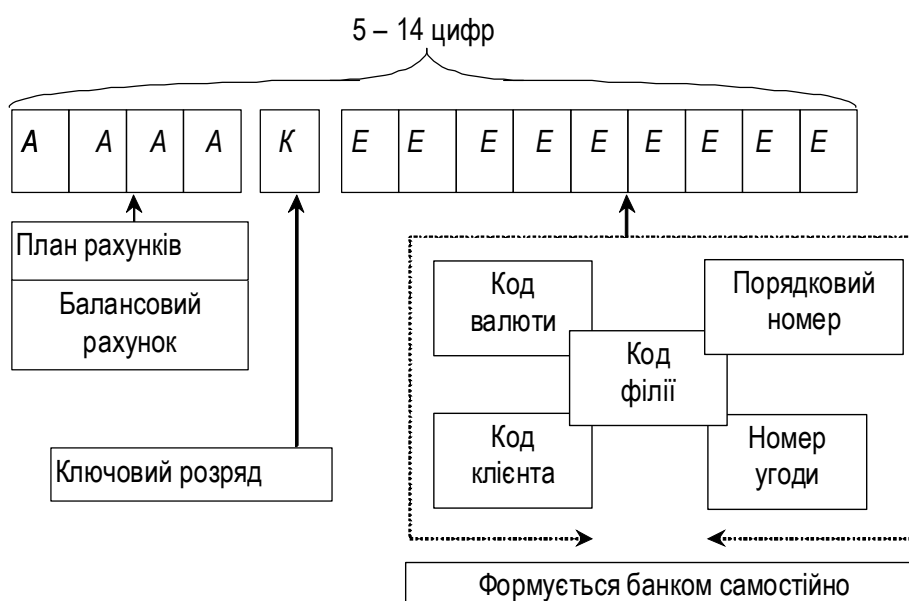

Рис. 4.4. Класи Плану рахунків банку

Кожний об'єкт аналітичного обліку характеризується набором параметрів, які необхідні для складання звітності. Загальні параметри стосуються всіх рахунків, передбачених Планом рахунків бухгалтерського обліку. Призначенням спеціальних параметрів є формування інформації, що включається до статистичної звітності. Формування повної інформації через загальні та спеціальні параметри дозволяє заповнювати сучасні інформаційні технології [26].

Номер аналітичного рахунку вказує на зовнішнє подання ідентифікатора рахунку при розрахунках та у банківських документах. Номер має до 14 цифр. Перші п'ять жорстко регламентовані. Інші (від 0 до 9 цифр) банк формує самостійно відповідно до власних можливостей та потреб.

Усі номери рахунків аналітичного обліку формуються за схемою, яка подана на рис. 4.5.

Рис. 4.5. Формування номера аналітичного рахунку

У номер аналітичного рахунку включається лише частина параметрів, інші параметри зберігаються поза номером рахунку і можуть використовуватися під час виконання окремих операцій та складання звітності [52].

Банки належать до категорії підприємств – фінансових посередників і здійснюють операції на грошовому, кредитному ринках та ринку цінних паперів із використанням різноманітних фінансових інструментів. Водночас бухгалтерський облік у банках за своєю сутністю нічим не відрізняється від бухгалтерського обліку, який здійснюється іншими підприємствами. *Бухгалтерський облік у банках* – це система обліку, що складається із правил, методик та процедур обліку для виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення, зберігання та передавання інформації про господарську діяльність банку зовнішнім користувачам, а також внутрішнім користувачам для прийняття рішень.

Користувачами економічної інформації бухгалтерського обліку є:

- внутрішні користувачі – акціонери банку, рада банку, правління банку, внутрішні аудитори, працівники банку. Облікова інформація використовується для планування, оцінки, контролю за щоденними операціями банку, за використанням ресурсів банку;
- зовнішні користувачі – НБУ, фактичні та потенційні кредитори, інвестори, клієнти, інші користувачі. Облікова інформація, узагальнена у фінансових звітах, використовується для оцінки минулих подій та майбутніх результатів діяльності банку.

Опрацювання інформації про господарські операції банку здійснюється за допомогою загально визнаних інструментів бухгалтерського обліку: документація, інвентаризація, визнання і оцінка елементів фінансової звітності, система рахунків, подвійний запис, звітність.

У складі бухгалтерського обліку виокремлюють фінансовий та управлінський облік, які ґрунтуються на єдиній інформаційній базі. Вони відрізняються тільки за формою та періодичністю розрахунку даних. Крім фінансового та управлінського обліку, банки здійснюють податковий облік.

Кожний із зазначених видів має притаманні йому мету, призначення, коло користувачів облікової інформації і відіграє певну роль в управлінні підприємством, організацією або установою.

У “Положенні про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України”, яке затверджене постановою Правління НБУ від 30.12.1998 № 566 [67], охарактеризовані вищезазначені види обліку.

Фінансовий облік забезпечує своєчасне та повне відображення всіх банківських операцій та надання користувачам інформації про фінансовий стан, результати фінансової діяльності та їх зміну. На основі даних фінансового обліку складається фінансова звітність, яка не є комерційною таємницею, регулюється державою, стандартами різних рівнів і відкрита для користування. Інколи фінансовий облік називають зовнішнім. Зміни у фінансовому обліку не впливають на податковий облік.

Управлінський облік ведеться з метою забезпечення керівництва банку та його підрозділів оперативною фінансовою і нефінансовою інформацією у визначеній ними формі для планування, оцінки, контролю й використання своїх ресурсів.

Управлінський облік ведеться банком для забезпечення внутрішніх потреб в інформації, виходячи зі специфіки та особливостей діяльності і структури управління. Банки самостійно обирають метод обліку затрат та калькулювання собівартості послуг (робіт), визначають

зміст внутрішньої звітності, а також строки її подання на різні рівні управління. При організації управлінського обліку повинна забезпечуватися ідентичність інформації і розрахунків, здійснених на основі фінансового обліку.

На відміну від фінансового обліку, який регулюється законом та національними або міжнародними стандартами, управлінський облік ведеться суб'єктами господарювання самостійно, з врахуванням особливостей діяльності, структури й розмірів підприємства, потреб та вимог управління.

Податковий облік складається з правил ведення бухгалтерського обліку, дотримання яких вимагають урядові органи, що наділені повноваженнями із збору податків.

Зміни в податковому обліку не впливають на фінансовий облік. Тобто, банки самостійно обирають систему та підсистеми бухгалтерського обліку, виходячи з потреб управління банком, обсягу банківських операцій і кількості працюючих. Будь-яка система обліку повинна забезпечити:

- дотримання принципів бухгалтерського обліку;
- єдину методологічну основу;
- взаємозв'язок даних синтетичного та аналітичного обліку;
- хронологічне та систематичне відображення всіх операцій банку в регістрах бухгалтерського обліку на підставі первинних документів;
- накопичення і систематизацію даних обліку в розрізі показників, які необхідні для управління банком, а також складання звітності.

Документування операцій в банківських установах пов'язане з організацією операційної діяльності.

Операційна діяльність банку – це сукупність технологічних процесів, які пов'язані з документуванням інформації за операціями банку, проведенням їх реєстрації у відповідних регістрах, перевірками, вивірками та здійсненням контролю за операційними ризиками.

Банки самостійно визначають систему організації операційної діяльності залежно від їх структури, обсягів та видів банківських операцій, кількості працюючих, розвитку інформаційних технологій тощо.

Організація операційної діяльності передбачає наявність документованих операційних процедур (правил) за всіма операціями, що здійснюються банками відповідно до законодавства України. Операційні процедури щодо кожної операції мають базуватися на таких принципах, як наявність дозволу, запису, контролю, і обов'язково включати такі складові:

- опис операції;
- розподіл повноважень між виконавцями операції;

- відповідальність осіб, які її здійснюють;
- документування інформації за операцією;
- заходи внутрішнього контролю за проведення операції та інші складові, визначені банком і передбачені внутрішнім положенням [55].

Відповідно до Інструкції про організацію операційної діяльності в банках України, яка затверджена постановою Правління НБУ від 18.06.2003 № 254 [68], операційна діяльність банку має бути організована таким чином, щоб забезпечити:

- розподіл обов'язків та повноважень із здійснення операцій;
- належне документування всіх операцій;
- своєчасне, повне та достовірне відображення операцій у регістрах бухгалтерського обліку;
- накопичення та надання повної інформації за кожною операцією з обов'язковим зазначенням даних про її учасників, з визначенням балансових і позабалансових вимог та зобов'язань, можливих змін за цими операціями, сум нарахованих, отриманих або сплачених доходів та витрат, а також інших параметрів, що забезпечують складання звітності банку;
- захист активів банку від потенційних збитків та контроль за їх якістю;
- установлення лімітів на здійснення окремих операцій;
- визначення наявних та можливих операційних ризиків і управління ними;
- адекватну систему внутрішнього контролю;
- надання внутрішніх інструкцій (розпоряджень) про здійснення платежів;
- зберігання інформації про всі операції банку;
- конфіденційність інформації про кожну операцію та її контрагентів.

Операції банку здійснюються протягом операційного дня, який складається з операційного часу та часу завершення технологічної обробки облікової інформації з обов'язковим формуванням оборотно-сальдового балансу, регістрів аналітичного обліку та інших регістрів за операціями, що здійснюються з використанням відповідного програмного забезпечення.

Операційну діяльність банку безпосередньо забезпечують працівники банку, які виконують функції фронт-офісу та бек-офісу. Вони мають бути чітко визначені та розподілені між учасниками операційного процесу відповідно до внутрішніх процедур банку [68].

Отже, особливості системи бухгалтерського обліку в банках обумовлені сферою їхньої діяльності, специфікою операцій, які вони здійснюють, та їх завданнями при забезпеченні стабільності грошово-кредитної системи.

Відповідальність за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення всіх банківських операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, реєстрів бухгалтерського обліку та звітності протягом встановленого строку несе керівник банку відповідно до чинного законодавства.

Бухгалтерська інформація банку і відповідно загальноекономічні показники держави повною мірою залежать від методики, яку обере бухгалтер. Методики обліку повинні бути описані обліковою політикою банку. Зміст облікової політики банку формується з бухгалтерських стандартів, рекомендацій, тлумачень, правил і положень, що використовуються при складанні фінансової звітності.

Основне призначення облікової політики полягає в:

- упорядкуванні облікового процесу в установі;
- забезпеченні методологічного та методичного відображення майна банку, фінансово-господарських операцій та результатів його діяльності;
- наданні бухгалтерському обліку плановірності та цілеспрямованості;
- забезпеченні ефективності обліку.

Кожен банк самостійно розробляє облікову політику. Положення про облікову політику банку затверджується наказом до початку нового календарного року. Облікова політика банку доводиться до відома всіх філій та підрозділів банку.

Цим документом встановлюється порядок ведення бухгалтерського обліку операцій, які здійснює банк згідно з чинним законодавством. У ньому мають бути відображені особливості організації та ведення бухгалтерського обліку банку. Внесення змін до Положення про облікову політику банку протягом року, як правило, не допускається, крім випадків істотних змін у діяльності або правовій базі.

Важливим аспектом формування облікової політики є розкриття методики ведення обліку окремих фактів господарської діяльності, стосовно яких чинні стандарти та інші нормативні акти не містять конкретних рекомендацій щодо правил їх обліку. Тому банк зобов'язаний самостійно обрати відповідний спосіб ведення обліку з конкретних питань на підставі чинних положень. Фактично облікова політика повинна відображати всі особливості обліку в конкретного банку.

На формування облікової політики впливає стратегія фінансово-економічного розвитку, принципи вибору методик обчислення процентів за кредитами та депозитами, порядок обчислення норм амортизаційних відрахувань, рівень інформаційного забезпечення, кваліфікація працівників тощо.

Методики обліку основних банківських операцій побудовані за правилами, що впливають із застосування в обліковому процесі базових принципів міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, а саме:

- нарахування доходів та витрат та їх відповідність звітним періодам;
- оцінка активів за їх справедливою вартістю;
- переоцінка (дооцінка чи уцінка активів) до реальної ринкової вартості.

Національний банк України зобов'язав банки:

- визначити облікову політику шляхом опису обліку всіх операцій банку з визначенням методів оцінки своїх активів;
- розробити та затвердити форми реєстрів обліку;
- визначити процедури перевірки тотожності даних аналітичного та синтетичного обліку;
- визначити порядок формування та зберігання первинних документів, облікових реєстрів [55] .

При встановленні облікової політики банку важливо визначитися, за якою вартістю обліковуватимуться фінансові активи. Перевага надається методу обліку активів та зобов'язань за справедливою вартістю. Це дає змогу у кращий спосіб розкривати фінансовий та майновий стани банку.

Оцінка (переоцінка) активів та зобов'язань банку можуть бути відображені в обліку різними способами, відповідно до нормативних актів НБУ з питань ведення бухгалтерського обліку, а саме:

- коригуванням відповідної статті балансового звіту;
- переоцінкою статей балансу в іноземній валюті, крім немонетарних, за офіційним валютним курсом;
- формуванням спеціальних резервів.

Будь-які зміни в обліковій політиці, що мають суттєвий вплив на показники звітного або майбутніх періодів, повинні бути описані із зазначенням їх причин і змін у відповідних статтях.

Зміни положень облікової політики на наступний рік та причини цих змін мають бути відображені у пояснювальній записці до річного звіту банку.

Не вважається зміною в обліковій політиці:

- нова облікова політика щодо операцій, які є несуттєвими;
- нова облікова політика щодо операцій, які відрізняються по суті від попередніх і не здійснювалися раніше.

Нова облікова політика застосовується до подій та операцій з часу їх виникнення. У сучасних умовах ведення бізнесу доцільно щороку переглядати облікову політику, аби не допускати ситуацій, в яких

обраний раніше метод оцінки об'єктів обліку не відповідає фактичному стану речей. Розглянути необхідність та можливість зміни облікової політики за тими позиціями, які можуть призвести до викривлення реальної вартості активів, зобов'язань, капіталу, доходів та витрат установи [26].

Бухгалтерський облік у банківській установі повинен бути побудований таким чином, щоб забезпечити його розвиток як єдиної інформаційної системи, на основі якої повинна формуватися фінансова, а також статистична, податкова та управлінська звітності.

В економічній науці поняття звітності трактується за двома напрямками. З одного боку, звітність є економічною інформацією про фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання, з іншого – звітність є елементом методу бухгалтерського обліку. Складанням звітності завершується обліковий цикл бухгалтерського опрацювання даних [52].

Фінансова і податкова звітності спрямовані на різні цілі: фінансова – на надання достовірної інформації про фінансовий стан банку чи іншого суб'єкта господарювання, потрібної потенційному інвестору, податкова – на виконання фіскальних і регуляторних функцій. Управлінська звітність включає елементи планування та прогнозування в поєднанні з аналізом фактичних показників фінансової звітності. Головною метою управлінської звітності є забезпечення інформацією управлінців усіх рангів з урахуванням їх відповідальності за досягнення конкретних запланованих виробничих показників. Управлінська звітність дозволяє створити високоякісну інформаційну базу, яка необхідна для аналізу, контролю та управління банком [26].

Порівняльний аналіз видів звітності банку наведений у табл. 4.6 [55].

Звітним періодом для банків вважається період з 01.01 по 31.12 (фінансовий рік). Квартальна звітність є проміжною і складається наростаючим підсумком з початку року.

Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить сукупність економічних показників, які повинні відображати об'єктивну оцінку фінансового стану і фінансового результату, а також обсяги грошових потоків від діяльності банку та ступінь ризиковості його діяльності.

Для забезпечення можливості зіставлення результатів діяльності українських та закордонних банків, а також для полегшення сприйняття інформації закордонними інвесторами і контрагентами фінансові звіти українських банків повинні формуватися відповідно до нормативних документів, які існують у міжнародній практиці.

Документами, що визначають методологію та методику ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, є міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності (МСБО та МСФЗ).

Таблиця 4.6

Порівняльний аналіз видів звітності комерційного банку

Класифікаційна ознака	Вид звітності			
	Фінансова	Статистична	Управлінська	Податкова
<i>Періодичність надання</i>	Квартальна, річна	Щоденна, тижнева, декадна, двотижнева, місячна, квартальна, піврічна, річна	Не регулюється	Місячна, квартальна, річна
<i>Основні категорії користувачів</i>	Акціонери, НБУ, контрагенти та клієнти банку, інші користувачі	Щодо банківських операцій НБУ – МВФ та інші користувачі; щодо господарських операцій – Держкомстат	Менеджери вищої та середньої ланок	Державна податкова адміністрація, керівництво банку
<i>Рівень публічності</i>	Повністю публічна	Частково публічна в агрегованому вигляді	Непублічна	Непублічна
<i>Спосіб надання</i>	Електронною поштою та на паперових носіях	Переважно електронною поштою, на паперових носіях – в окремих випадках	Не регламентується	У паперовому та електронному вигляді
<i>Суб'єкти, що подають звіт</i>	Балансові підрозділи банку, юридичні особи, материнські банки	Балансові підрозділи банку, банки – юридичні особи	Центри відповідальності банку	Балансові підрозділи банку, банки – юридичні особи

Відповідно до Стратегії застосування міжнародних стандартів фінансової звітності в Україні, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.10.2007 № 911-р, заплановане обов'язкове складання з 2010 р. фінансової звітності та консолідованої фінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів підприємствами-емітентами, цінні папери яких перебувають у лістингу організаторів торгівлі на фондовому ринку, банками і страховиками, а також за рішенням – іншими емітентами цінних паперів і фінансовими установами.

Тому Національний банк України під час розробки нормативно-правової бази з питань бухгалтерського обліку та фінансової звітності орієнтується саме на вимоги МСФЗ.

Комітетом з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку були розроблені й рекомендовані до використання понад 40 міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і звітності. Серед них систему фінансової звітності банків безпосередньо регулюють стандарти, зазначені у табл. 4.7 [55].

Таблиця 4.7

Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, що регулюють порядок складання фінансової звітності банку

Номер	Назва стандарту	Дата прийняття/перегляду, рік
МСБО 1	Подання фінансових звітів	Переглянутий у 2003, 2007; застосування з 2005, 2009.
МСБО 32	Фінансові інструменти: подання інформації	Переглянутий у 2003, 2005; застосування з 2005
МСБО 39	Фінансові інструменти: визнання і оцінка	Переглянутий у 2003, 2005; застосування з 2005, 2006
МСФЗ 7	Фінансові інструменти: розкриття інформації	Прийнятий у серпні 2005; застосування з 2007

Крім вищезазначених стандартів, методологія формування звітності визначається “Концептуальною основою складання та подання фінансових звітів”. Опосередковано на процес формування фінансової звітної інформації банків впливають також інші міжнародні стандарти бухгалтерського обліку і звітності.

Порядок складання і подання фінансової звітності банківськими установами визначається такими нормативними актами:

- 1) Законом України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 (розділ 4, глава 13);
- 2) Законом України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” від 16.07.1999 (розділ 4);
- 3) Положенням “Про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України” (пункт 3.1), яке затверджене постановою Правління НБУ від 30.12.1998 № 566;
- 4) Інструкцією “Про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України”, яка затверджена постановою Правління НБУ від 27.12.2007 № 480.

Установлено, що банк зобов'язаний публікувати квартальну фінансову звітність в газеті “Урядовий кур’єр” або “Голос України” протягом місяця, наступного за звітним кварталом, річну фінансову звітність, скориговану з урахуванням впливу інфляції, та річну консолідовану фінансову звітність материнського банку, скориговану з урахуванням впливу інфляції, які підтверджені аудитором, не пізніше 1 червня наступного за звітним року у вищезазначених офіційних виданнях.

Компонентами фінансової звітності є: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал, примітки до звітів.

Баланс банку – одна з основних форм звітності, яка характеризує фінансовий стан банку (материнського банку) на звітну дату. Основою складання цього фінансового звіту є формула балансу: Активи – Зобов’язання + Капітал. Відповідно елементами балансу є активи, зобов’язання та капітал.

Звіт “Баланс” дозволяє визначити склад і структуру майна банку, ліквідність банку, наявність власного та запозиченого капіталу, зміну дебіторської та кредиторської заборгованості тощо. Статті звіту “Баланс” розміщені в порядку зменшення ліквідності.

Метою складання *Звіту про фінансові результати* є надання користувачам інформації про доходи, витрати, прибутки і збитки від діяльності банку (материнського банку) за відповідний період.

Звіт про фінансові результати банку повинен містити дані за станом на кінець поточного періоду (кварталу, року) наростаючим підсумком за поточний фінансовий рік до дати звітності та порівняльні дані за станом на кінець зіставленого періоду (кварталу, року) попереднього фінансового року.

Звіт про фінансові результати характеризує діяльність банку за період з початку звітного року до звітної дати (останнього дня звітного кварталу або року) і складається із статей доходів та витрат, які групуються за їх економічною сутністю. Основними видами доходів і витрат, пов’язаних із виконанням банківських операцій є: процентні (встановлюються за кредитними та депозитними операціями і розраховуються пропорційно до суми та терміну операції), комісійні (встановлюються за розрахунково-касовими та іншими видами банківських операцій як у фіксованій сумі, так і у відсотках), торговельні (відображають результат від торгівлі валютою, цінними паперами та іншими фінансовими активами банку).

Звіт про рух грошових коштів формується для надання користувачам фінансових звітів підстав для оцінки спроможності банку

(материнського банку) генерувати грошові кошти, а також його потреби в них. Від можливості забезпечення банком (материнським банком) позитивного рівня грошових коштів, як і від спроможності отримувати прибуток, залежить перспектива його розвитку.

Звіт про рух грошових коштів доповнює баланс і звіт про фінансові результати діяльності банку. Зазначений фінансовий звіт пояснює зміни в одному з важливих компонентів активу балансу – грошових коштах та їх еквівалентах, які відбулися між датами балансу. Звіт також характеризує вплив фінансово-господарської діяльності банку на грошові потоки. Результат змін руху грошових коштів у процесі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності повинен відповідати змінам у грошових коштах та їх еквівалентах у звітному періоді.

Даний звіт відображає джерела отриманих банком (материнським банком) готівкових та безготівкових коштів і напрям їх використання у звітному періоді, а також рух грошових коштів за звітний період залежно від виду діяльності (операційна, інвестиційна, фінансова).

Операційна діяльність – це основна діяльність банку, що дає дохід, а також інші види діяльності, які не належать до інвестиційної чи фінансової діяльності. Приклади надходження коштів від операційної діяльності: отримані процентні, комісійні, інші доходи; реалізовані результати від торговельних операцій; повернення раніше списаних активів. Приклади сплати грошових коштів у межах операційної діяльності: сплачені процентні, комісійні, інші витрати; виплати працівникам банку, сплачений податок на прибуток.

Інвестиційна діяльність – це придбання і продаж довгострокових активів, а також інших інвестицій, які не є еквівалентами грошових коштів. Приклади надходження коштів: реалізація інвестиційних паперів; зменшення вкладень в асоційовані компанії і дочірні установи; зменшення основних засобів і нематеріальних активів. Приклади сплати грошових коштів: придбання інвестиційних паперів; збільшення вкладень в асоційовані компанії і дочірні установи; збільшення основних засобів і нематеріальних активів.

Фінансова діяльність – це діяльність, яка спричиняє зміни розміру та складу власного і запозиченого капіталу банку. Приклади надходження коштів: збільшення цінних паперів власного боргу; збільшення субординованих зобов'язань; збільшення сплаченого акціонерного капіталу. Приклади сплати грошових коштів: зменшення цінних паперів власного боргу; зменшення субординованих зобов'язань; зменшення сплаченого акціонерного капіталу; виплата дивідендів.

Звіт про власний капітал – це фінансовий звіт, який відображає зміни та рух капіталу за звітний рік.

Метою складання звіту про власний капітал банку є розкриття інформації про зміни у власному капіталі протягом звітного періоду.

Примітки до фінансової звітності складаються на основі даних синтетичного та аналітичного бухгалтерського обліку банку і є невід'ємною складовою частиною фінансової звітності. Примітки до фінансової звітності – це додаткова інформація для розкриття та уточнення суми, суті та класифікації операції, до якої вони належать. Усі примітки повинні розкривати користувачам фінансової звітності не тільки суми, але й методи їх розрахунку та оцінки.

Виходячи з принципу повноти висвітлення, фінансова звітність повинна містити всю інформацію про фактичні і потенційні наслідки операцій та подій, яка може вплинути на управлінські рішення. Отже, у примітках до фінансових звітів слід розкривати інформацію, що містить додатковий аналіз статей звітності, який потрібний для забезпечення її зрозумілості та доречності.

Кожний банк повинен зазначати свої особливості щодо діяльності й обліку і за потреби створювати додаткові примітки [73].

Для забезпечення можливості виконання Національним банком України своїх функцій щодо складання грошової і банківської статистики, статистики платіжного балансу, а також виконання регулятивних та наглядових функцій впроваджено систему *статистичної звітності* банківських установ України. Банки надають НБУ статистичну звітність за такими основними напрямками:

- кредитні та депозитні операції;
- операції з іноземною валютою та цінними паперами;
- касові операції;
- звітність для складання платіжного балансу.

Отримана із форм статистичної звітності інформація може використовуватися на макrorівні (узагальнена в масштабах банківської системи) для розробки і реалізації грошово-кредитної політики, складання платіжного балансу і на мікрорівні (у розрізі окремої банківської установи) для регулювання діяльності комерційних банків у межах чинного законодавства.

Форми статистичної звітності складаються з урахуванням норм бухгалтерського обліку, а також міжнародних стандартів щодо складання Національним банком України грошової і банківської статистики, статистики платіжного балансу та з міжнародної інвестиційної позиції.

Оприлюднення статистичних даних з грошової і банківської статистики, статистики платіжного балансу та з міжнародної інвестиційної позиції здійснюється шляхом їх публікації в офіційних виданнях

Національного банку України та на сторінці Національного банку України у міжнародній мережі Інтернет.

Звітна інформація надається Національному банку України електронною поштою у вигляді файлів з набором значень економічних показників. Технологія автоматизованого збирання і обробки звітної інформації базується на автоматизованому режимі формування економічних показників програмами, інтегрованими з ОДБ, на основі відповідних параметрів аналітичних рахунків. Далі в НБУ з економічних показників, які містяться у файлах звітності, складаються звітні форми. Дана технологія дозволяє зменшити обсяги звітної інформації, що передається електронною поштою НБУ та сприяє забезпеченню достовірності звітності [55].

Питання формування управлінської звітності належать до компетенції вищих органів управління банку. З іншого боку, у нормативних актах Національного банку України наведені деякі рекомендації щодо підвищення ефективності організації управлінського обліку та управлінської звітності у комерційних банках України.

Зокрема, у Положенні “Про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України” від 30.12.98 № 566 (пункт 3.2) [67] визначені рекомендовані форми управлінської звітності:

- звіт про зміни в балансі;
- аналіз змін статей балансу;
- звіт про зміни доходів та витрат;
- аналіз змін доходів та витрат;
- зведений фінансовий звіт;
- звіт про зміни капіталу;
- аналіз процентної дохідності та збитковості;
- звіт про позабалансові ризики;
- звіт про активи, придбані для подальшого продажу, в якому передбачена вартість їх придбання та поточна оцінка можливої ціни реалізації;
- звіт про зміни вартості портфеля інвестиційних цінних паперів;
- звіт про позабалансові зобов'язання у географічному, галузевому або іншому розрізі;
- звіт про прострочені кредити та інші активи (векселі тощо), розмір відповідних резервів та пояснень стосовно їх розрахунку. Кредити та інші активи мають бути оцінені без понижуючих коефіцієнтів, передбачених нормативними документами Національного банку;
- звіт про платоспроможність (достатність капіталу) та ліквідність.

У Методичних рекомендаціях щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України, які затверджені постановою Правління НБУ від 06.09.2007 № 324 [45], наводяться більш ґрунтовні положення щодо рекомендованої структури управлінської звітності та порядку складання форм даного виду звітності. Крім того, визначені рекомендовані підходи до формування системи управлінської звітності, а саме:

- 1) управлінська звітність містить фінансові, операційні та інші нефінансові показники діяльності банку за різними об'єктами управління;
- 2) формування управлінської звітності ґрунтується на даних управлінського обліку, ризик-менеджменту, інших служб;
- 3) банку доцільно регулярно складати повний пакет управлінської звітності та щонайменше один раз на місяць подавати його виконавчому органу банку;
- 4) з метою здійснення поточного управління ризиками та операційною діяльністю готуються спеціальні (щоденні, щотижневі, щомісячні) управлінські звіти;
- 5) управлінська звітність повинна давати змогу порівнювати фактичні дані із запланованими, перевіряти фактично досягнуті результати на відповідність установленим цілям діяльності банку, вчасно виявляти значні відхилення, бути достатньою для проведення регулярного моніторингу основних показників діяльності;
- 6) пакет управлінської звітності формується за ієрархічним принципом, тобто форми управлінської звітності найвищого рівня є найменш деталізованими; форми управлінської звітності нижчого рівня містять більш докладну інформацію про відповідні об'єкти управління;
- 7) керівництво відповідних служб має отримувати інформацію щодо результатів центрів відповідальності, продуктів (груп продуктів) і клієнтів (груп клієнтів), за які вони відповідають;
- 8) формат і склад звітів узгоджуються з виконавчим органом банку та відповідними керівниками;
- 9) вищим рівнем у структурі управлінської інформації є управлінська звітність, яка готується для виконавчого органу банку;
- 10) органу управління банку періодично (щонайменше один раз на квартал) доцільно отримувати узагальнену управлінську звітність;
- 11) інформація, що надаватиметься органу управління банку, повинна розкривати всі основні показники діяльності банку та забезпечувати їх доступне і однозначне трактування.

У методичних рекомендаціях визначені показники, які повинна відображати управлінська звітність:

- фактичний фінансовий результат, фінансовий стан і показники ефективності за об'єктами управління;
- результати управління ризиками та управління активами і пасивами, зокрема ліквідністю;
- планові та бюджетні показники за об'єктами управління, а також відхилення фактичних результатів діяльності від плану, бюджету, внутрішніх лімітів, аналіз причин значних відхилень і надання оновлених прогнозів очікуваних результатів;
- результати моніторингу стратегічних основних показників діяльності за об'єктами управління;
- інші показники та результати діяльності, що пов'язані з продажем банківських продуктів і послуг за відповідними об'єктами управління, наприклад, маркетингові цілі та результати їх досягнення; динаміка розвитку позиції банку або певного центру прибутку на відповідному ринку щодо банківської діяльності загалом або відповідної групи продуктів чи групи клієнтів; динаміка обсягів активів і пасивів банку; зміни у переліку видів продуктів, що створюються банком, та динаміка обсягів їх продажу; аналіз клієнтської бази; результати розвитку каналів збуту тощо;
- результати та ефективність управління матеріальними і трудовими ресурсами банку та їх аналіз.

У банку може виникнути потреба підготовки та надання керівництву додаткової інформації, необхідної для прийняття стратегічних управлінських рішень. Дана інформація може розкривати:

- можливість реалізації інвестиційних проектів (інвестування в основні засоби та нематеріальні активи, асоційовані та дочірні компанії, відкриття філій);
- аналіз альтернативних варіантів діяльності банку, зокрема розробку нових або модифікацію наявних продуктів, рішення щодо розвитку або припинення діяльності банку у певному напрямку (реалізація продукту, обслуговування групи клієнтів та ін.) [55].

Отже, *управлінська звітність* – це звітність про стан та результати діяльності банку, яка використовується керівництвом (правлінням банку) для планування, контролю та прийняття відповідних управлінських і економічних рішень. Метою управлінської звітності є надання можливості оперативно управляти банківськими ресурсами та оцінювати ризики.

Періодичність і рівень деталізації управлінської інформації залежить від внутрішньої організації банку та вимог менеджменту. Зміст звітів може змінюватися залежно від користувача та їх призначення.

Порядок ведення податкового обліку банки визначають самостійно. Цей порядок повинен бути відокремлений від фінансового обліку та передбачати можливість внесення змін у будь-які операції, визначені Законом України “Про оподаткування прибутку підприємств” та іншими законодавчими актами з питань оподаткування, не порушуючи методичку фінансового обліку.

Ведення податкового обліку є обов’язковим для балансових установ банку і дозволяє скласти податкову звітність. У пункті 3.3 положення “Про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України” наведена загальна характеристика податкової звітності банків. Зокрема визначено, що порядок складання декларації про прибуток банку та інших форм звітності з питань оподаткування встановлюється Державною податковою адміністрацією України.

Перелік основних форм податкової звітності банку та особливості їх надання податковим органам наведені у табл. 4.8 [55].

Таблиця 4.8

Основні форми податкової звітності комерційних банків

Форма звітності	Строки подання до Державної податкової адміністрації
Декларація з податку на прибуток банку	Подається протягом 40 календарних днів після останнього календарного дня звітного кварталу
Податкова декларація з податку на додану вартість	Залежно від податкового періоду: - для місячного податкового періоду – подається протягом 20 календарних днів, наступних за звітним місяцем; - для квартального податкового періоду – подається протягом 40 календарних днів, наступних за звітним кварталом
Звіт про результат річних перерахунків прибуткового податку з громадян	Обчислення податку і перерахунок проводиться протягом 60 календарних днів після останнього календарного дня звітного року
Зведений розрахунок суми земельного податку	Подається щорічно до 1 лютого поточного року з розбивкою річної суми земельного податку рівними частинами за місяцями
Розрахунок суми податку з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів	Подається протягом 60 календарних днів після останнього календарного дня звітного року за придбані протягом року транспортні засоби. Розрахунок подається до органу державної податкової служби у 10-денний термін після реєстрації транспортних засобів у відповідних органах
Розрахунок збору за забруднення навколишнього природного середовища	Подається протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного кварталу
Розрахунок зобов’язання зі сплати збору на обов’язкове державне пенсійне страхування	Подається платниками до Пенсійного фонду для реєстрації протягом 20 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного місяця
Декларація про збір за використання радіочастотного ресурсу України	Подається щомісяця протягом 20 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного місяця
Розрахунок сплати комунального податку	Подається протягом 20 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного місяця

Достовірність даних податкової звітності підтверджується підписами керівника банку і головного бухгалтера та засвідчується печаткою.

Законом “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні” чітко регламентується відповідальність керівника установи за організацію бухгалтерського обліку та забезпечення фіксування фактів здійснення операцій у первинних документах, збереження оброблених документів, реєстрів звітності протягом встановленого терміну, створення необхідних умов для правильного ведення бухгалтерського обліку.

Отже, необхідно зазначити, що в банківській системі України виконано велику роботу з формування нової облікової системи. Проте нині продовжуються процеси вдосконалення методичних, організаційних і правових засад бухгалтерського обліку.

Враховуючи міжнародні тенденції відносно глобалізації економічних процесів, розвиток і вдосконалення міжнародних стандартів фінансової звітності, Національний банк України здійснює політику, спрямовану на подальше удосконалення процедур бухгалтерського обліку і фінансової звітності в банках України, з метою забезпечення її прозорості і попередження використання банківської системи для відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, сприяння процесу інтеграції в Європейське співтовариство. Подальше вдосконалення бухгалтерського обліку і звітності необхідно здійснювати за такими основними напрямками:

- 1) розробка і подальше вдосконалення нормативно-правових актів, що стосуються бухгалтерського обліку в банках, з метою їх відповідності міжнародним стандартам бухгалтерського обліку та звітності;
- 2) розробка нових програмних продуктів, оскільки найкращих результатів можна досягти лише при умові розробки і впровадження нових носіїв облікової інформації, раціональних схем обороту документів, вибору найбільш оптимальних технологій для вирішення облікових задач;
- 3) вдосконалення управлінського обліку з урахуванням потреб керівництва банку;
- 4) створення нової ідеології внутрішнього контролю в банках;
- 5) постійне підвищення кваліфікації кадрів, робота з підвищення вимог до навчання бухгалтерів [86, с. 39].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз банківської діяльності [Текст] : підручник / Мін-во освіти і науки України, КНЕУ ; ред. А. М. Герасимович. – К. : КНЕУ, 2005. – 599 с. – ISBN 966-574-567-0.
2. Аналіз діяльності комерційного банку : навч. посіб. / за ред. Ф. Ф. Бутинця, А. М. Герасимовича. – Житомир : Рута, 2001. – 384 с.
3. Банки кредиты: История банковского дела [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://history.banks-credits.ru/>. – Загл. с экрана.
4. Банківська енциклопедія [Текст] / ред. А. М. Мороз. – К. : Ельтон, 1993. – 328 с. – ISBN 5-87272-013-0.
5. Банківський нагляд. Фінансовий стан банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
6. Банківське право: українське та європейське [Текст] : навчальний посібник / ред. П. Д. Біленчук. – К. : Атіка, 1999. – 400 с. – ISBN 966-95627-0-8.
7. Банківський союз [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbs.org.ua>.
8. Банківські операції [Текст] : підручник / ред. А. М. Мороз ; КНЕУ. – К. : КНЕУ, 2000. – 384 с. – ISBN 966-574-093-8.
9. Банківські операції [Текст] : підручник / ред. В. І. Міщенко. – К. : Знання, 2006. – 727 с. – (Вища освіта ХХІ століття). – ISBN 966-8148-27-4.
10. Банковская система России: Настольная книга банкира. / под ред. А. Г. Груновой и др. – М., 1995. – Т. I. – 600 с. – ISBN 3-71567-010-1.
11. Бровко, С. М. Проблеми інтеграції банківського і корпоративного капіталу в умовах глобалізації економіки / С. М. Бровко, Л. Руденко // Банківська справа. – 2002. – № 2. – С. 37–42.
12. Ван, Хорндж. К. Основы управления финансами [Текст] / Хорндж. К. Ван. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с. – (Серия по бухгалтерскому учету и аудиту). – ISBN 5-279-01844-9.
13. Вступ до банківської справи [Текст] : навчальний посібник / ред. М. І. Савлук ; Укр. фінансово-банківська школа. – К. : Лібра, 1998. – 344 с. – ISBN 966-7035-35-2.
14. Герасименко, А. Г. Концентрація капіталу: сутність та основні форми реалізації [Текст] / А. Г. Герасименко // Фінанси України. – 2005. – № 10. – С. 116–124.
15. Готовчиков, И. Ф. Финансовая устойчивость банка [Текст] / И. Ф. Готовчиков // Банковские технологии. – 2004. – № 4. – С. 8–10.

16. Гроші та кредит [Текст] : підручник / ред. Б. С. Івасів ; НБУ, Мін-во освіти України, Тернопільська академія нар. госп. – К. : КНЕУ, 1999. – 404 с. – ISBN 966-574-042-3.
17. Гроші та кредит [Текст] : підручник / ред. М. І. Савлук ; Мін-во освіти і науки України, КНЕУ. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с. – ISBN 966-574-369-4.
18. Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка [Текст] : в 4-х т / В. И. Даль. – СПб. : Диамант, 1997. – Т.1. – А-З. – 800 с. – ISBN 5-88155-081-1.
19. Дзюблюк, О. В. Проблеми забезпечення ефективного функціонування банківської системи в перехідній економіці [Текст] / О. Дзюблюк // Вісник Національного банку України. – 2005. – № 3. – С. 30–35.
20. Долан, Эдвин Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика [Текст] : пер. с англ. / Э. Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл, В. Лукашевич. – М. : АНК, 1996. – 448 с. – ISBN 5-7261-0061-1.
21. Економічна енциклопедія. [Текст] : в 3 т. / ред. С. В. Мочерний ; Тернопільська академія нар. госп. – К. – Академія, 2000. – Т. 1. – А-К. – 864 с. – ISBN 966-580-077-9.
22. Економічна енциклопедія. [Текст] : в 3 т. / ред. С. В. Мочерний ; Тернопільська академія нар. госп. – К. : Академія, 2001. – Т. 2. – К-П. – 848 с. – ISBN 966-580-101-5.
23. Енциклопедія банківської справи України [Текст] : ред. В. С. Стельмах ; НБУ, Ін-т незалежних експертів. – К. : Молодь : **Ін Юре**, 2001. – 680 с. (додаток “Моральний кодекс банкіра”). – ISBN 966-7615-21-9.
24. Єпіфанов, А. О. Гроші, кредит, грошово-кредитні системи [Текст] : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, В. Л. Маяровський. – Суми : Ініціатива, 2000. – 354 с.
25. Єпіфанов, А. О. Операції комерційних банків : навч. посіб. / А. О. Єпіфанов, Н. Г. Маслак, І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2007. – 523 с.
26. Жигайло, Г. Без технічного інструментарію реалізувати масштабний проект було б неможливо [Текст] / Г. Жигайло // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 12. – С. 8–18.
27. Коваленко, В. В. Діагностичні процеси в антикризовому управлінні банківською системою [Текст] / В. В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 – С. 81–88.

28. Коваленко, В. В. Антикризове управління в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи [Текст] : монографія / В. В. Коваленко, О. В. Крухмаль. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 198 с. – ISBN 978-966-8958-14-4.
29. Коваленко, В. В. Банківська криза та інструменти антикризового управління [Текст] / В. В. Коваленко, О. Г. Коренева, О. В. Крухмаль // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2. – С. 144–151.
30. Коваленко, В. В. Вплив грошово-кредитної політики на рівень економічного зростання в Україні // Вісник Української академії банківської справи. – 2005. – № 1. – С. 7–13.
31. Коваленко, В. В. Вплив грошово-кредитної політики на рівень економічного зростання в Україні [Текст] / В. В. Коваленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України [Текст] : зб. тез доповідей VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (25-26 листопада 2004 р.). – Суми, 2004. – С. 53–55.
32. Коваленко, В. В. Обов'язкове резервування як інструмент грошово-кредитної політики [Текст] / В. В. Коваленко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Т. 9. – Суми, 2004. – С. 162–166.
33. Коваленко, В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч. посіб. / В. В. Коваленко / УАБС НБУ. – К. : Знання України, 2006. – 332 с.
34. Козьменко, С. Н. Финансовые аспекты слияний и поглощений банков [Текст] / С. Н. Козьменко, В. В. Колдовский, С. А. Горина // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Т. 4. – Суми : Ініціатива, 2000. – С. 13–22.
35. Лаврушин, О. И. Банковское дело [Текст] : учебник / О. И. Лаврушин. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 672 с.
36. Ларионова, И. В. Реорганизация коммерческих банков [Текст] / И. В. Ларионова. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 368 с.
37. Ліневич, Ю. В. Концентрація капіталу у банківській сфері [Текст] / Ю. В. Ліневич // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 11. – С. 54–62.
38. Лозовский, Л. Ш. Универсальный бизнес-словарь [Текст] / Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг, Л. А. Ратновский. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 640 с.
39. Масленніков, В. В. Національні банківські системи [Текст] / В. В. Масленніков, Ю. А. Соколов // Банки та банківські системи. – 2006. – № 3. – С. 4–16.
40. Мельникова, О. В. Проблеми реформування бухгалтерського обліку банківської системи України [Текст] // Фінанси. Економіка. Право. – 2006 – № 8 – С. 9–10.

41. Маскон, М. Х. Основы менеджмента [Текст] : учебник / М. Х. Маскон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 2006. – 720 с.
42. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні, затверджена постановою Правління Національного банку від 28.11.2001 № 489 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
43. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”, затверджені постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
44. Методичні рекомендації щодо взаємодії між інспекторами з банківського нагляду Національного банку України та зовнішніми аудитором банків, затверджені постановою Правління Національного банку України від 29 квітня 2004 р. № 191 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
45. Методичні рекомендації щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України, затверджені постановою правління НБУ від 06.09.2007 № 324 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
46. Мещеряков, А. А. Організація діяльності комерційного банку [Текст] : навч. посіб. / А. А. Мещеряков. – К. : ЦУЛ, – 2007. – 608 с.
47. Мещеряков, А. А. Фінансовий менеджмент у банках [Текст] : навч. посіб. / А. А. Мещеряков, Л. В. Лисяк. – К. : ЦНЛ, 2006. – 208 с.
48. Михайловська, І. М. Гроші та кредит [Текст] : навч. посіб. / І. М. Михайловська, К. Л. Ларіонова. – Львів : Новий Світ , 2006. – 432 с.
49. Мишкін, Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків [Текст] / Ф. С. Мишкін ; пер. з англ. С. Панчишина. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
50. Міщенко, В. Проблеми реорганізації та реструктуризації комерційних банків [Текст] / В. Міщенко, І. Вядрова // Банківська справа. – 2001. – № 1. – С. 3–7.
51. Обзор сделок по слияниям и поглощениям в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ma-journal.ru/ucreview>.
52. Облік і аудит у банках [Текст] : навч. посіб. / О. Г. Коренєва, Н. Г. Славянська, Н. Г. Євченко, О. В. Карпенко. – Суми : Університетська книга, 2007. – 493 с.
53. Окремі дані про депозитні корпорації (крім Національного банку України) [Текст] // Бюлетень Національного банку України. – 2009. – № 1. – С. 161–166.

54. Організаційна структура Національного банку України [Електронний ресурс] : сайт Національного банку України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/NBU/index.htm>.
55. Організація обліку в банку [Текст] : навч. посіб. / О. Г. Коренєва, О. В. Мірошніченко, Т. Г. Савченко. – Суми : ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, 2008. – 273 с.
56. Островская, О. М. Банковское дело [Текст] : толковый словарь / О. М. Островская. – 2-е изд. – М. : Гелиос АРВ, 2001. – 400 с.
57. Панова, Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка [Текст] / Г. С. Панова. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 272 с.
58. Петрик, О. Історія монетарного устрою в Україні [Текст] // Вісник Національного банку України. – 2007. – № 1. – С. 5.
59. Плисецкий, Д. Система мониторинга финансового сектора экономики [Текст] / Д. Плисецкий // Банковское дело. – 2004. – № 9–10.
60. Правила реєстрації кореспондентських рахунків банків Національним банком України, затверджені постановою Правління Національного банку від 15.08.01 № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
61. Про автоматизовану інформаційну систему банківського нагляду “Досьє банків” [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 01.11.2000 № 430. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
62. Про процентну політику Національного банку України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.08.2004 № 389. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
63. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
64. Про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 369. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
65. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
66. Про організацію бухгалтерського обліку і звітності в банківських установах України [Електронний ресурс] : положення, затверджене

постановою Правління НБУ від 30.12.1998 № 566. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=220389.

67. Про організацію операційної діяльності в банках України [Електронний ресурс] : інструкція, затверджена постановою Правління НБУ від 18.06.2003 № 254. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=209987.
68. Про планування та порядок проведення інспекційних перевірок [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 17 липня 2001 № 276. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
69. Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій та виконання окремих операцій [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правлінням Національного банку України від 17.07.2001 № 275. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
70. Про порядок накладення адміністративних штрафів [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 29.12.2001 № 563. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
71. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
72. Про порядок складання і оприлюднення фінансової звітності банків України [Електронний ресурс] : інструкція, затверджена постановою Правління Національного банку України від 27.12.2007 № 480. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=212373.
73. Про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 31.08.01 № 375. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
74. Про порядок формування обов'язкових резервів для банків України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16.04.2006 №389. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
75. Про процентну політику Національного банку України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 18.08.2004 №389. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
76. Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України [Електронний ресурс] : положення, затверджене постановою

- Правління Національного банку України від 30.04.2009 № 259. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
77. Про розподіл банків на групи [Електронний ресурс] : рішення комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ № 765 від 30.12.2008. – Режим доступу : // <http://zakon.nau.ua/doc/?code=vr765500-08>).
78. Про систему валютного регулювання і валютного контролю [Електронний ресурс] : декрет Кабінету міністрів України, затверджений постановою Правління Національного банку України від 19.02.1993 № 15-93. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
79. Прозоров, Ю. Концентрація банківської системи України: подальші перспективи [Текст] / Ю. Прозоров // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 1. – С. 54–56.
80. Пронін, О. Ю. Особливості процесів злиття та поглинання у фінансово-банківському секторі [Текст] / О. Ю. Пронін // Фінанси України. – 2005. – № 8. – С. 106–123.
81. Райзберг, Б. А. Современный экономический словарь [Текст] / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 3-е изд., доп. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 480 с.
82. Реорганізація та реструктуризація комерційних банків [Текст] / В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Салтинський, І. М. Вядрова : навч. посіб. – К. : Знання, КОО, 2002. – 216 с.
83. Розенберг, Д. Словарь банковских терминов [Текст] : пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 1997. – Т. 8. – 360 с.
84. Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Роуз Питер С ; пер с англ. – 2-е изд. – М. : Дело Лтд, 1995. – 768 с.
85. Рычаковская, В. Опыт внедрения международных стандартов бухгалтерського учета и отчетности в банковской системе Украины [Текст] / В. Рычаковская // Бухгалтерський учт и аудит, 2005 – № 8–9 – С. 37–41.
86. Савлук, М. І. Гроші та кредит [Текст] : підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2002. – 598 с. – ISBN 966-574-369-4.
87. Сало, І. В. Фінансовий менеджмент банку [Текст] / І. В. Сало, О. А. Криклій : навч. посіб. – Суми : Університетська книга, 2007. – 314 с.
88. Семко, Т. В. Гроші та кредит у схемах та таблицях [Текст] : навч. посіб. / Т. В. Семко, М. В. Руденко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 158 с.

89. Сенищ, П. Реформа, що за значущістю не поступається грошовій [Текст] / П. Сенищ, В. Ричаківська // Вісник Національного банку України. – 2007 – № 11 – С. 3–7.
90. Слияния и поглощения в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ma-journal.ru/ucreview>.
91. Соціально-економічна географія України [Текст] : навч. посібник / за ред. О. І. Шаблія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Львів : Світ, 2000. – 680 с., іл. – ISBN 5-7773-0230-0.
92. Тамплиеры: мифы и реальность [Електронний ресурс] : обзор работ Х. Николсон, М. Барбера, Э. Лорд и Дж. Райли-Смита. – Режим доступа : http://www.templiers.info/templiers/index.php?id=tainy_i_mify&tainy_i_mify=mify_i_realnost01. – Загл. с экрана.
93. Черкашина, К. Ф. Банківський холдинг: переваги та недоліки для банківського сектора України [Текст] / К. Ф. Черкашина // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 1. – С. 42–45.
94. Черкашина, К. Ф. Злиття та поглинання у банківській сфері [Текст] / К. Ф. Черкашина // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми, 2006. – Т. 15. – С. 181–186.
95. Черкашина, К. Ф. Злиття та поглинання: шлях до концентрації банківського капіталу [Текст] / К. Ф. Черкашина // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – Суми, 2005. – Т. 14. – С. 207–212.
96. Compilation Guide on Financial Soundness Indicators/ IMF. – 2004. – July, 30 // www.imf.org.
97. G. Gorton, L. Huang. Banking panics and endogeneity of central banking, NBER, wp 91202, 50 p.

Наукове видання

Коваленко Вікторія Володимирівна
Коренєва Оксана Геннадіївна
Черкашина Катерина Федорівна
Крухмаль Олена Валентинівна

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

Монографія

Редактор *Г.К. Булахова*

Комп'ютерна верстка *Н.А. Височанська*

Підписано до друку 15.06.2010. Формат 60х90/16. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 10,39. Умов. друк. арк. 11,75. Тираж 300 пр. Зам. № 942

Державний вищий навчальний заклад
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції: серія ДК, № 3160 від 10.04.2008

Надруковано на обладнанні Державного вищого навчального закладу
“Українська академія банківської справи Національного банку України”
40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57